

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного для срока

количество предельных
выдач

--	--

Ба
а-
7-
40
11-
08
02

47.02
U. H.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРАТИ

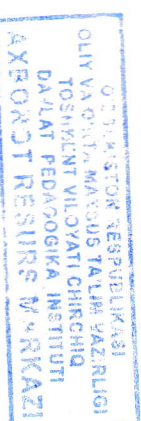
ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ
ЧИРЧИК ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

БАҲАХОДЖАЕВА ЛОБАР ГАФУРДЖАНОВНА

**АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА
ТАЈАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК
КОМПЕТЕНТЛИГИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ**

Ўқув-методик кўпланма

- 12394 -

ТОШКЕНТ
«MALIK PRINT CO»
2021

*Педагогика фанлари доктори, профессор
Ж.Э. Усahrenинг умумий тахрири остида*

Таърифчилар:
Д.О.Химматгалиев – педагогика фанлари доктори, профессор,
М.Б.Уразова – педагогика фанлари номзоди, доцент.

Ушбу ўқув-методик кўланмада аралаш таълим тушунчасининг маз-
мун ва моҳияти, ўқитиш тизимида аралаш таълимнинг жорий этилиши
ва ривожланиш истижоблари, олий таълим муассасаларида аралаш таъ-
лим шaroитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожланти-
ришнинг назарий асослари, олий таълим муассасаларида электрон таъ-
лим ресурслари ишлашининг таъкилий-методик ўзига хослиги, аралаш
таълим шaroитида электрон таълим ресурсларидан фойдаланишнинг
ўзига хослиги, талаба ларни аралаш таълим шaroитида ишлашга тайёр-
лаш орқали педагогик компетентлигини ривожлантириш модели,
аралаш таълим шaroитида талабаларнинг педагогик компетентлигини
ривожлантиришнинг ўқув-методик ва ахборот таъминоти, аралаш таъ-
лим шaroитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривож-
лантириш мазмун ва методикаси, талабаларни аралаш таълим
шaroитида ишлашга тайёрлаш бўйича методик тавсиялар, йўриқнома
харталари ва аралаш таълим натижаларини баҳолаш учун амалий
тестлар келтирилган. Кўланмадан педагогика йўналишидаги олий
таълим муассасаларининг барча таълим йўналишидаги ихтисосликлари
бўйича тахсил олаётган талабалар (бўлажак математиклар, физиклар,
информатиклар, педагог-психологлар), аниқ, табиий ва гуманитар
фанлар ўқитувчилари, шунингдек илмий изланувчилар, тадқиқотчилар,
магистрлар ва бакалавр-талабалар фойдаланишлари мумкин.

Ушбу ўқув-методик кўланма Тошкент вилояти Чирчиқ давлат
педагогика институтининг илмий Кенгаши томонидан 2021 йил
13 октябрдаги 3-сонли мажлис баёъномасига кўра нашрга таъсия этилган.

ISBN 978-9943-7478-1-4

МУНДАРИЖА

КИРИШ СЎЗИ.....	4
I БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	6
1. Ўқитиш тизимида аралаш таълимнинг жорий этилиши ва ривожланиш истижоблари.....	6
1.2. Аралаш таълим тушунчасининг мазмун ва моҳияти.....	14
1.3. Аралаш таълимнинг жорий этиш бўйича хорижий таърифлар	27
1.4. Аралаш таълим технологияси, унинг ўзига хос муоенивлари ва асосий моделлари	46
II БОБ. ПЕДАГОГИКА НАЗАРИСИ ВА АМАЛИЁТИДА АРАЛАШ ТАЪЛИМ МУАММОСИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ....	69
1. Ўқитиш тизимида аралаш таълимнинг жорий этилиши ва ривожланиш истижоблари.....	69
2.2. Аралаш таълим шaroитида ўқув жараёни самарадорлигини ошириш омиллари	82
2.3. Аралаш таълим шaroитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг назарий асослари	98
III БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШAROИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАЪКИЛИЙ-ДИДАКТИК АСОСЛАРИ.....	115
3.1. Олий таълим муассасаларида электрон таълим ресурслари ишлашининг таъкилий-методик ўзига хослиги	115
3.2. Аралаш таълим шaroитида электрон таълим ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари	122
3.3. Аралаш таълим технологияси — масофадан ўқитиш самарадорлигини оширишнинг муҳим усули сифатида	132
IV БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШAROИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИ	143
4.1. Талабаларни аралаш таълим шaroитида ишлашга тайёрлаш орқали педагогик компетентлигини ривожлантириш модели	143

КИРИШ СЎЗИ

Жаҳонда юз бераётган глобаллашув ва ахборотлаштириш жа-
раёнлари барча соҳаларга, жумладан, таълим тизимига ҳам кат-
та таъсир кўрсатиб, электрон ўқитиш(e-learning)нинг аҳамияти
тобора ортиб бормоқда. Электрон ўқитиш амалиётида аралаш
таълим(blended learning) нинг Face-to-face, Rotation, Flex,
Online, Self-blend, Onlinediver каби моделлари, рақамли таъ-
лим ресурслари ва онлайн-сервислардан АКШ, Канада, Австра-
лия, Европа мамлакатларида кенг фойдаланилмоқда. Глобал таълим
муҳитини шакллантиришга илмий ёндашувлар контекстидати “ме-
татенденциялар” мутахассисликга оид компетентликни ривожлан-
тиришга қаратилган рақамли таълим ресурслари, аралаш таълим
технологияси ва интерфаол ўқув муҳитини яратиш механизмлари-
ни такомиллаштириш зарурати мавжуд. Бугунги кунда Олий таъ-
лим муассасаларида талабаларнинг педагогик компетентлигини
ривожлантиришнинг амалий технологик тизими ва илмий-мето-
дик таъминотини электрон ўқув ресурслар, маълумотлар базаси-
ни яратиш орқали такомиллаштириш, ўқитишнинг анъанавий ва
замонавий усулларида комплекс фойдаланиш, ностандарт педаго-
гик ечимлар ҳамда кўп даражали таълим тизимларида қўлланила-
диган педагогик технологияларни ишлаб чиқиш борасида салмоқ-
ли изланишларни амалиётга жорий этиш лозим.

Республикамызда ўқитиш тизимини замонавийлаштириш, ахборот-
лаштирилган таълим муҳити ва унинг илмий-методик таъминотини,
янги форматларини фаол ривожлантиришга йўналтирилган педагогик
дастурий воситаларни яратиш¹, электрон ва аралаш таълим моделла-
рини такомиллаштириш орқали талабаларнинг педагогик компетент-
лигини ривожлантириш имкониятлари кенгаймоқда. Хусусан, Тошкент
вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтида педагогик таълим
кластери шaroитида аралаш таълим технологиялари, суп ерьютор-
лар(машк килдирувчи дастурлар), касбий тыоторлар(касбий фаолиятга
оид дастурлар асосида яратилган ўқув материаллари), сунбий интел-
лект шаклидаги ўргатувчи компьютер дастурларини яратиш ва қўллаш

борасида максалди ишлар амалга оширмоқда. Қўпгина мутахассислар
яратилган таълимни келажак таълим шаклида қўлланилиши бўлажак ўқи-
тувчиларнинг педагогик компетентлигини талаб даражасида ривож-
лантиришнинг муҳим омили сифатида баҳоламоқдалар. Шу нуқтаи
назордан мақсур қўлланма Республикамыз таълим муассасалари учун
зарурий методик таъминотлардан бири, деб ҳисоблайман.

П.ф.д. Ж.Э.Усупов

¹ Қолпи ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон

1 БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

1. Ўқитиш тизимида аралаш таълимнинг жорий этилиши ва ривожланиши истикболлари

XX асрнинг ўрталаридан, яъни инсоният жамияти янги даврга, янги юқори технологиялар, сунъий интеллект ва компютерлар даврига кирганидан бошлаб, жамият, фан ва таълими умумий «ахборотлаштириш» бошланди. Айни тушунча бутун жамият ва ҳар бир инсон фаолиятининг барча соҳаларида кенг қўлланиладиган атамалардан бирига айланмоқда. Жамият ривожланишининг ҳозирги босқичи катор ўзига хос хусусиятлари билан характерланади. Бундай хусусиятлар каторига аклий меҳнат аҳамиятининг ортиши, глобал миқёсдаги ахборот ресурсларидан фойдаланишга йўналганлик, ҳамкорликда илмий-тадқиқот ишларини бажариш ҳамда ягона лойиҳа устида ишлаш учун мутахассислар ва ижодий жамоалар ўртасида тез-тез мулоқот ўрнатиш, ахборот алмашиш эҳтиёжи, фан, техника, таълимни камраб олувчи жараёнларнинг интeратив характери ва бошқаларни кiritиш мумкин.

Ҳозирги замон социумининг бундай ўзига хос хусусиятлари жамиятнинг ахборотлаштириш жараёни билан узвий боғлиқ. Ахборот технологиялари инсон фаолиятининг барча жабаҳларида, шу жумладан олий таълим тизимида ҳам кенг қўлланилмоқда. Замонавий таълимни ахборот технологияларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки улар таълим жараёнида ахборотларни узатиш имкониятини кенгайтиради. Бунда турли ранглар, графикалар, аудиотехника, видеотехника воситалари, мультимедиа технологияларидан фойдаланилади. Ахборот технологияларини қўллаш турли ўқув масалаларини қўйиш, шунингдек уларни ечиш имконини кенгайтиради. У ёки бу масалани ечиш босқичларини яққол тасаввур этишга, талабаларнинг ўқув фаолияти сифатини назорат қилишга имкон беради.

Умуман, ахборот-коммуникация, компютер технологияларининг пайдо бўлиши ва такомиллаштириш жамиятнинг ахборотни тезкор ва хатосиз узатиш, қайта ишлаш, сақлашга бўлган эҳтиёжлари би-

лан боғлиқ бўлиб, шу билан биргаликда мутахассиста янада асосини ва туғри қарорлар қабул қилиб, апроф-муҳитдаги реал воқеалар шарт-шароитларига ўз вақтида мослаша олишларига қилишга имкон беради. Жамиятдаги ўзгаришлар таълим жараёнидаги жадидий ўзгаришларга олиб келади. Бутун дунёда таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш сифатини таълим олишнинг мажбурий мезони ва шартига айланиб бормоқда. Жаҳон компютер тармоқлари, Интернет, ахборот қидириш, электрон почта, чаг, видеоконференциялар, электрон дарсликлар, электрон кутубхоналар ва бошқалар барча турдаги коммуникатсия ва муҳим маълумотларни олишнинг тескор методи сифатида фидо фойдаланилмоқда. Ҳозирги вақтда жаҳон миқёсида «очик» таълим, узлуksиз ўқиш таълим тушунчаси пайдо бўлди. Бунинг асосий сабаби ўқув жараёнини тубдан ўзгаришга шaroит туғдирган янги ахборот технологияларидан фойдаланиш, хусусан, жамиятдаги ўзгаришларга тез мослашадиган ва муносабат билдирадиган тизимни яратиш ва ривожлантириш имкониятининг юзасига келишидир. Шунингдек, энг биринчи даражали вазифа замонавий таълим таълимга эришишдир, бунинг энг зарурий шартларидан бири — бу таълимнинг янги шаклларини амалда жорий этиш, масофадан туриб узлуksиз таълим йўлга қўйилиши лoзим.

Эндilikда бошқаришнинг факат авторитар усулига таянидиган ўқитиш, иллюстрaтив-тушунтириш методлари ва далилларга асосланган билимларни механик равишда ўзлаштириш натижаси замон талабларига жавоб бeра олмайди. Шунинг учун таълим мазмунини танлашда талабанинг аклий ривожланишини жадаллаштириш ва ўз-ўзини камол топтиришга, унда мустақил билим олиш ва олган билимларини амалда қўллаш, қонуниятларни ўрганиш жараёнида «кичик кашфийёт» қилиш, ҳозирги замон ахборот технологияларидан билиш воситаси сифатида кенг фойдаланиш қўниқларини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

“Масофавий таълим” ва “масофавий ўқитиш” атамалари ўтган асрнинг 90-йилларидан, яъни масофавий таълим тизими шаклланиган вақтдан бошлаб, мунтазам қўлланиладиган бўлди. Айни вақтда масофавий таълим тизими такомиллашган бўлишга қарамай, “масофавий таълим” ва “масофавий ўқитиш” каби атамаларнинг

моҳияти борасида турлича илмий қарашлар мавжуд.

Талабаларнинг билишга бўлган эҳтиёжлари, қизиқишлари ва қобилиятларига қараб, ўқитиш мазмуни, ташқиллий шакллари, методларининг хилма-хил ва ранг-баранг бўлиши таълимнинг барча босқичларида муҳим аҳамият касб этади, аммо, айниқса бўлажак мутахассислар, шу жумладан, бўлажак ўқитувчиларни касбий-педагогик тайёрлаш босқичида жуда долзарб ҳисобланади. Айнан шунинг учун ҳам, таълимнинг янги, замонавий сифати эришишнинг зарурий шарти - бу олий таълим муассасаларида ўқитишнинг янгидан-янги шакллари жорий этиш, ўқитишнинг мослашувчан таълимини шакллантириш, узлуксиз таълим олишни таъминлашдир. Юқорида айтиб ўтганимиздек, масофавий таълим бир неча йиллардан буюн анъанавий таълимнинг муқобили бўлиб келган.

Бундай таълимнинг энг асосий афзаллиги шундаки, чекка ҳудудларда ҳам таълимни тақдим этиш ва ўқитиш вақтини сезиларли даражада тезлаштириш имкониятидир. Шу билан бирга, масофавий таълим ўзига хос қатор қатор қамчиликларга ҳам эга, хусусан, ўқитувчи ва таълим олувчилар ўртасида ўзаро жонли мулоқотнинг бўлмаслиги, ҳолбуки айни ҳудди шу жараёнда ўрганилаётган ўқув материалларини чуқурроқ тушуниш мақбу шароитлар yaratилади. Масофавий таълимнинг энг асосий қамчиликларидан ҳалос бўлишнинг энг тўғри ва смарали йўли, бизнинг фикримизча, аралаш таълим(blended learning) учун имконият yaratишдир. Унинг энг асосий афзаллиги ва қулайлиги шундан иборатки, барча керакли таълим ўқув маълумотларини тақдим этадиган энг мақбул ва жозибador таълим муҳити ва мулоқот таълимини yaratишдир. Яна шунини ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, аралаш таълим замон руҳини акс эттиради ва таълим соҳасидаги замонавий ислохатлар рақамли технологиялардан фойдаланиш воситасида янада ривожланиб бораётганлигини кўрсатади. Бундан ташқари, таълим беришнинг ушбу шакли олий таълим муассасаларининг рақоботбардошлигини ва устуворлигини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.

Мустақил онлайн курснинг анъанавий ўқитиш методикаси билан қўшилиши (комбинацияси)дан ташқил топган аралаш таълим (blended learning) бутун дунёда, жумладан, республикамызда ҳам тобора оммаланиб бормоқда. Тадқиқот натижаларига кўра, аралаш таълим дастурлари асосида ўқитилган талабалар алоҳида ўқув

файллари бўйича ҳам, якуний битирув малакавий ишлари бўйича юқори натижаларни кўрсатмоқдалар. Ушбу методика бир неча ўқитиш методлари, жумладан, энг асосийси, ўқитишнинг анъанавий шакллари, ўқитувчи-талабанинг онлайн таълим дастурларидан фойдаланишнинг ўз ичига олади, бирлаштиради. Уикс Метод фифрича, аралаш таълим ўқитувчининг назорати остида амалга ошириладиган қисман анъанавий усулда ўқитишни ва қисман онлайн ўқитиш воситасида ташқил этиладиган ҳамда йўналишни ва ўқитиш динамикаси ўқитувчи томонидан назорат қилинадиган таълим сифатида белгиланади.

2005-2006 йиллардан бошлаб Интернет-технологиялари, хусусан, Web 2.0 технологияларининг кенг тарқалиши туфайли онлайн блоглар, подкастлар, викилар шаклидаги масофавий ўқитиш ва мултимедиянинг ҳар хил турлари кенг тарқалди. Дастлабки вақтларда анъанавий ва онлайн таълим борасида қарама-қарши эътилолтиди фикрлар ҳам мавжуд эти. Анъанавий ва онлайн таълим - бу бир-бирини такозо этмайдиган ва ўзаро қарама-қарши иккита метод сифатида эътироф этилган эди. Онлайн таълимнинг кўпгина тарафдорлари анъанавий ўқитиш методлари кейинчалик бора-бора қўлланилмай қолади, истеъмоладан чиқарилади, деган мулоҳаза ҳам борардилар. Бошқа томондан эса, университет вакиллари масофавий таълимни сифатсиз ва тўлиқ ўқитиш эмас, деб ҳисоблашарди. Ушбу эътилолти ва қарама-қарши фикрларнинг ечими - бу аралаш таълим технологияси бўлиб, у дастурда масофавий онлайн ўқитишнинг ўқитувчи ва талабанинг анъанавий ёндашуви билан бирлаштиришни назарда тутди. Аралаш таълим мослашувчанлиги, фойдаланишнинг осонлиги ва талабаларнинг эҳтиёж ва имкониятларига мослашувчанлиги билан характерланади, бу эса ҳозирги замон шароитида жуда муҳим ҳисобланади. Жамиятнинг таълимга бўлган эҳтиёжнинг юқорилиги туфайли турли даражадаги таълим муассасалари, жумладан, олий ўқув аралаш таълим дастурларини жорий этмоқдалар. Аралаш таълим методлари ва шакллари янги технологияларнинг ривожланиши ва пайдо бўлишига мос равишда кенгайиб бормоқда. Шу билан бирга, аралаш таълимнинг бир нечта муҳим хусусиятларни ажратиб кўрсатиш мумкин.

Биринчидан, таълим вақти ва технологияларини бирлаштиришнинг турли хил усулларининг мавжудлиги ва имкониятлари. Ик-

кинчидан, ўрганилаётган мавзуларга, талабаларнинг эҳтиёж ва имкониятларига ҳамда муълитимедиа технологияларининг бор-йўқлигига қараб, ўқитиш ва ўқишга ёндашувлар бир-биридан фарқ қилиши мумкин. Ва ниҳоят, аниқ вазифаларга қараб, муайян бир ўқув дастури нафақат маълум бир аудитория ёки гуруҳ учун, балки алоҳида талаба учун ҳам танланиши мумкин. Аралаш таълим дастурлари анъанавий таълим дастурларига тайёрлаган нисбатан сезиларли ўсулликларга эга. Ўқув дастурининг этилувчанлиги кундузги таълим машғулотлари, одатда, ҳафтада бир марта, онлайн дарслар билан биргаликда уйғун ташкил этишни назарда тутаяди, бу эса талабалар учун доимий ўқиш жойига эҳтиёжни бартараф этади ва бу эса аудиториядан бошқалар учун янада самарали фойдаланишга имконини беради. Бундан ташқари, аралаш таълимдан талабаларни ҳам, ўқитувчиларни ҳам онлайн таълимга мослаштиришда фойдаланиш мумкин. Ушбу методнинг кўплаб тарафдорларининг таъкидлашларича, аралаш таълим жараёни турли хил ёндашувлар ва стратегияларни қўллаш имконини беради. Шу билан бирга, талабалар дарс мазмунини ўзлаштириш ва академик билимларини кенгайтиришларидан ташқари яна ўзларининг ахборот саводхонлигини ва ўрганилаётган ўқув материалларига нисбатан танқидий муносабатда бўлиш кўникмаларини ривожлантиради.

Аралаш таълим жараёни талабалар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам ўқитишнинг анъанавий методлари билан таққосланганида бир қанча афзалликларга эга. Улар орасидани қуйидагилар алоҳида ажратиб кўрсатиб ўтиш мумкин:

- дастурлар талабаларга муайян суръат(темп)да таълим олиш, ўқиш имконини беради;
- талабалар учун кийин бўлган масалаларда тез ёрдам олиш имконияти туғилади;
- ўқитувчилар талабаларни мақбул тарза гуруҳларга ажратиш имкониятига эга бўлади;
- таълим ҳақиқий далиллар ва вазиятларга асосланади;
- маълумотларни қуруқ ёдлашдан қўра, уларнинг маъно ва мазмунини тушунишга кўпроқ эътибор қаратилади;
- турли фанларни, алоҳида, шунингдек ўзаро боғлиқлик ва алоқдорликда ўқитиш ва ўрганиш имкониятлари кенгайди;
- муаммоларни ҳал қилишда мустақиллик ривожлантирилади;

- индсолока воситасида мулоқотқилиш имконияти ортади.

Аралаш таълим ўқитувчиларга анъанавий таълимга бўғотлар, самолларга жавоб бериш ва топшириқларни электрон шаклда бажариш каби онлайн компонентларни қўшиш орқали дастурларни боқичма-боқич тақомиллаштиришга имкон беради. Келажакда тренингни онлайн мунозаралар ва сўровномалар ўтказиш йўли билан янада кенгайтириш мумкин.

Fast ForWord and Reading Assistant синтари адаптив таълимий дастурлар ҳар бир талабага табақалаштирилган йўриқномалар, кўрсатмалар, топшириқлар олиш ва ўзи учун мақбул бўлган суръатда машғул бўлишга имконият туғдиради. Таълимнинг катта қисми мустақил амалга оширилиши мумкин бўлса-да, ўқув дастурда келтирилган тушунчаларни мустаҳкамлаш ва талабалар томонидан саволлар юзата келганида жавоб беришда ҳамда улар кийинчиликларга дуч келганларида ёрдам беришда ўқитувчининг ўрни жуда муҳимдир. Аралаш таълим курсида фойдаланиладиган адаптив ўқув дастури туфайли талабаларнинг ўқув материалларини ўзлаштириши, яхши тушуниш ва ўрганиши самарадорлиги сезиларли даражада ошади.

Талабаларнинг билиш қобилиятлари сезиларли даражада яхшиланганлиги туфайли ўқув жараёни янада самаранок бўлади. Дастурлар талабаларнинг имкониятлари ва қобилиятларига қараб, индивидуал машқ қилиш ва топшириқларга тузатишлар киртиш имкониятини беради.

Аралаш таълим учун мослашувчан ўқув дастурининг яна бир муҳим афзаллиги шундаки, муаммо ёки ҳатога дуч келганида талабанинг дарҳол ёрдам олиш имкониятидир. Дастур йўл қўйилган ҳато ҳақида дарҳол хабар беради ва айни масала бўйича қўшимча ўқув материалларини тақлиф қилади. Ўқитувчи энг кўп учрайдиган ҳатолар ва муаммоларни таҳлил қилишга имкон берадиган маълумотлар тўпламига эга бўлади ва шу орқали ўқитиш тизимига тузатишлар киритади. Билимлар даражаси кўрсаткичлари ўқув материални қўшимча тушунтириш ёки амалий топшириқлар бериш учун талабаларни уларнинг билим даражаларига мос ҳолда гуруҳларга ажратишга ёрдам беради. Мослашувчан дастурлардан фойдаланган ҳолда ташкил этиладиган аралаш таълим технологияси ўқув материалларини амалий тушунишга ва ўзлаштиришга катта

ёрдам беради. Ўрганилаётган ўқув материални танқидий таҳлил қилиш орқали талабалар кўпроқ маълумот оладилар ва узок вақт ёлда сақлаб қоладилар ва бинобарин, таълим самаралироқ бўлади. Масофавий ўқитишнинг ҳам, аралаш таълимнинг ҳам алоҳида муҳим афзалликларидан бири - бу уларнинг талабаларнинг иккинчи мой ва шахсий омилига боғлиқ бўлмаслигидир. Дастурлар одамларнинг ёши, жисмоний ва ақлий имкониятларидан катта назар ҳамма учун таълим олиш имконини яратди ва уни барча очик қилади. Дастурлар талабанинг фаоллиги, самарадорлиги ва ривожланиши даражасини таҳлил қилиш орқали ўқув жараёнини мослаштиради. Интернет-технологиялар теварак-атроф олами ўрганиш ва билиш учун янги ёндашувни ва катта имкониятларни тақдим этади. Ахборот технологиялари ҳаёт тарзининг ажралмас қисмига айланган талабаларнинг замонавий авлоди учун айнан аралаш таълим дастурлари энг самарали бўлиб туолади.

Кўп педагоглар аралаш таълим камчиликлардан бири сифатида, биринчидан, бу жараёнда ўқитувчи билан доимий алоқанинг йўқлигини сабаб қилиб кўрсатади. Иккинчидан, кўп ҳолларда, аралаш таълим ўқув дастури анъанавий таълим дастурига қараганда анча осонроқ. Бундан ташқари, талабалар компютерда узок вақт ўтириб ишлайдилар, бу эса жамиятдан ажралиб қолишга, мулоқот қилиш имкониятларининг қисқариши, “ўзининг қобилиятига ўралиб қолиш”, бошқалар билан ўзаро ҳамкорлик қила олмаслик ва жамоада одамлар билан биргалик ишлашнинг оғирлашишига сабаб бўлиши мумкин. Бироқ, ҳозирги вақтда масофадан ўқитишнинг юқори сифатли дастурлари ва, энг асосийси, аралаш таълим ушбу муаммоларни ҳал қилишга имкон беради.

Аралаш таълим технологияси ўқитувчиларнинг касбий маҳорат даражасига юқори талабларни қўяди. Ўқитишнинг бундай модели ўқитувчининг ишини ўзгартиради, яъни уни анъанавий ўқитиш жараёни ва маълумий вазифалардан маълумотлар базалари билан ишлашга ва талабаларга индивидуал ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлашга олиб келади. Ўқитувчининг вазифалари дарслик режалаштириш ва ўрганилаётган мазву бўйича маълумотларни тақдим этишдан мотивация уйғотиш, ўқув жараёнини раёбатлантириш ва осонлаштириш муаммосини ҳал қилиш даражасигача кенгайди. Бу ўқитувчидан доимо равишда мустақил билим олишни,

ўрганишни, ўзининг билимларни мунгазам равишда кенгайтириб боришни ва турли ижтимоий-маданий соҳаларда тақомиллаштириш талаб қилади. Унинг вазифалари каторига баҳолаш, таҳлил қилиш ва маълумотларни тўллаш; режалаштириш жараёнининг ажралмас қисми сифатида ҳар бир талаба учун индивидуал, турухлар ва бутун аудитория учун маълумотлар базаларидан фойдаланиш; тайёрлаш ва таълим олганлиги даражаси ҳар хил бўлган талабаларнинг раёбарлик қилиш учун стандартлаштирилган тестлар ва бошқа баҳолаш вариантларидан фойдаланиш қиради.

Аралаш таълим тизимида ўқитувчининг етакчилик қобилияти ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Талабаларнинг янги муҳитга қўшилишлари учун уларга ёрдам бериш мақсадида ўқитувчи ўқув жараёнини моделлаштириши ва талабаларга намойиш қилиши, керакли маълумотларни ёки берилган саволларга жавобларни қандай топиш кераклигини, шунингдек, талабаларга тўғри саволлар беришни ўргатиши керак. Ўқитувчи муайян топширик ёки лойиҳани бажариш учун зарур бўлган ўқув фаолиятининг ҳар хил турларини бошқаришни билиши керак. Аралаш таълим моделида ўқитувчи талабаларга ўргатиладиган маълумотларни олдийгина қилиб қайд этишдан мавжуд маълумотларни янги шароит ва вазиятларга таъбиқ этиш ва мослаштириш қўникмаларини шакллантиришга ўтишга ёрдам беради. Ўқитувчининг вазифаси - маълумотларни тўғри таъкин қилиш ва таҳлил этиш, талабаларнинг вазифаси - сабаб-оқибат муносабатларини аниқлаш, тўпланган маълумотларни бирлаштириш ва уларни аниқ вазиятларда қўллаш орқали олинган билимларни намойиш этишдан иборат.

Демак, аралаш таълим модели ўқитувчидан доимий равишда касбий ривожланишни ва тақомиллаштиришни талаб қилади. Бу унинг талабаларни мустақил ўқиш ва эркин таълим олиш, билим ва қўникмаларни етлашга ўргатиши учун мавжуд стратегияларни самарали ўзгартириш зарурати билан боғлиқ. Замонавий технологиялар ўқитувчига талабаларнинг индивидуал эҳтиёжларини тушуниш учун зарур бўлган маълумотларни тақдим этиши мумкин. Ушбу маълумотларнинг таҳлили ўқитувчига талабалар томонидан олинган билимларни қўллаб-қувватлаш ва чуқурлаштириш учун зарур дастурни ишлаб чиқишига имкон беради.

Юқорида келтирилган мулоҳаза ва фикрларга таяниб, биз

“аралаш таълим” тушуначасини куйидагича таврифладик: аралаш таълим анъанавий кундузги, масофавий ва мустакил таълимни бириктирувчи ўқитиш тизими бўлиб, у ўқитувчилар, таълим олувчилар ва ахборотнинг интерфаол манбаларининг ўзаро таъсирлашишини камраб олади, доимо ўзаро алоқада бўлган ва бир битуникни ташкил этган ўқув жараёнига хос барча компонентлар (ўқитишнинг мақсади, мазмуни, методлари, ташкилий шакллари, воситалари)ни акс эттиради.

Хулоса қилиб, шуни таъкидлаш кераки, жадал ва динамик равишда ривожланаётган аралаш таълим анъанавий кундуз стандарт таълим шаклига нисбатан шубҳасиз афзалликларга катор эга. Келажакда аралаш таълим, бир қолипдаги, одатий ўқитиш методлари орасида етакчи ўринни эгаллайди ва олий ўқув юрғларининг асосий рақобатдош устунликларида бири бўлади, деб ўйлаш мумкин. Масофавий ўқитишнинг замонавий технологиялари умуман талабаларнинг мустакил иши самарадорлигини оширади, ноанъанавий ахборот манбаларини очиб беради ва ижодкорлик учун янги истикболларни ҳади этади. Бизнесинг жадал ривожланиб бораётган давримизда таълимни ахборотлаштириш ва педагогик жараёнда ахборот-коммуникация технологияларидан педагогик жараёнларни фаол фойдаланиш ҳар бир инсоннинг энг янги технологияларни тушунишга ва ўзлаштиришга тайёр бўлиши талаб этади, бу айниса, олий ўқув юрғларининг билимга ташна талабалари, яъни бўлажак ўқитувчилар учун жуда муҳим ҳисобланади.

1.2. Аралаш таълим тушуначасининг мазмун ва моҳияти

Маълумки жаҳонда юз бераётган глобаллашув ва ахборотлаштириш жараёни ҳаётнинг барча соҳаларига, шу жумладан, таълим ва ишлаб чиқариш тизимига ҳам катта таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Олий таълим муассасаларида таълим олишнинг анъанавий ва масофавий шаклларининг жорий этилиши натижасида нафакат таълим мазмуни, балки ўқитишга ёндашувлар, фанларни ўқитиш методикаси, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш даражаси ҳам ўзгариб бормоқда. Мамлакатимизда узулқисиз таълим тизимини ислох қилиш, ўқитишда ахборот-коммуникация

технологияларни комплекс қўллаш ва таълим самарадорлигини ошириш бўйича кенг қамровли ишлар олиб борилиб, комплекс дастурлар асосида масофадан ўқитиш ва компьютерлаштирилган анжуманлар ўтказиш, масофали таълим тизимларини яратиш ва уларни ўқув-тарбия жараёнига жорий этиш йўлга қўйилмоқда. Шу билан бирга, ўқув жараёнида аралаш таълим технологияларидан фойдаланиш қўламини кенгайтириш зарурияти юзата келди. Олий таълим муассасаларида замонавий таълим дастурларини қўллаш таълим беришнинг янги усул ва воситаларини, аралаш таълим технологияларини жорий этиш ва методик асосларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Таълим сифатини оширишга доир олиб борилаётган тадқиқотлар шуни кўрсатдики, ўқитишнинг замонавий моделларини, интеграцияланган ахборот-таълим муҳитини шакллантиришга йўналтирилган аралаш таълим технологияларининг педагогик лойиҳаларини ишлаб чиқиш аҳамиятга молик масалалардан бири ҳисобланади. Бу эса ўқув жараёнига мослашувчан замонавий ўқитиш тизимини яратиш методологиясини ҳамда талабаларнинг билим даражасини ҳисобга олган ҳолда аралаш таълим мазмунини ишлаб чиқиш заруратини асослайди.

Жамият ривожланишнинг ҳозирги босқичи катор ўзига хос хусусиятлари билан характерланади. Бундай хусусиятлар қатори актив меҳнат аҳамиятининг ортиши, глобал микёсдаги ахборот ресурсларидан фойдаланишга йўналганлик, ҳамкорликда илмий-тадқиқот ишларини бажариш ҳамда ягона лойиҳа устида ишлаш учун мутахассислар ва ижодий жамоалар ўртасида тез-тез мулоқот ўрнатиш, ахборот алмашиш эҳтиёжи, фан, техника, таълимни камраб олувчи жараёнларнинг интегратив характери ва бошқаларни қиритиш мумкин.

Ҳозирги замон социумининг бундай ўзига хос хусусиятлари жамиятнинг ахборотлаштириш жараёни билан узвий боғлиқ. Ахборот технологиялари инсон фаолиятининг барча жабҳаларида, шу жумладан олий таълим тизимида ҳам кенг қўлланилмоқда. Замонавий таълимни ахборот технологияларисиз тасаввур этиб бўлмайди. Чунки улар таълим жараёнида ахборотларни узатиш, қайта ишлаш, таҳлил қилиш ҳамда зарурий маълумотларга тезкор эга бўлиш имкониятини кенгайтиради. Бунда турли ранглар, графикалар,

аудиотехника, видеотехника воситалари, мультимедиа технологияларидан фойдаланилади. Ахборот технологияларини қўллаш турли ўқув масалаларини қўйиш, шунингдек уларни ечиш имконини кенгайтиради. У ёки бу масалани ечиш босқичларини яққол тасаввур этишга, талабаларнинг ўқув фаолияти сифатини назорат қилишга имкон беради.

Таълим жараёнида замонавий ахборот ва телекоммуникация воситаларидан фойдаланиш борасида қатор қарорлар қабул қилинган бўлиб, уларда республикасида жамоат таълим ахборот тармоғини ташкил этиш, Миллий ахборот тизимининг яратилиши ва барча таълим муассасаларининг ахборотга бўлган талаб-эҳтиёжларини ҳар томонлама қондириш учун керакли шарт-шароитларни яратишга оид қарорларда қатор вазифаси белгилаб берилган. Буларнинг барчаси Республика олий таълим муассасаларига янги педагогик ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш, жумладан, масофавий таълимни жорий этиш, электронлаштирилган форум, видеоконференциялар ўтказиш, электрон дарслик ҳамда ўқув қўлланмалар яратиш ва уларни таълим жараёнида қўллашга қаратилган тадбирлардир. Умуман, ахборот-коммуникация, компютер технологияларининг пайдо бўлиши ва тақомиллашиши жамиятнинг ахборотни тезкор ва хатосиз узатиш, қайта ишлаш, сақлашга бўлган эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлиб, шу билан биргаликда мутахассисга янада асосли ва тўғри қарорлар қабул қилиб, агроф-мухитдаги реал воқеалик шарт-шароитларига ўз вақтида мослаша олишларига қилишга имкон беради.

Жамият тараққиёти таълим жараёнида ҳам жиддий ўзгаришларни талаб қилади ва бугунги кунда дунё микёсида таълимни ахборотлаштириш орқали сифатли таълим олиш мажбурий мезони ва шартига айланиб бормоқда. Жаҳон компютер тармоқлари, Интернет, ахборот қидириш, электрон почта, чат, видеоконференциялар, электрон дарсликлар, электрон кутубхоналар ва бошқалар барча турдаги коммуникациядан муҳим маълумотларни олиннинг тезкор методи ва воситаси сифатида фаол фойдаланилмоқда. Ҳозирги вақтда жаҳон микёсида «очик» таълим, узлуksиз ўқиш тушунчаси пайдо бўлди. Бунинг асосий сабаби ўқув жараёнини тубдан ўзгариштиришга шароит туғдирган янги ахборот технологияларидан фойдаланиш, хусусан, жамиятдаги ўзгаришларга тез мослашадиган

ва муносабат билдирадиган тизимни яратиш ва ривожлантириш имкониятининг юзага келишидир. Шунингдек, энг биринчи даражали вазифа замонавий ва сифатли таълимга эришиш ҳисобланиб, унинг зарур шартларидан бири – бу таълимнинг янги шакллари ни амалда жорий этиш, масофавий ва аралаш таълимни педагогик таълим инновацион кластери шароитида узлуksиз йўлга қўйилиши лозим.

Эндilikда бошқаришнинг фақат авторитар усулига таянилган ўқитиш, иллюстратив-тушултириш методлари ва далилларга асосланган билимларни механик равишда ўзлаштириш натижаси замон талабларига жавоб бера олмайди. Шунинг учун таълим мазмунини танлашда талабанинг ақлий ривожланишини жадаллаштириш ва ўз-ўзини қамол топтиришга, унда мустақил билим олиш ва олган билимларини амалда қўллаш, қонуниятларни ўрганиш жараёнида «кичик кашфиёт»лар қилиш, ҳозирги замон ахборот технологияларидан билиш воситаси сифатида кенг фойдаланиш қўникмаларини шакллантириш масалаларига алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ҳар қандай ривожланаётган мамлакатлар, шу жумладан Ўзбекистоннинг ҳам кенг микёсидаги тараққиёти масофадан ўқитишга бўлган талабнинг йил сайин орғиб боришига сабаб бўлмоқда. Ушбу таълим шаклининг глобаллашган дунёдаги таълимий, сиёсий ва ҳеч шубҳасиз иқтисодий аҳамиятини исботлашга асло зарурат йўқ. ЮНЕСКОнинг ахборот технологиялари бўйича институти мутахассислари билан ўтказилган тадқиқотларида кўрсатилишича, аҳолининг аксарият қисми таълимнинг турли шакллари билан қўллаш тарафдори ва шу асосида билим олишга қизиқиш билдиришган. Олий таълим муассасалари талабалари билан ўтказилган сўровнома натижалари уларнинг атиги 15% анъанавий таълим тизимидан мамнун эканлигини кўрсатди. Сўровномада иштирок этган бошқа талабалар ўқитиш шарт-шароитларига «масофавий, очиклик, этилувчанлик, индивидуаллаштириш» каби талабларни илгари суришди. Буни эса фақат ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланилишга асосланган мос ўқитиш шакллари, моделлари, усуллари ва технологияларини қўллаш орқали амалга ошириш мумкин.

Масофавий таълим нафақат хорижий мамлакатларда, балки

бизнинг мамлакатимиз таълим тизимида ҳам долзарб масалага айланмоқда ва бугунги кунда деярли барча таълим муассасалари тобора кенгрок қўлланила бошланди.

Таълим тизимига масофавий таълимни таъбиқ этиш, масофавий таълим моделлари ва уларнинг синфлари ҳамда малака оширишда масофавий таълимдан фойдаланиш имкониятлари, масофавий таълим ўқув-услубий мажмуасини яратишнинг таъкилий-методик тамойиллари ва электрон дарсликларни яратишга қўйилган таълаблар бўйича республикада А.А.Абдуқодиров, У.Ш.Бегимқулов, Р.Р.Бокиев, С.С.Жуманазаров, Н.А.Муслимов, К.Т.Олимов, Д.М.Сайфуров, Н.И.Тайлаков, Р.Х.Ҳамдамов кабиларнинг ишлари мавжуд.

Шунингдек, масофавий таълимнинг ўқитиш субъектлари ҳамда ўқув воситалари ўртасида юзата келувчи ўзаро, максалда мувофиқ интерфаол алоқаларнинг инновацион технологияси эканлиги асослаб берилган. Тадкикот ишида масофавий таълимни амалий жихатдан таъкил этишда корреспондентлик таълими, радиотелевизион таълим, тармоқли таълим, мобил технологияси ва кейс технологияси асосида таъкил этилувчи таълим турларидан унумли фойдаланиш муъкинлиги исботланган.

Ҳозирда масофавий таълимдан фойдаланишнинг турли дастурий воситалари, методикаларининг яратилиши мазкур таълимнинг тез сурутлар билан ривожланишини таъминлапти. Хорижда Интернет технологияси асосида масофавий таълимни амалга ошириш, ўқув жараёни билан ўзаро ҳамкорлик характери ва ўқитиш воситаларига бўлган таълабларни шакллантириш таъкилий ва педагогик муаммолари А.Амадео, А.Доддс, М.Моог, С.Кеатс, А.Амадеоларнинг масофавий таълимнинг аҳамияти ва мохиятига М.Моог ва С. Кеатс, А.Доддс эса масофавий таълимнинг анъанавий таълимдан фарқли бўлган педагогик элементлар тизимлари, воситалари, шакллари ҳақида илмий изланишлар олиб борган.

Россиялик олим ва мутахассислар томонидан ҳам масофавий таълим назарияси ва амалиёти, масофавий таълимнинг илмий-назарий асослари ёритилган, метод, шакл ва воситалари, масофавий таълимнинг кейс-технологияси, корреспондентлик таълими, тармоқли ўқитиш ва мобил технологияси моделлари мазмуни ва уларнинг имкониятлари киёсий таккосланган ва масофавий таъ-

лим сифатига таъсир этувчи омиллар А.А.Андреев, А.И.Вашмаков, Н.В.Монахов, В.И.Овсянников, Е.С.Полат, М.В.Моисеева, А.В., В.П.Тихомиров, А.Н.Тихонов, А.Д.Иванников ва бошқалар самарали илмий изланишлар олиб боришган.

Фикримизча, масофадан ўқитиш тизимини ўқув жараёнини таъкил этишнинг янги шаклларида бири сифатида қаралиб, таълабларни тезкор ва ривожланган ахборот ашёлари ёрдамида мустақил ўқитиш тамойилига асосланган бўлиши ҳамда ахборот мобилиги таъминлаши керак.

Р.Х.Джуроев, Ў.К.Толитов, Р.Ғ.Сафарова ва бошқалар ҳаммуаллифлигида яратилган “Педагогик атамалар лугати”да масофавий ўқитишга қўйилган таъриф берилган: “Масофавий ўқитиш - ўқув машғулотларининг барчаси ёки қўп қисми телекоммуникацион ва замонавий ахборотлаштириш технологиялари асосида олиб бориладиган масофадан туриб ўқитиш”.

Педагогика фанидан изоҳли лугатда “Масофавий таълим - масофавий таълим услубларига асосланган ҳолда аҳолининг кенг қатламларига тақдим этилувчи замонавий таълим хизматлари мажмуаси. Масофавий ўқитиш - ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги тўғридан-тўғри, шахсий алоқасиз “масофадан ўқитиш” имконини яратиб берувчи замонавий ахборот ва телекоммуникацион технологиялардан фойдаланишга асосланган ўқитиш жараёнини амалга оширишнинг янги услуби” деб таъриф берилган [11;185].

Масофавий ўқитиш - маълум бир масофада Интернет технологияси ёки бошқа қайтар алоқа услулари, шунингдек барча таълим жараёнлари компонентлари - максал, мазмун, метод, таълимнинг таъкилий шакллари ҳамда ўқитиш услуларида асосланган таълим олиувчи ва таълим берувчи ўртасидаги ўзаро муносабат.

В.М.Мохова “Масофавий таълим - ўқитишнинг ўзига хос, мукамиллашган шакли бўлиб, у ўзига янги ахборот технологиялари ва мултимедиа тизимига асосланган таълимнинг қўнуғли, қўнуғли-сиртки, сиртки ва кечки элементларини муҷассам этади. Масофавий ўқитиш - бу таълим олиш шаклларида бири бўлиб, таълим жараёнида компьютерлар ва телекоммуникацион технологияларга асосланган ҳолда ўқитишнинг энг яхши анъанавий ва инновацион услулари, воситалар ва шаклларида фойдаланишдир” деб таъриф берган.

имкон беради, чунки ҳар ким ўқув материални ўзлаштириш учун канча вақт талаб этилса, ўшанча вақт сарфлаши мумкин.

Аралаш таълим учун мослашувчан ўқув дастурининг яна бир муҳим афзаллиги шундаки, муаммо ёки ҳатога дуч келганида талабанинг дарҳол ёрдам олиш имкониятидир. Дастур йўл кўйилган ҳато ҳақида дарҳол хабар беради ва айни масала бўйича кўшимча ўқув материалларини таклиф қилади. Ўқитувчи энг кўп учрайдиган ҳатолар ва муаммоларни таҳлил қилишга имкон берадиган маълумотлар тўпламига эга бўлади ва шу орқали ўқитиш тизимига тузатишлар киритади. Билимлар даражаси кўрсаткичлари ўқув материаллини кўшимча тушултириш ёки амалий топшириқлар бериш учун талабаларни билим даражаларига кўра гуруҳларга ажратилганга ёрдам беради.

Масофавий ўқитишнинг ҳам, аралаш таълимнинг ҳам алоҳида муҳим афзалликларидан бири - бу уларнинг талабаларнинг ижтимоий ва шахсий омилиларига боғлиқ бўлмаслигидир. Дастурлар одамларнинг ёши, жисмоний ва ақлий имкониятларидан катъи назар ҳамма учун таълим олиш имконини яратди. Дастурлар талабанинг фаоллиги, самарадорлиги ва ривожланиш даражасини таҳлил қилиш орқали ўқув жараёнини мослаштиради. Интернет-технологиялар теварак-атроф оламини ўрганиш ва билиш учун янги ёндашувни ва катта имкониятларни тақдим этади. Ахборот технологиялари ҳаёт тарзининг ажралмас қисмига айланган талабаларнинг замонавий авлоди учун айнан аралаш таълим дастурлари энг самарали бўлиб туяолади.

Аралаш таълим шароити ўқитувчиларнинг касбий маҳорат даражасига юқори талабларни қўяди. Ўқитишнинг бундай модели ўқитувчининг ишини ўзгартиради, яъни уни анъанавий ўқитиш жараёни ва маъмурий вазифалардан маълумотлар базалари билан ишлашга ва талабаларга индивидуал ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлашга олиб келади. Ўқитувчининг вазифалари дарс-ни режалаштириш ва ўрганилаётган мавзу бўйича маълумотларни тақдим этишдан мотивация уйғотиш, ўқув жараёнини раббатлантириш ва осонлаштириш муаммосини ҳал қилиш даражасигача кенгайди. Бу ўқитувчидан доимий равишда мустақил билим олиш ва ўзининг билимларни мунтазам равишда кенгайтириб боришни талаб қилади. Унинг вазифалари каторига баҳолаш, таҳлил қилиш

ва маълумотларни тўплаш; режалаштириш жараёнининг ажралмас қисми сифатида ҳар бир талаба учун индивидуал, гуруҳлар ва бутун аудитория учун маълумотлар базаларидан фойдаланиш; тайёрларини ва ўзлаштириш даражаси ҳар хил бўлган талабаларнинг ишига раҳбарлик қилиш учун стандартлаштирилган тестлар ва бошқа баҳолаш вариантларидан фойдаланиш кирди.

Ўқитувчига янги ролларни ва кенгайтирилган муаммоларни ўзлаштиришга ёрдам бериш учун қўллаб-аралаш таълим дастурлари касбий ривожланиш ва тайёрларлиқнинг зарурий қисми сифатида оқилол қўрсаларни талаб қилади. Маълумотлар базасини бошқариш тизимлари бўйича таълимий дастурларда иштирок этиш ўта муҳим ҳисобланади. Кайта тайёрлаш ва малака ошириш дастурлари туфайли, ўқитишнинг анъанавий ёндашувидан фойдаланадиган ўқитувчилар аралаш таълимни муваффақиятли ўтказиш учун муҳим бўлган маълумотларни таҳлил қилиш кўникмаларини ривожлантиришлари мумкин. Шундай қилиб, ўқитувчи ўқитишнинг янги стратегиялари учун очик бўлиши керак. Ўқитувчи талабаларни самарали ўқитиш учун кенг билимга эга бўлиши, талабанинг эҳтиёжлари ва тайёрларлик даражасига қараб, ўқитишга ва масалаларга турлича ёндашишга, ўз-ўзини узулқисз ривожлантириши ва муқтазам ўрганишга йўналган бўлиши зарур. Ўқитувчининг вазифаси нафақат машғулотни ташкил этиш самарадорлигини вақтинча ошириш, балки ҳар бир талабанинг эҳтиёжлари ва имкониятларига қараб, уларга алоҳида индивидуал ёрдам кўрсатиш ва уларни ҳар доим қўллаб-қувватлаши лозим.

Аралаш таълим тизимида ўқитувчининг етакчилик қобилияти инҳоятда муҳим. Талабаларнинг янги муҳитга қўникишлари учун уларга ёрдам бериш мақсадида ўқитувчи ўқув жараёнини моделлаштириши ва талабаларга намойиш қилиши, керакли маълумотларни ёки берилган саволларга жавобларни қандай топиш кераклигини, шунингдек, талабаларга тўғри саволлар беришни ўргатиши керак. Ўқитувчи муайян топшириқ ёки лойиҳани бажариш учун зарур бўлган ўқув фаолитининг ҳар хил турларини бошқаришни билиши керак. Аралаш таълим моделида ўқитувчи талабаларга ўргатиладиган маълумотларни олдийгина қилиб етказиб бериши эмас, балки мавжуд маълумотларни янги шароит ва вазиятларга таъбиқ этиш ва мослаштириш кўникмаларини шакллантиришга

ўтишга ёрдам беради. Ўқитувчининг вазифаси - маълумотларни тўғри талкин қилиш ва таҳлил этиш, талабаларнинг вазифаси - сабаб-оқибат муносабатларини аниқлаш, тўплаган маълумотларни бирлаштириш ва уларни аниқ вазиятларда қўллаш орқали олинган билимларни намойиш этишдан иборат.

Демак, аралаш таълим модели ўқитувчидан доимий равишда касбий ривожланишни ва такомиллаштишни талаб қилади. Бу унинг талабаларни мустақил ўқиш ва эркин таълим олиш, билим ва қўникмаларни етлашга ўргатиши учун мавжуд стратегияларни самарали ўзгартириш билан боғлиқ. Замонавий технологиялар ўқитувчига талабаларнинг индивидуал эҳтиёжларини тушуниш учун зарур бўлган маълумотларни тақдим этиши мумкин. Ушбу маълумотларнинг таҳлили ўқитувчига талабалар томонидан олинган билимларни қўллаб-қувватлаш ва чуқурлаштириш учун зарур дастурни ишлаб чиқишга имкон беради.

Технологик имкониятлардан тўғри, мохирона ва самарали фойдаланиш ўқитувчини янада юқори даражадаги профессионалга айлантиради. Френсис Бекон шундай деган: «Билим - бу кучдир». Шундай экан, замонавий технологияларни тажрибада қўллаш воситасида ўз билимларини ошириш ва мустақамлаш ҳар бир мутахассис, жумладан, бўлажак ўқитувчилар учун ҳам эҳтиёжга айланиши зарур. Аралаш таълимга ўтиш таълимга одатий ёндашувларни қайта қўриб чиқишни, ресурсларни қайта тақсимлашни ва мавжуд маданияти доирасида янги парадигма яратишни талаб қилади.

Ҳозирги вақтда аралаш таълим тушунчасининг қўллаб-таърифлари мавжуд бўлиб, уларнинг аксарияти тавсифий (дескриптив) характерга эга. Дарлен Пейнтер “аралаш таълим» (blended learning) деганда ўқитишнинг расмий ва норасмий воситалари, масалан, таълим муассасаси аудиториясидаги ишлар, электрон почта, чат ёки веб-семинар, Интернет воситасида мунозара қилиш орқали назарий ўқув материалларини ўрганишнинг яхлит бир бутунликка биғлаштириш – комбинациясини тушунади.

“Аралаш таълим” тушунчасини изоҳлаб, Пурнима Валиатан уни ўқув материалларини етказиб беришнинг усулларини, ҳамкорликда ишлаш, замонавий веб-технологияларга асосланиб қурилган курсларни бирлаштирувчи педагогик ечим сифатида таърифлайди.

Ушбу атама «қўндузги анъанавий таълим, онлайн электрон таълим ва мустақил ўрганишни ўзида муҷассам этган ўқув жараёнини тавсифлаш» учун татбиқ этилади. Тадқиқотчилар Алгисон Розетт ва Ребекка Вон Фразийларнинг фикрига қўра, ўқиш жараёнида юқори мақсадларга эришиш учун, шак-шубҳасиз аралаш таълим зарур, чунки у «расмий ва норасмий таълим», «нозма-ноз мулоқот», ҳар қил турдаги «он-лайн «мулоқот», “бошқариладиган ҳаракатлар ва йўналиш мустақил танлаш», автоматлаштирилган маълумотномалардан фойдаланиш ва ҳамкасблар билан ўзаро алоқалар» каби ёндашувларни бирлаштиради.

Политехника университети профессори К. Кун (Гейдельберг шаҳри, Германия) «Аралаш таълим» (blended learning) тушунчасини тармоқ дастурий таъминоти ва қўндузги таълимнинг анъанавий шакли воситасида ўрганишни ўзида бирлаштирган мураккаб ўқув курслари сифатида таърифлайди.

Аралаш таълим замонавий Европа таълим анъаналарига мос билимларни ўзлаштириш бўйича талабаларнинг мустақил индидуал инн ўзгаришнинг ўзини тенденцияси туфайли долзарб маънада ва талабга айланиб бормоқда. Бу талабаларнинг мустақил ишлаш стратегиясини шакллантиришга ёрдам беради, аудиториядан ташқари таълим траекториясини ташкил этиш учун масъулият кимсани оширади, ўзини ўзи бошқариш қобилиятини ривожлантиради, чунки ўқув жараёнининг бир қисми аудиториядан ташқарида олиб борилади [14, 73-6].

Шубҳасиз, аралаш таълим ўқув жараёнини ташкил этишнинг қиссасик ёндашувларини бирлаштиришга асосланган энг янги педагогик методлар орқали илгор таълим тизимини модернизациялаш воситаси бўлиб хизмат қилади ва бунинг натижасида бевоқиф билимлар тақдироти ва электрон таълим технологиялари амалга оширилади.

Аралаш таълим - бу аудиторияда ўқитиш ва масофадан ўқитишнинг энг яхши жиҳатлари ва афзалликларини ўзида уйғунлаштирилган таълим (ўқитиш) тизимидир, у талабалар учун энг қулай ва

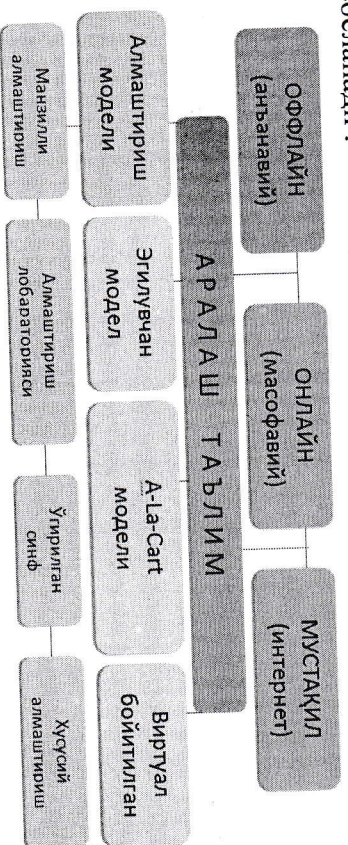
¹ Алюва, Н.Н. Структура педагогической культуры преподавателя профессионального лицея [Текст] / Н.Н. Алюва.- Современные проблемы науки и образования.- № 2.- 2013 г.

асосли курсларни яратиш имконини беради.

Ҳозирги замон нуктаи назаридан қараганда, аралаш таълим «анъанавий ва масофавий таълим технологиялари, ўқитишнинг инновацион педагогик методларининг самарали “аралашмасдан” фойдаланишга асосланади» [52].

Юқорида келтирилган мулоҳаза ва фикрларга таяниб, биз “аралаш таълим” тушунчасини қуйидагича таврифладик: аралаш таълим анъанавий кундузги, масофавий ва мустақил таълимни бирлаштирувчи ўқитиш тизими бўлиб, у ўқитувчилар, таълим олувчилар ва ахборотнинг интерфаол манбаларининг ўзаро таъсирлашишини қамраб олади, доимо ўзаро алоқада бўлган ва бир бутунлиқни таъкил этган ўқув жараёнига ҳос барча компонентлар (ўқитишнинг мақсади, мазмуни, методлари, таъкиллий шакллари, воситалари)ни акс эттиради.

Бугунги кунда талабаларни аралаш таълим технологияси асосида тайёрлаётган олий таълим муассасалари қуйидаги таълим моделларини қўллашмоқда. Аралаш таълим” тушунчаси “анъанавий ва масофавий таълим технологиялари, ўқитишнинг инновацион педагогик методларининг самарали “аралашмасдан” фойдаланишга асосланади”.

1-расм. Аралаш таълим моделлари

¹ Всероссийский научно-методический симпозиум «Смешанное и корпоративное обучение» (СКО-2007): труды Всероссийского научно методического симпозиума // Педагогическая информатика. 2007. №4. С. 86-94.

² Всероссийский научно-методический симпозиум «Смешанное и корпоративное обучение» (СКО-2007): труды Всероссийского научно методического симпозиума//Педагогическая информатика. 2007 №4. С. 86-94.

Бугунги кунда таълимда қўлланилаётган аралаш таълимнинг қуйидаги моделларини келтириб ўтиш мумкин (1-расм):

Шундай қилиб, аралаш таълимнинг ўзбекистондаги мақоми ҳу-сусида қуйидаги фикрларни билдириш мумкин:

Биринчидан, ўзбекистонда аралаш таълимнинг қонуний асо-слари ишлаб чиқилмаган. Қонунда таълим шакли сифатида кўрса-тиб ўтилмаган, аралаш таълим тушунчаси акс этмаган;

аралаш таълимни таъкил этишнинг меъёрий-ҳуқуқий базаси шакллантирилмаган. Аралаш таълимнинг тушунчавий апарати ишланмаган, таълимнинг янги шакли сифатида таврифланмаган.

Таълимни ахборотлаштириш ва педагогик жараёнда ахо-рог-коммуникация технологияларидан фаол фойдаланиш ҳар бир инсоннинг энг янги технологиялари тушунишга ва ўзлаштириш-га тайёр бўлишини талаб этади, бу айтқиса, олий ўқув юртли-рининг билимга ташна талабалари, яъни бўлажак ўқитувчилар учун жуда муҳим ҳисобланади.

1.3. Аралаш таълимни жорий этиш бўйича хорижий тажрибалар

Таълим жараёнининг қурилиши ҳақида сўз юритилганда, энг ав-вало, ўқув жараёнининг моҳиятини ўзгартиришга ва айти жараён-нинг мазмунини самарали кенгайтириш ҳамда тақомиллаштириш-га имкон берадиган педагогик технологиялардан фойдаланиш на-зарда тутилади. Ўқитувчининг таълим жараёнидаги роли нафақат аудиторияда машғулотларни таъкил этиш ва ўтказиш билан, балки талабалар билимларини жорий ва оралик назоратни қилиш, Ин-тернет тармоғи хизматлари ва бошқа замонавий ахборот-комму-никация технологияларидан фойдаланган ҳолда машғулотлар ўтка-зиш, талабаларга маслаҳатлар бериш орқали уларнинг ўқув-билиш жараёнини фаоллаштиришда мунтазам ёрдам бериши зарурлиги билан ҳам белгиланади. Шۇ билан бирга, таълим дастурларини амалга оширишда, ўқув жараёнини ва уни қўллаб-қувватлашни ка-фолатлайдиган таълимий маълумотларини узатиш технологиялари ўлтибортасазовордир.

Таълим жараёнининг моҳияти ўқитувчи томонидан ўқув маъ-

думотларини талабага етказиб беришдан иборат. Шундай қилиб, одадда, педагогикада ёки таълим жараёнида қўлланиладиган ҳар қандай технология ахборот характериға эға. Кўп ҳолларда «ахборот технологиялари» тушунчаси компьютер техникаси ва телекоммуникация воситаларида фойдаланиш учун яратилган бarchа технологиялар учун ишлатилади. Нотўғри таъкин қилинмаслик учун масофавий таълимда муҳим аҳамиятта эға учта тушунчанинг мазмунини очиб бериш зарур бўлади. Булар «таълим ахбороти», «таълим технологиялари» ва «ахборот технологиялари». Энди ҳудди ана шу учта тушунчанинг ҳар бири тўғрисида тўхталиб ўтамиз.

Таълим маълумоти (ахбороти) - бу таълим олувчининг у ёки бу фаолиятни малакали амалға ошириш учун зарур бўладиган билимдир. Уни - талабаға у ёки бу фаолиятни малакали бажариши учун керак бўладиган таълим мазмуни ёки талабанинг у ёки бу фаолиятни профессионал даражада амалға ошириш учун зарур бўлган таълим мазмуни сифатида ҳам таърифлаш мумкин.

Кундўзги анъанавий таълим шаклида ўқитувчи билимларни изоҳловчи ролини масофавий таълим тизимида эса, талабаларнинг ўзлари билимларни таъкин этувчи ролини бажарядилар, шунинг учун ҳам ўқув курслари ва ўқув материалларининг сифати, шунингдек уларни талабаларға таъким этиш усулларига қўйиладиган талаблар анча юкори бўлади.

Энг аввало, бу талаб янги яратилган электрон дарсликларға, маълумот базаларига, маълумотномаларға, шунингдек талабаларға таълим бериш максалида фойдаланиладиган билимлар банки ҳамда эксперт тизимларига тааллуқлидир. Уларда мавжуд бўлган маълумотлар, босма нашрлардагидан фарқли ўларок, бутунлай бoshкача тузиллишда таъким этилади. Ушбу хусусият нафакат таълим олувчиларнинг компьютер мониторидаги маълумотни қабул қилишга хос психологик хусусиятлари, балки унға қилиш технологияси билан ҳам белгиланади.

Талабалар исталган узок жойлардан ва телекоммуникация каналларига юкланишни қучайтирмасдан маълумотлардан максимал фойдаланишлари ҳамда унға осон қилишини таъминлаш максалида ўқув материаллари ва маълумотлар айнаи бир жойға тўтланиб сақланмаслиги керак, уларни жойлаштириш марказий характериға эға бўлиши керак. Мамлакатимизда йирик етакчи университетлар

томонидан асос солинган ёки таъкин этилган кутубхоналар ва илмий-ўқув марказлари ўқув материалларини сақлаш учун ана шундай марказлар ролини бажаришлари мумкин.

В.П. Демкин ва Г.В. Можаяевлар ўз қарашларини ривожландириб, ахборот технологияларига янада кенгрок таъриф беради. Уларнинг фикрича, «таълим технологиялари - бу ўқув маълумотларини унинг манбаидан истеъмолчиға етказиш учун қўлланиладиган ва уни таъким этиш шаклиға боглик бўлган дидактик методлар ва усуллар мажмуидир»¹[65].

Таълим технологияларининг фарқ қилувчи муҳим хусусиятларидан бири уларнинг техник воситаларға нисбатан шаклланишининг устувор шакли ҳисобланади. Таълимдаги интерактивлик таълим жараёнининг бarchа таъкин этувчиларини қайта қўриб чиқишға сабаб бўлади. Шу нарса аёнки, ўқув материални намойиш этиш ўқитувчининг ҳамма фикр-мулоҳазаларини тақроллаши ва тимсоллар шаклида акс этириши керак. Талабаларни арглаш таълим шароитда ишлашға тайёрларлигини шакллантиришда, педагогик компетентлигини ривожлантиришда фойдаланиладиган таълим технологияларининг энг муҳим жиҳатларидан бири шундаки, бунда фикрлар, билимлар ва ахборотлар визуаллаштирилади.

Хозирги замон таълим кластери шароитида ўқитишнинг энг мақбул ва самарали таълим технологиялари қаторига қўйиладиганлиги киритиш мумкин: «видео маърузалар; мультимедиа маърузалари; ва лаборатория машғулотлари; электрон мультимедиа дарсликлари; компьютерли ўқитиш ва синов тизимлари; имитацион моделлар ва компьютер тренажёрлари; телекоммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда маслаҳатлар бериш ва тест ўтказиш; видеоконференциялар. В.П.Демкин ва Г.В. Можаяевнинг фикрича, «ахборот технологиялари - бу компьютер технологияларидан фойдаланишға асосланган, ўқув маълумотларини сақлаш ва қайта ишлашни, уни талабаға етказишни, талабанинг ўқитувчи билан интерактив ўзаро алоқасини ёки педагогик дастурий таъминотни, шунингдек талабанинг билимлари назорат қилишни таъминлайдиган аппарат ва

¹ Демкин, В.П., Можаяев, Г.В. Организация учебного процесса на основе технологий дистанционного обучения [Текст]/ В.П. Демкин, Г.В. Можаяев// Учебно-методическое пособие.-Изд-во Томск, 2003.

дастурий воситалардир.

Таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларининг ўзи эмас, балки улардан фойдаланиш натижалари, таълим мақсадларига эришишда уларнинг канчалик хисса кўшиши муҳим аҳамиятга эга. Алоқа воситаларини танлаш, энг биринчи навбатда, технологиялар билан эмас, балки мазмун орқали шаклланади, яъни уларни танлаш ўқув курслари мазмунини, талабаларнинг фаоллиги даражаси, аник мақсадлари, уларнинг таълимга жалб этилганлиги даражаси, ўқув натижалари ва бошқаларнинг тахлили асосида амалга оширилади. Ўқитишдаги муваффақияти бевосита ахборот-коммуникация технологиялари турига эмас, балки тайёргарлик ва курсларни ўқитиш сифатига боғлиқ [196].

Шунингдек, бунда «технология» ва «педагогик технология-си» атамаларининг бир-биридан фарқини ҳам изоҳлаб ўтиш мантқан тўғри ҳисобланади. Талабаларни аралаш таълим шароитида ишлашга тайёрлаш ва уларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси ва технологиясини изоҳлашда асосан «технология» тушунчасига таянилади. Чунки «технология» тушунчаси маълум жараёнда иштирок этувчи барча элементларнинг ўзаро таъсирлашувини, уларнинг тизимли алоқасини, кўйилган мақсадга эришишнинг кафолатланганлигини белгилаб беради.

Узоқ вақт давомида педагогикада «технология» атамасини қўллаш ўринли эмас, деб ҳисобланди. Чунки у пайтларда технология асосан саноат ишлаб чиқаришидаги жараёнларни характерлаган. Аммо инсоннинг тақдорланувчи ҳар қандай фаолиятини, шу жумладан педагогик фаолиятни ҳам «технологиялаштириш» мумкин. Педагогик технология психологик-педагогик қоидалар йиғиндиси бўлиб, таълим-тарбия воситалари (схемалар, чизмалар, диаграммалар, хариталар, мультимедиялар, ўрnatувчи дастурлар, электрон дарсликлар), методлари, услублари, шаклларининг махсус тизими ва кетма-кетлигини белгилаб беради. Бошқача айтганда, педагогик технология шахсни шакллантириш ва ривожлантириш

жараёни лойиҳаси ва унинг тавсифидир. Педагогик технологиянинг мақсади - таълим жараёни самарадорлигини ошириш, ўқитишда олдиндан режалаштирилган натижаларга эришишни кафолатлашдан иборат.

Педагогик технология — бу педагогик жараёни самарали амалга оширишнинг илмий асосланган қоидаларидир. Юқорида айтилганлардан, талабаларни аралаш таълим шароитида ишлашга тайёрлаш ва уларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси ва технологияси ишлаб чиқилиб, амалда жорий этилсагина самарали натижаларга эришиш мумкин.

Аралаш таълим технологияси ҳақида гапирганда, юқорида келтирилган таърифлар ушбу таълим шаклининг ўзига хос хусусиятларини тўлиқ акс эттира олмайди. П.В. Закотнова ўзининг татқиқотларида ўқитишнинг масофавий технологияси (таълим жараёни) ҳақида сўз қоритиб, уни қуйидагича таърифлайди: “аралаш таълим технологияси - замонавий ахборот-телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда масофадан туриб ўқув жараёнини таъминлайдиган ўқитиш методлари ва воситалари ҳамда ўқув тадбирлари тўпламидир” [82].

Бизнингча, технология нуқтаи назаридан қараганда, таълим жараёни эса, ишмизда — бу бўлажак ўқитувчиларни «аралаш» шаклда ташкил этилган ўқув жараёнига тайёрлигини шакллантириш, педагогик компетентлигини ривожлантиришдир. Таълим шакли деганда ўқитиш вақти ва жойи; талабалар сони; талабалар, ўқитувчилар, университет раҳбарияти ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг тартиби; дидактик воситалар (методик таъминот, инструментал муҳит ва бошқалар) билан боғлиқ ўқув жараёнини ташкил этиш тузилмаси тушунилади.

Ахборот оқимининг муттасил ўсиши ва ахборот-коммуникация технологияларининг ривожланиши шароитида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва уларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш таълим тизимида янгича ёндашувларни тақозо этмоқда. Таълимни модернизациялаш шароитида бўлажак ўқитувчиларнинг

¹ Капустин, Ю.И. Педагогические и организационные условия эффективного сочетания очного обучения и применения технологий дистанционного образования [Текст]: автореф. Дисс. ... д-ра пед. наук М., 2005. 43 с.; Капустин, А.В. Психология на службе воспитательного процесса [Текст] / А.В. Капустин // Профессиональное образование. - 1999. - № 7. - С. 14.

¹ Закотнова, П.В. О роли тьютора в организации контроля качества знаний в системе ДО [Текст] / П.В. Закотнова. // Открытое и дистанционное образование. 2002. №2(6). С.46-48.

компетентлигини ривожлантириш ва таълимдан янги натижаларига эришишга йўналтирилган компетентли ёндашув устувор аҳамият касб этмоқда. Олий таълим муассасалари битирувчиларининг рақобатбардошликдаги устуңликлари нафакат ўзига хос билимларда, балки шахннинг янги умумий қобилиятлари ва хулқ-атвор моделларида ҳам ёккол намоён бўлади¹ [...]. Шу боис жамият, ривожланишнинг хозирги босқичда олий таълим муассасасининг асосий вазифаси таълим самарадорлиги ва сифатини оширишдан иборат бўлиб, у тегишли концепцияни яратишни такозо этади. Бу эса, ўз навбатида, таълим технологиялари, усуллари ва шакллари-ни ривожлантириш учун асос бўлади, бўлажак ўқитувчилар педагогик компетентлигининг юқори даражасини ва уларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришни таъминлашга хизмат қилади.

Таълим сифати бевосита ўқитувчининг салоҳиятига боғлиқ бўлиб, унинг асосий вазифаси талабалар билимларининг ҳажмини ошириш эмас, балки фанга бўлган қизиқишини ошириш, педагогик фаолият сирларини ўрганишга тўртки бериш, уларнинг му-стакил фаолиятида ижодий ва интеллектуал қобилиятларни очиб бериш ва ижодий, танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлан-тиришдир.

Ахборот-коммуникация технологиялари талабаларнинг билиш фаоллигини таъминлашга ва дарсларнинг интерактив шаклларини жорий этишга мўлжалланган бўлиб, улардан энг самаралиси хо-зирги вақтда аралаш таълим ҳисобланади. Олий таълим тизимида аралаш таълим деганда масофавий таълим технологияси (онлайн), кундузги таълим (ўқитувчи билан ишлаш) ва Интернет таълим ин-теграцияси тушунилади. Бундай модел ўқув материални ўрганиш вақтини, жойини, тезлиги ва усулини бошқаришга имкон беради. Аралаш таълим ўқув фанларини ўқитишда анъанавий усуллар ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларини бирлашти-ришга имкон беради.

Демак, аралаш таълим технологияси учта асосий ташкил этув-чидан иборат: масофавий ўқитиш (Distance Learning), аудиторияда ўқитиш (Face-To-Face Learning) ва Интернет орқали ўқиш ((Online Learning). Ушбу тизимнинг компонентлари доимий ўзаро боғлиқ-

ликда ишлайди ва методик жиҳатдан тўғри ташкил этилиши керак. Ўқув фанларини ўқитишда энг мақбул натижаларга эришиш таш-килий ва таркибий жиҳатларга боғлиқ, чунки таълим жарёнининг барча элементлари ўзаро таъсирлашиши ва бир бутунни ташкил қилиши керак.

Ушбу технологиянинг афзалликлари орасида қуйдагилар алоҳида кўрсатиб ўтилиш мумкин:

- аралаш таълим виртуал ва бевосита мулоқотни ўзида мужас-сам этган бўлиб, улар доирасида мунозаралар, муҳокамалар таш-кил этилади, тақриб ва амалий қўникмалар алмашинуви амалга оширилади ҳамда ўқув материалларининг бир қисмини онлайн технологиялар орқали мустакил ўзлаштириб, аудиторияда маълум қўникмалар ва малакаларни амалда сынаб кўриш учун вақтни те-жаш имконини беради;

- аралаш таълим танқидий фикрлаш ва мустакил ишлаш қўник-маларини ривожлантиради;

- аралаш таълимда ўқув материаллари тақдироти нафакат босма нашрларда, балки талабаларга ўқув фанини ўқитиш индивидуал иш режимини танлашга имкон берадиган электрон шаклларда ҳам амалга оширилади;

- аралаш таълим талабаларнинг электрон манбалардан мустакил фойдаланишини ўз ичига олади, бу эса ўқитувчининг дарс вақтини анча тежашга имкон беради;

- аралаш таълим - бу интерактив усул бўлиб, у «ўқитувчи - та-лаба» ва «талаба - талаба» нинг ўз нуктаи назарини ифода этиш, фикр алмашиш, шунингдек тақдим этилган материалларнинг маз-мунига таъсир ўтказиш имконини назарда тутди;

- аралаш таълимда талабаларнинг индивидуал психологик ҳу-сусятлари ҳисобга олинади, чунки ҳар хил иш шакллари ком-бинацияси талабаларнинг ҳар хил ўқув ва материални турлича тезликда ўзлаштириш ва ўзларининг қобилиятларини намоён этиш имкониятини беради.

Бинобарин, аралаш таълимнинг аҳамияти шундаки, у катъий дастурлаш, вақт, мазмун ва технологиялардан фойдаланишда че-кловлар бўлмаган ҳолда нозизикли таълим моделини яратишга им-кон беради. Бунда ўқитувчининг авторитар раҳбарлиги йўқ, унинг асосий вазифаси талабалар фаолиятини қузатиб бориш ва шахста

¹ Л. Рабаходжаева (маълумат)

йўналтирилган ёндашув асосида ўқув фаолиятини амалга ошириш учун кулай шарт-шароит яратилган иборат. Ўқитувчи талаба шахсини қўллаб-қувватлайди ва ривожлантиради, улар ўртасидаги муносабатлар ҳамкорлик ва ташаббускорлик тамойилларида асосланади [1, 97-6]. Бу эса ўқув жараёнининг моҳиятини тушунишга ва уни мустақил бошқаришга, шунингдек, янги билимларни олиш механизмларини очиб беришга ёрдам беради.

Шундай қилиб, аралаш таълим технологияси концепциясини, шунингдек унинг мақсадлари ва таъкидланган афзалликларини ҳисобга олган ҳолда, айтиш мумкинки, ўқитишнинг ушбу технологияси таълим сифатини оширишга хизмат қилувчи ўқув ва технология ресурсларни жалб қилган ҳолда ўқитишни мослашувчанлик асосида ташкил этишга имкон беради. Шу муносабат билан ҳозирги вақтда қуйидаги таълим шакллари алоҳида ажратиб кўрсатилади:

- талаба ва ўқитувчи ўртасида бевосита мулоқот, аудиториядаги машғулотлар, маърузалар ҳимояси, назорат ишлари, тестлар, рефератлар ёзиш, доска олдида жавоб жавоб бериш ва бошқаларни назарда тутувчи анъанавий ўқитиш;

-ўқитувчининг тизимли маслаҳатларини ташкил қилишда мат-нлар, аудиовизуал ва мультимедияли ўқув материаллари тўплам-лари (кейслар)дан фойдаланишга асосланган ҳолда талабаларнинг мустақил ишлашга йўналтирилган кейс-таълим;

- талабаларни ўқув-услубий материаллар билан ва ўқитувчи, талабалар ҳамда таълим муассасалари маъмурияти ўртасида ин-терактив ўзаро алоқани таъминлаш учун инструментал муҳит, телекоммуникация тармоқлари ёрдамида ташкил этилган тармоқлар орқали ўқиш(e-learning).

Ўқув курсини яратиш орқали ўқитишни аралаш таълим шаклида жорий этиш талабаларни рағбатлантириш ва ўқув жараёнининг юқори сифатини таъминлаш учун албатта аниқ тузилмага эга бўлиш керак. Ўқув курсининг самарадорлиги бевосита танланган нисбатнинг тўғрилигига ва масофадан туриб ва мустақил ўрганиш учун тавсия этилган ўқув материалларнинг ҳусусиятига боғлиқ. Ара-

лаш таълим шаклининг тўлиқлиги ўқитиш шакллари ва методларининг энг яхши комбинациясидан иборат.

Ҳақиқий мустақил тадқиқотлар учун мос бўлган методик материалларни (курснинг дидактик базаси)ни тайёрлаш ҳозирги кунда технологияни амалга оширишнинг муҳим ажралмас шarti бўлиб, у мавжуд бўлмаган ҳолда, таълим натижаларининг тақорланувчанлиги ҳақида гапиришдан маъно йўқ. Тайёртарлигининг ҳар хиллигини ва материални идрок этиш(ўзлаштириш)нинг ҳаракат терини ҳисобга олган ҳолда, дидактик таъминот нафақат зарурий минимумни таъминлаши, балки талабаларга катта ҳажмдаги билимларни эгаллашларига имкон яратиши керак. Ўқитиш жараёнини дидактика қилиш тизими (ушбу жараёни автоматлаштириш) асосий тузатувчи момент ҳисобланади. Ўқитиш жараёнининг асинхронлиги ўқув материалларини муваффақиятли ўзлаштирилган талабаларга ўз вақтларини самарали сарфлашларига имкон беради.

Электрон таълим ресурсларидан фойдаланишдан аралаш таълим технологиясининг фарқи шундаки, бу ўқитувчининг фаолиятига қўшимча эмас, балки унинг ишининг бир қисмини электрон ресурс билан алмаштиришидир. Энг асосийси ҳам худди шунда аммо, агар ўқитувчи дарслик ўрнига электрон таълим ресурсларидан шунчаки фойдаланаётган бўлса ёки интерфаол доска экранида видеони синфда фақат намоёйиш қилиш орқали дас ўтса, у ҳолда аралаш таълим учун бунинг ўзи етарли эмас. Аралаш таълим - бу ўқув жараёни субъектларининг позициясини ва ахборот-коммуникация технологиялари родини ўзгартириш нуқтаи назаридан мутлақо янгича ёндашувдир.

Аралаш таълим технологияси - бу талабаларнинг мустақил фаолият режимиди, қурбдошлари билан, ўқитувчи билан мулоқот асосида билиш фаолияти комбинациясини ўз ичига олган бир бутун, яхлит ўқув жараёни бўлиб, унда ўқитувчи-талаба ҳамкорлигидаги анъанавий-масофавий ва мустақил таълим жараёнининг уйғунлигини таъминлаш назарда тутилади.

Бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш учун “Аралаш таълим технологияси” курсини ишлаб чиқишда энг асосий элементларни алоҳида ажратиб кўрсатиш керак. Бундай элементлардан бири “фаол талаба” - Active Student ҳисобланади. Фарб мамлакатлари тадқиқотчилари “аралаш технологияси модели” бўйича таълим олаётган

¹ Азизова, Л.Н. Формирование готовности студентов политехнического колледжа к использованию технологий мультимедиа [Электронный ресурс]. Современные проблемы науки и образования/ Л.Н. Азизова.- №2, 2012 г. - Режим доступа: <http://www.science-education.ru/rd/2012/2/183.pdf>

талаба ёки талабаларни ана шундай агама билан аташади. Бунда ўқув жараёнининг камида эллик фойз талабаларнинг мустақил таълимидан иборат (яъни ўқув материални ўрганиш, электрон почта орқали мулоқот қилиш, чатлар, форумлар, масалаҳатлар, кўрсатмалар, топшириқлар ва бошқалар орқали билим олиш назарда тутилади). Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, анъанавий кундуғи таълимда талабалар бевосита аудиторияда ўқитилади, аралаш таълим технологияси жорий этилганида эса талабанинг мустақил ўрганиши учун шароит яратилади, уларга ёрдам кўрсатилади, таълим олишга йўналиш берилади.

Талабаларни бундай усулларда ўқитишга ёндашувлардаги фарқлар жуда муҳимдир: педагогик олимлар ўқитишга анъанавий ёндашувда таълим марказида «ўқитувчи»нинг ўзи туради («teacher-centred»), яъни ўқув жараёнида асосий ишни ўқитувчининг ўзи бажаради, талабаларни ўқитади ва уларга ўргатади, деярли ҳамма нарсга унга боғлиқ ва у таълим жараёнини бошқаради. Аралаш таълим технологияси моделида эса, ёндашув тубдан ўзгаради, яъни ўқув жараёнининг марказида «талаба» туради («student-centred»), асосан ўзи мустақил ишлайди ва унинг муваффақияти талабанинг ўз фаолиятига боғлиқ бўлади. Шунингдек, талаба ўзининг бутун ўқув жараёнига тузатишлар киритиши ва ўқиб вақтини мустақил равишда режалаштириши мумкин.

Ўқув жараёнини амалга оширишда энг муҳим вазифа талабалар ва ўқитувчилар ўртасида ўзаро муносабатларни ташкил этишдир. Бугунги кунда, мулоқот қилишнинг хилма хил воситалари, жумладан, синхрон (реал вақтда гаплашишга имкон беришни алоқа воситалари) ва асинхрон (вақтни кечиктириб маълумот алмашиш имконини беришни алоқа воситалари) мавжуд бўлиб, айни вазифани ҳал этиш учун барча имкониятлардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Синхрон мулоқот воситалари каторига куйидагиларни киритиш мумкин: чат, аудио конференциялар, видеоконференциялар, электрон доскалар ва бошқалар.

Асинхрон мулоқот воситалари куйидагилардан иборат: электрон почта, файллар билан алмашиш тизими, тематик жўнатмалар ва бошқалар.

Юқорида кўрсатиб ўтилган барча алоқа воситалари ҳар қандай вақтда ва жуда кичика вақт оралиғида ўқитувчи ва талабалар, шу-

нингдек талабалар ўртасида ўзаро муносабатларни амалга оширишга имкон беради ва шу билан бирга ўқув жараёнини мазмунли ва самарали қилади, чунки ўқув фанлари, дидактик материаллар ёки талабаларнинг гуруҳ ишларида ўзаро алоқаси учун дастурий таъминот ёки шунчаки мулоқот қилиш жараёнида ҳар қандай муаммо ёки саволлар юзга келган тақдирда ҳам, у уларни ҳал этишга ва талабаларнинг умумий ривожланиши учун хизмат қилади (талабаларнинг қизиқишларига кўра форумлар ташкил қилиш, яқиндагина ўтказилган тадбирлар муҳокамасини уюштириш). Ўқитувчи бир зумда тушунарсиз маълумотларни аниқлаштириш, мавзу бўйича юзга келиши мумкин бўлган ҳар қандай саволга жавоб бериш ёки улар бўйича керакли маълумотларни топиши ва талабаларга кўрсатиш, тақдим этиш имконига эга бўлади. Бинобарин, талабанинг ўқув вазифасини тушунишида ёки бажаришда қийинчиликлар юзга келган ҳолда унинг кейинги машғулотга қўйишига ҳожати йўқ, муаммо дарҳол ҳал этилади.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришда фойдаланиладиган турли таълим тадбирлари ва ўқув фаолияти куйида келтирилган турли методлар ёрдамида жорий этилади: офф-лине семинар (конференция); тақдимот; ваколатларни ўтказиш; ротация, амалий машғулот; лойиҳалар устида ишлаш; кейслар билан ишлаш; тренинг; мустақил иш; семинар; стажировка ёки ишлаб чиқариш амалиёти; тыоторлик; лойиҳаларда иштирок этиш; лойиҳавий-таҳлилий сессия; лойиҳаларни индвидуал ҳимоя қилиш; лойиҳаларни гуруҳда ҳимоя қилиш; имтиҳон; вебинар; видеоконференция; мураббийлик; видео маъруза; виртуал маслаҳат; назорат ишларини бажариш; виртуал тыоторлик; қўчинг; ишбилармонлик ўйини; консултация; лекция; қайтар алоқалар; лаборатория ишлари; мастер-класс; таълим экспедицияси; таълим муСОбакаси ва бошқалар. Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришда: жамоавий, гуруҳий, индвидуал каби турли хил таълим шаклларидан фойдаланиш ўқув жараёни сифатини оширади ва самарали натижалар беради.

Бугунги педагогик таълим инновацион кластери шароитида юқори малакали мутахассисларни тайёрлаш ва уларнинг рақобатбардошлигини оширишда ислохотлар, ўзгаришларни амалга

ошириш мамлакатимиз таълим тизимини модернизациялаш до-ирасида янги таълим натижаларига эришишга йўналтирилган, бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик компетентлигини ривожлан-тиришга имкон берувчи замонавий ёндашувлар устувор аҳами-ят касб этмоқда. Олий таълим муассасалари битирувчиларининг рақобатбардошликлари устуңликлари нафақат танланган соҳасида, касбий фаолиятига хос билимларда, балки янги универсал шах-сий қобилиятлари ва хулқ-атвори моделларида намоён бўлишини инобатга олган ҳолда, ривожланишининг хозирги босқичда олий таълимнинг энг асосий ғалдати вазифаси таълим самарадорлиги ва сифатини ошириш, бу таълим сифати ва олий таълим муассаса-ларида педагогик кадрларларни тайёрлаш самарадорлигини оши-ришга қаратилган концепцияларни яратилиши тақозо қилади. Ушбу концепциялар педагогик кадрларни тайёрлаш сифатини ва таълим жараёнида уларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантириш ҳамда назарий билимларни амалиётда қўллай олиш, академик мобиллик-ни таъминлайдиган ўқитиш технологиялари, таълим методлари ва шаклларини ишлаб чиқиш асос бўлиб хизмат қилади.

Таълим сифати бевосита ўқитувчи ва унинг аралаш таълимни ташкил этишга боғлиқ бўлиб, у нафақат талабалар билимлари тўл-диришга, балки уларнинг мустақил фаолияти жараёнида ижодий ва интеллектуал қобилиятларини ривожлантиришга, уларда танқи-дий ва креатив фикрлаш қўникмаларини шакллантиришга йўнал-тирилган бўлиши керак.

“Ўзстандарт” агентлигининг 2017 йил 11 февралдаги 4-240-сон қарори билан тасдиқланган “Информатика ва ахборот технология-лари” ва “Педагогика” фанлари бўйича Давлат таълим стандартида таъкидланганидек, компетенли ёндашуви жорий этиш ўқув жара-ёнида машғулотларни ўтказишнинг фаол ва интерфаол шакллари (компьютер симуляциялари, ишбилармонлик ва ролли ўйинлар, аниқ педагогик вазиятларни таҳлил қилиш, психологик-педагогик тренинглар ва бошқалар) дан кенг фойдаланишни, уларда педа-гогик компетентликни ривожлантиришга қаратилган аудиториядан ташқари мустақил таълимни назарда тутиши керак. Муайян ва-зиятлар, психологик ва бошқа тренинглар талабаларнинг касбий маҳоратини шакллантириш ва ривожлантириш максалида син-фдан ташқари фаолият билан биргаликда анъанавий ва масофавий

таълимнинг интерактив шаклларида ўтказиладиган машғулотлар нисбати ўзгариши олий таълим муассасаларининг асосий мақса-ди, талабалар континентининг ўзига хос хусусияти ва аниқ фан-ларнинг мазмуни билан белгиланади, умуман, ўқув аудиториядаги машғулотлари камида 30 фоизини ташкил қилиши керак.

Аралаш таълим моделининг олий таълим муассасалари ўқув жараёнига қиритилиши таълим сифатига ижобий таъсир кўрсата-диган амалий ўзгаришлардан биридир. Бу жараён табиий ва бутун дунё ҳамжамияти учун одатий ҳолдир. Дунёнинг қўллаб-мамла-каларида аралаш таълим технологиясини педагогик амалиётга та-тбиқ этиш ва синовдан ўтказиш борасида ҳамон изланишлар олиб-борилмоқда. Республикамиз педагогик олимлари ва амалиётчи пе-дагогик кадрларнинг фикрига кўра, аралаш таълим технологияси таълим тизимини модернизациялашда янада катта имкониятлар яратади. Етакичи педагог олимлар методистларнинг тадқиқотлари шунги кўрсатадики, ўқув жараёнининг сифати ва самарадорлигини ошириш учун талабаларнинг фаоллиги ва мустақиллиги таъмоий-лидан таълим жараёнида кенгрок фойдаланиш зарур.

Бизнинг назаримизда ушбу мақсад фақат аралаш таълим техно-логиясини жорий этиш орқали эриши мумкин, бунда ўқув электрон мухитида жойлашган курснинг электрон компоненти туфайли та-лабаларнинг мустақил ишлаши учун катта имкониятлар мавжуд ва бунинг учун барча шарт-шароитлар яратилади. Талабалар ўзлари учун қулай бўлган ва хоҳлаган вақтларида таълим ресурслари ва бошқа манбаларидан чексиз фойдаланиш имкониятига эга бўлади-лар. Аралаш таълим курсининг электрон компоненти билан ишлаш жараёнида талабаларнинг изланишлари, тадқиқотлари, ижодий фа-олияти учун катта имкониятлар туғилади ва бу эса уларда ижодий қобилиятларини янада ривожлантиришлари учун раббат уйғотади, олинган билимларни янада чуқурлаштиради ва мустахкамлайди, ўрганилаётган ўқув фанига қизиқишларини оширади¹ [].

Анъанавий ва электрон таълимнинг комбинацияси пухта таш-кил этилиши ва муайян тузилишга эга бўлиши керак. Таълимда энг мақбул натижаларга эришиш ташкилий-тузилмавий жиҳатлар-га боғлиқ, чунки таълим жараёнининг барча элементлари бир-бир-

¹ Л.Баёҳолжаева

лари билан ўзаро таъсирда, ўзаро боғлиқликда бўлиб, бир-бирини тўлдирishi, яхлит бир бутунлиқни ташкил қилиши керак. Электрон мухитда ишлаш аудитория машғулотларида бажаришнинг имкони бўлмаган топирик турлари (форумлар, чатлар, викилар, сўровномалар ва бошқалар)ни таклиф қилиш орқали талабаларнинг мустақил ишларини ташкил этишга ёрдам беради. Арағаш таълим технологиясининг жорий этилиши натижасида электрон мухитда сифатли ўқув материалларини бир зумда тақдим этиш имконияти туфайли талабаларнинг индивидуал фаолияти соҳаси ҳам кенгаймоқда. Онлайн топириклар ва тестларнинг хилма-хиллиги ва уларни тез-тез ўзгартириш имконият ҳар бир талаба учун таълим лиснинг индивидуал йўлини яратиш имкониятини туғдиради, шубҳасиз, бу яқуний натижага таъсир кўрсатади. Талабалар учун танлаш имконияти яратилади, ҳолбуки бу моҳиятан ҳар кандай ижодкорлиқнинг асосини ташкил этади.

Таълимнинг индивидуал траекториясининг мавжудлиги ўқув жараёнини ташкил этишда талаба шахсини шакллантиришга йўналтирилган ёндашуви жорий этиш имконини беради, бу мотивациянинг ошиши ва таълимда шахсий натижаларга эришишни кафолатлайди ва айни пайтда талабаларнинг таълим троектояси-ни аниқлаб олишларига асос бўлиб хизмат қилади. Талабаларнинг таълим троектояси эса, модул-кредит таълим шаклининг муҳим элементи бўлиб, унда талаба ўқшнинг илк босқичиданок ўзининг келгусидаги фаолиятини моделлаштиришида кўмак беради. Шундай қилиб, айтиш мумкинки, арағаш таълим модели таълимни индивидуаллаштиришга ва уни талабаларнинг билиш эҳтиёжларига мослаштиришга ёрдам беради. Ушбу ёндашув жорий этилганида талабалар ҳам ўқитувчи каби таълим жараёнинг субъектига айланади. Ўқитувчи ўзининг етакчилиги ролини тўхтатади, у талабаларнинг арағаш таълими жараёнида фаоллик кўрсатади, энди талабаларга билимини узатувчи эмас, балки мутахассис ёки ёрдамчи сифатида фаолият юритади. Шундай қилиб, арағаш таълим технологияси жорий этилганида талаба ўзини таълим марказида кўради ва барча методик қарорлар унинг шахсияти, нуқтаи назари призмаси орқали ўтади.

Шу билан бирга, арағаш таълим иштирокчиларининг ўзаро таъсирида ўқитувчининг ўрни жуда муҳим: у макбул дидактик воси-

таларни танлаб олади ва уларни ўқув жараёнига ва бутун ўзаро таъсир тизимига киритади ва шу билан ўзининг таълим стратегиясини яратади.

Талабалар билимини назорат қилиш таълим сифатини баҳолашнинг асосий элементларидан биридир. Аммо назорат чоралари фақат ёрдамчи роль ўйнаши керак. Талабаларнинг айни вақтдаги фаолиятини доимий назорат қилиш ва таҳлил этиш бундан ҳам муҳимроқдир. Электрон ўқитиш муҳити талабалар ишини назорат қиладиган автоматик тизим билан жиҳозланган, ана шунинг ёрдамида ўқитувчи талабаларнинг тармоқдаги фаолиятини доимий назорат қилиб туриши мумкин. Ҳар бир талаба учун статистик ҳисоботлар уларнинг тестларни қанчалик даражада муваффақиятли бажарганлиқларини кўрсатади ва бу уларнинг билимларидаги бўшлиқлар тўғрисида тўлиқ тасаввур беради ҳамда уларни тузатишга имкон яратади.

Бутунги ахборот асридаги таълим жараёнининг сифат даражасини баҳолаш, ундан фойдаланиш нуқтаи назаридан ҳар доимидан қулай электрон таълимни яратиш осон бўлмайди, чунки муваффақиятли электрон таълим (e-learning) бу бир томондан, санъат бўлса иккинчи томондан фандир [1]. Бу таълим учун зарур бўлган электрон воситалар ва ускуналарни мукамал тушуниш, уларни амалиётда қўллаш кўникмаларига эга бўлиш билан бирга таълим-тарбия назариясидан тўғри фойдаланишни кўзда тутади. Шунингдек, рант, услуб, овоз ва видеороликларни ўқув жараёнидан қалғимасдан, талабани ҳушнуд қиладиган тарзда бирлаштиришни талаб қилади. Бироқ, муваффақиятли бадийийлик барча элементларни мувозанатлашни ва уйғунлаштиришни, мураккаб тушунчаларни маҳоратли мутахассис томонидан тушунарли билимга айлантиришни талаб қилади. Бундан ташқари электрон таълим дизайни қўлланмалар ишлаб чиқиш ва етказиб бериш, лойиҳалашнинг ҳар бир босқичи билан боғлиқ бўлган турли реал технологик жараёнлар четарасида ишлаб чиқилган бўлиши керак.

Электрон таълимнинг ҳар бир босқичида ишлатиладиган ускуналар, асбоблар ва ускулларнинг турли хиллиги, унинг дизайн жа-

¹ Allen, I. Elaine, and Jeff Seaman. Online nation: Five years of growth in online learning. Sloan Consortium. PO Box 1238, Newburyport, MA 01950, 2007.

раёнининг яқуний мураккаблиги е-таълимнинг дизайн ёндашувида ҳеч қандай ягона қолипнинг йўқлигидадир. Ҳар бир ташкилот ва ҳар бир курснинг ўзига хос чекловлари, муаммолари ва мақсадлари мавжуд. Бироқ, ишлаб чиқувчи ўқув мақсадларини, талабалар ўртасидаги фарқларни ва таълим муҳитини мувозанатлаштирадиган умумий жараён мавжуд. Бироқ бу жараёнинг умумийлиги шундаки, е-таълим бошқичлари дизайнни ишлаб чиқишда талабалар орасидаги фарқ ва ўқитиш муҳити, мақсадини ҳисобга олган ҳолда мувофиқлаштирилади¹ [1].

Психолог Уильям Глассернинг кенг қабул қилинган назариясида таъқидланганидек, ўқитанларимизнинг 10 %, эшитамизнинг 20 %, ўртанларимизнинг 30%, кўрган ва эшитганларимизнинг 50%, бошқалар билан муҳокамадаги маълумотларнинг 70% ҳамда ўзимиз ўтказган тажрибамизнинг 80 % ёдимизда қолса, бошқаларга ўргатадиган нарсаларимизнинг 95 % ни ўзлаштириш имкониятига эга эканлигимизни биламиз ва тушунамиз² [1]. Ушбу шкала асосида талабаларнинг интерактивлиги ва ўқув жараёнида шахсан иштирок этишини ўз ichта олган электрон таълим талабаларни энг юқори даражада муваффақиятли ўқитиш имкониятини беради. Шундай қилиб, е-таълим тўғри лойиҳалаштирилган бўлса, ҳақиқатда самарали натижалар бериши мумкинлиги аниқланган. Ахборот-коммуникация воситасида ҳар қандай кўрсатмани етказиб бериш мумкин ва у: ўқув функцияси билан боғлиқ мазмунни ўз ichта олиш, амалий машқларни бажариш, контент ва усуллари етказиб бериш учун турли хил медиа элементларидан фойдаланиш ҳамда тақдимотни тақомиллаштириш билан боғлиқ янги билим ва қўникмаларни тўплаш каби ҳуусиятларга эга. Шундай қилиб, е-таълимнинг талабаларнинг қатор қўникма ва қобилиятини ривожлантириш баробарида унинг қўллаб қўллагичлари ҳам шакллантирилган. Масалан, Audio-МP3, CD-ROM, интерактив доскалар, электрон матн - веб-саҳифалар, электрон китоблар, электрон ҳужжатлар, дастурий-симуляциялар, мураккаб интерактив анимациялар, визуал эффектлар-расмлар, диаграммалар, олдидан анимациялар.

¹ Clark, Tom. "Online Learning: Pure potential." Educational Leadership 65.8 (2008): 11-15.

² Glasser, William. Choice theory: A new psychology of personal freedom. HarperPerennial, 1999.

Шунингдек, ҳар бир форматнинг ҳам ижобий ва салбий томонлари бор. Бунда е-таълим эҳтиёжларига мос ва реал чекловлар доирасида ишлайдиган энг яхши лойиҳалардан бири танлангани керак ва шу ҳолдагина электрон таълимнинг ўзига хос самарали натижаларга олиб келади. Мазкур таълим самарали бўлиши учун: қўлайлик, изчил ва аниқ ахборотлилик; эсда қоқарилик; таълим маълумини яна қилинганлик ҳамда ўқув харажатларнинг пастлиги каби муайян мезонларга жавоб бериши керак¹ [1]. Мазкур таълим учун бошқа турдаги харажатлар ошсада лекин, ҳодимлар ва талабаларнинг умумий вақтининг тежаллиши ҳисобига бу мақбул бўлиши мумкин. Шу маънода самарали электрон таълимнинг тегишли таркибий қисмларига ҳам эътибор қаратиш лозим ва бу эҳтиёжни қондириш учун унга компонентдан фойдаланиш тақлиф этилади² [1].

-мазмунни (ўқув материалы). Бунга машғулот давомида фойдаланиладиган бarchа ўқув материаллари қиради, масалан: ишнинг бажариш учун материалларни қўллаб-қувватлаш, кўрсатмалар, эслатмалар ва вазифани бажариш учун қадимлар рўйхати; техник ҳужжатлар ва қўлланмалар маълумотномалар ва дарслиқлар, олдидан дастурлаштирилган матн, мультимедия компьютер дастурлари.

-фаолият тажрибаси (ўқув фаолияти, ўйинлар, машқлар). Буларта талабадан изланишни талаб қилдиган ва ўқув мақсадига бевоқифа ёки билвосита боғлиқ бўлган кашфиётларга олиб келадиган симулятив фаолиятни амалга оширадиган ҳар қандай фаолият қиради. Улар талабаларни шуғуллантириш мақсадларига ҳам хизмат қилади.

Қайтар алоқа (дастуриллаштирилган изоҳ ва тасаввурлар). Улардан ўрганилган дарсни мустаҳкамлаш, ҳато ва камчиликларни тўғрилаш учун фойдаланиш мумкин ва улар талабаларни таълимда маълум бир даражага эришишлари ҳақида хабардор қилишлари мумкин. Агар талабада қўникма, билим ёки қобилиятларни ривожлантириш қийин бўлса, улар дарсини маълум бир қисмини яна такрорлашлари лозим.

¹ Norton, William. E-learning by design. John Wiley & Sons, 2011.

² Obrecht, Regina, and Natasha Giardina. What is a Learning Designer? Support roles and structures for collaborative E-Learning implementation. 2016.

Лекин ушбу самарали таълимнинг шаклини танлаш, лойihalаш ва амалга оширишдан олдин куйдагиларнингйнобатга олиш, яъни турли эхтиёжлар ва чекловларга мос келадиган воситалар, усуллар ва технологияларни аниклаб олиш зарур. Электрон таълим технологиялари мутахассислар томонидан яратилади, жорий этилади ҳамда унда айнан уч тоифа кишилар: яратувчилар; эгаллик килувчилар ва талабаларнинг иштироки талаб килинади [1]. Яратувчилар каторита муаллифлар, дизайнерлар, иллюстраторлар, дастурчилар ва электрон таълимни ривожлантириш ва яратишда иштирок этган бошка ижодкорлар киради. Эгаллик килувчилар электрон таълим технологияларини етказиб берувчи ташкилотлар хисобланади. Талабалар электрон таълимдан фойдаланувчилардир.

Асинхрон таълим исталган вақтда талаба ёки ўқитувчи электрон почта юбориш имконини беради. Матнли chat ва овозли chat синхрон ўрганиш учун симсиз алоқанинг кўплаб имкониятлари мавжуд бўлиб, улардан асосийси мобил телефонлардан фойдаланишдир. Шундай қилиб, онлайн таълим мультимедиа: audio, телевидение, Internet, CD-ROM ва мобил технологияларни бир композит шаклга бириштириши мумкин. Е-таълим мухити, оdatда, ўз ичига куйдагиларни қамраб олади: моделлаштириш; ҳамкорлик (ўқув / мунозара турухлари, суҳбат хоналари ва бошқалар орқали ҳамкорликдаги муаммоларни ҳал қилишни ўз ичига олади) ва жонли семинарлар.

Электрон таълим воситаси тўлиқ, композит ва тайёрланган электрон таълим ечими бўлиб, бу исталган вақтда ва керакли жойда билим беришнинг интерактив мухитни тақлиф этади. Ушбу восита ёрдамида анъанавий ўқитиш сифатини бўзмасдан, кўплаб иштирокчилар учун турли мавзуларда яхши машғулотлар ўтказиши мумкин. Виртуал машғулотлар иштирокчилар, каерда бўлмасин, бошка иштирокчилар, ўқитувчилар ёки бошқарувчилар билан реал вақтда овозли суҳбат ёки мунозара форуми каби воситалар орқали мулоқот қилишлари мумкин. Ўқув материалларини етказиб бериш воситалари ва технологияларини куйидаги турухларга ажратиш мумкин: 1. Принциплар: дарсликлар, ўқув кўланмалар, иш дафтарлари. 2. Аудио, видео, конференция. Эфирга узатиш. 4. Мавжумотлар: Web-саҳифалар орқали, компютер ўқув материалла-

ри кўпинча CD-ромларда, электрон почта орқали (word процессор, электрон жадвал, тақлимот, мавжумотлар базаси ва бошқалар), онлайн тестлар-компютер скриптлари турли тест форматларини тақлим етиш учун ёзилиши мумкин. Бунда юкори даражадаги инвестициялар анимацион кўприклар, интерактивлик ва бошка веб-дизайн воситаларидан тўлиқ фойдалана оладиган ижодкорлар томонидан кўлаб-қувватланадиган, тақомиллашган онлайн дастурларни ишлаб чиқиш талаб қилинади. Бу эса, мусика, кино ва анимация каби мультимедиа воситаларидан фойдаланиш имконини оширади. Масаланинг яна бир муҳим жиҳати, электрон таълим "ўз-ўзини ўқитиш"га яъни, мустақил таълим олишга имкон яратадир. Асосий мақсад автоном ёки ўз-ўзига йўналтирилган электрон таълим асосида талабалар мустақиллигини ривожлантиришдан иборат. Компютер ўқув курси орқали берилган таълимда талабаларга ёрдам берадиган ўқитувчи ёки тренер, талабаларга бир нақтнинг ўзида мулоқот ва фикр алмашиш имконини берадиган механизм ҳам, уларнинг қачон ва қанча ўрганишига ҳам чекловлар йўқ. Талаба ҳақиқатдан ҳам мустақил, е-таълимда мустақил ўраниш тренер билан биргаликда, топириқлар, оdatда, уларнинг форумда муҳокама қилиш учун веб-саҳифа жойлаш орқали амалга оширилади, бу ерда талабалар бақарган уй вазифаларини ҳам «топириқлари» мумкин. Бунда электрон материални ишлаб чиқишда ўқитувчи талабаларнинг мотивациясини ҳам ёлда тутиши керак бўлади. Шунингдек, курс бўйича ўқув муаммосига ечим тақлиф қилиш талабаларнинг ўқишга бўлган қизиқишларини ортақтиради [7]. Мотивацион қайтар алоқа электрон таълим мухитида мотивацион адаптив бўлиш учун индивидуаллаштирилган бўлиши керак [1]. Адабиётлар таҳлилига кўра, мотивацион амалиётлар онлайн таълим² [1], турли тақлимот форматларини ва ўқув тажрибасида олдий ва интуитив навигация тизимини шакллантиришни ўз ичига олади.

¹ Weiner, B. History of motivational research in education. Journal of Educational Psychology, 82(4), 616-622. Wlokowski, R. J. (1985). Enhancing adult motivation to learn. San Francisco: Jossey-Bass, 1990.

² Song, S. H., & Keller J. M. Effectiveness of motivationally adaptive computer assisted instruction on the dynamic aspects of motivation. Educational Technology, Research and Development, 49(2), 5-22, 2001.

Ахборотни тақдим этишининг турлари ва усуллари электрон таълим муҳитида қўлланилиши, талабаларнинг эҳтиёжлари улардан ўқитувчининг фойдаланиши, технологик муҳит имкониятлари ҳисобга олиниши керак. Энг муҳими эса, технология айнан педагогик лойиҳалашнинг воситаси бўлиб хизмат қилиши зарур.

1.4. Аралаш таълим технологияси, унинг ўзига хос хусусиятлари ва асосий моделлари

Ҳозирги кунда ривожланиб бораётган иқтисодиёт ва эркин меҳнат бозори унинг барча талабларига жавоб берадиган, мукамал педагогик компетентликта эга рақобатбардош мутахассислар тайёрлашни тақозо этмоқда. Шу сабабли мамлакатимиз ва ривожланган хорижий давлатларда фаолият юритаётган педагог-олимлар аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратмоқдалар.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш, бизнинг фикримизча, касбий фаолиятга тезроқ мослашиш ва самарали фаолият юритишни талаб этаётган замонавий таълим тизимининг асосий талаблардан биридир. Республикамызда аралаш таълимни жорий этиш борасида муайян тажрибалар тўпланган, аралаш таълим дастурларини ЮНЕСКО ташкилоти томонидан қабул қилинган таълимнинг ҳалқаро стандарт таснифлагичи (МСКО) даражалари билан уйғунлаштириш, ўқув жараёнига Ўзбекистоннинг Миллий квалификация тизимини тўлақонли рақобатлантириш ва жорий этиш борадаси катор муаммолар мавжуд.

Тадқиқ қилинаётган муаммонинг ҳолатини мажмуавий ўрғаниб, педагог олимлар томонидан талабаларда педагогик компетентликни шакллантириш бўйича анчагина тажриба тўпланганини кўриш мумкин. Педагоглар ўзлари тақлиф қилган моделларни таъбиқ қилишнинг асосий компонентларини, таянч ва етакчи босқичларини, илмий тамойилларини, педагогик шарт-шароитларини ақс эттирувчи махсус педагогик тизимларни ишлаб чиққанлар ва асослаб берганлар. Лекин, таҳлиллар шуни кўрсатдики, аралаш таълим шаро-

итида талабаларда педагогик компетентликни ривожлантириш муаммоси даярли тадқиқ қилинмаган. Назаримизда мазкур муаммони ҳал этиш учун, энг биринчи навбатда педагогик компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантириш жараёнини тадқиқ қилиш муҳим. Бунинг учун эса аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни фаол ривожлантиришни таъминловчи муаллифлик моделини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. Ушбу модель ҳақида тадқиқот ишининг кейинги бобларда сўз юртилади.

Маълумки, олий таълимни ислох қилиш, янгилаш, рақобатлантиришда замон талабларига жавоб берадиган мутахассисларни тайёрлашнинг асосий йўлларида бири компетентли ёндашуви ҳисобланади ва у қуйидаги вазифаларни амалга ошириш имконини беради: талабаларнинг мақсадлари билан педагогларга қўйилган таълим мақсадини мувофиқлаштириш; ўқишда талабаларнинг масъулиятчилиги ва мустақиллигини секин-аста ошириш ҳисобига ўқитувчининг меҳнати енгиллаштириш; талабалар иштини таълим мазмунини меҳаник қискартириш ҳисобига эмас, балки индвидуал мустақил таълим улушини ошириш ҳисобига енгиллаштириш; ўқув ва тарбиявий жараёнлар бирлигини назарда эмас, балки амалиётда таъминлаш; талабаларни онгли ва масъулиятли таълимга тайёрлаш.

Бу унинг кунда мамлакатимизда педагогик таълим ривожланишини белгилаб берадиган Болония жараёни доирасида компетентлиларга асосланган ёндашуви алоҳида аҳамиятга эга. Шу сабабли, ушбу ёндашуви нуқтаи назардан инновацион таълим учун компетентли педагог кадрларни тайёрлаш масаласи шу куннинг долзарб муаммолари бўлиб ҳисобланади.

Р.М.Баскаев¹ [...]нинг тадқиқотларига кўра, бир катор мамлакатлар таълим тизимида шахснинг ривожланиши, унинг ижтимоийлашуви ва ўзини ўзи намоён қилиши учун таълимнинг аҳамиятини баҳолашга асосланган “билимли” ёндашувдан компетентликка асосланган илмий педагогик ёндашувга босқичма-босқич ўтиш жараёни рўй бермоқда. Шу нуқтаи назардан, таълим натижаларига замо-

¹ Баскаев Р. М., О состоянии и некоторых тенденциях современной подготовки педагогических кадров в России и за рубежом // Вестник Университета Российской Академии Образования. - 2007. - N 2. - С. 81-85.

навий талабаларни ақс эттирувчи "компетенлик" атамаси Фарб мамлакатлари педагогикасининг муваффақиятлари билан узвий боғлиқ.

Тадқиқотларни ўрганиш жараёнида бевосита аралаш таълим шариоитида талабаларда педагогик компетенгликни ривожлантиришга оид илмий тадқиқотлар педагогик муаммо сифатида ўрганилмаганлигини ва талабалар педагогик компетенглигининг асосида ётувчи кўпгина масалаларни ҳал қилиш зарурлигини тасдиқлайди. Таҳлиллар аралаш таълим шариоитида талабаларда педагогик компетенгликни ривожлантиришда катор муаммолар мавжудлигини кўрсатади. Булар:

- аралаш таълимга оид атамаларнинг ишланмаганлиги ва тартибга солилмаганлиги;
- аралаш таълим модели ва фаоллият характерида келиб чиқиб, педагогик компетенгликнинг мазмуни ва ўзига хос хусусиятлари аниқланмаганлиги;
- аралаш таълим шариоитида педагогик компетенгликни ривожлантиришга имконини берувчи педагогик модель ишлаб чиқилмаганлиги;
- ушбу моделни ривожлантириш тамойиллари аниқланмаганлиги;
- аралаш таълим шариоитида педагогик компетенгликни ривожлантириш босқичлари, методлари ва воситаларини аниқлаш зарурати ҳамда аралаш таълим шариоитида педагогик компетенгликни самарали ривожлантиришнинг педагогик шарт-шариоитлари аниқланмаганлиги.

Юқорида айтилганлардан хулоса қилиб, аралаш таълим шариоитида талабаларда педагогик компетенгликни ривожлантириш муаммосини ҳар томонлама ўрганиш, шунингдек, педагогик компетенгликни муваффақиятли ривожлантириш жараёни боғлиқ бўлган масалаларни аниқлаш ва тизимлаштириш, бу муаммони умумий касбий компетенгликни ривожлантиришнинг долзарб масалалари устувор вазифаларидан бири эканлигини таъкидлаб ўтиш жоиз. Педагогик компетенгликни ривожлантириш муаммосининг долзарблиги ва аҳамиятидан келиб чиқиб, хозирги шариоитда мавжуд ижтимоий эҳтиёж фонидида ҳамда иқтисодий шарт-шариоитлар сабабли «Педагогик компетенглик» ўқув курси даражаси ва мазмунини комплекс такомиллаштириш борасида изчил ишлари олиб борилиши зарур.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда ўқитувчилар тайёрлаш жараёни ва ўқитиш методикасини такомиллаштириш борасида анчагина педагогик тажрибалар тўпланди. Хорижий мамлакатлар педагог олимлари тажрибалари асосида компетенгли ёндашув бўлажак ўқитувчиларнинг касбий ва педагогик кўникмаларини ривожлантириш ҳамда маҳоратларини ошириш технологиялари бўйича салмоқли ишлар қилинди. Хусусан, бўлажак мутахассисларнинг касбий компетенциялари ва компетенглигини шакллантириш масалалари тадқиқот объекти сифатида мактаб ўқитувчиси ва олий таълим муассасаси ўқитувчисини тайёрлаш ва малакасини ошириш доирасида қаралган¹ [65; 66; 67; 68; 73].

¹ Демкин, В.П., Можасева, Г.В. Организация учебного процесса на основе технологий дистанционного обучения [Текст] / В.П. Демкин, Г.В. Можасева // Учебно-методическое пособие.-Изд-во Томск, 2003.; Деряжне, Ю.Л. Развитие системы форм организации профессионального обучения в службе занятости населения: Автореф. дис. на соиск. учен. степ. д.п.н.: Спец. 13.00.08 / Деряжне Юрий Леонидович; [Акад. повышения квалификации и переподгот. работников образования]. - М.: 2004. - 50 с.; 21 см.; Деряжне, Ю.В. Дистанционное обучение [Текст] / Ю.В. Деряжне // Тезисы доклада XI Международного интерактивного форума образовательных технологий «Развития границы» М., 2010.; Джон Дьюи. «Демократия и образование» Пер. с англ. [Электронный ресурс] / Джон Дьюи. - М. Педагогика-Пресс, 2000. - 384 с. Режим доступа: <http://www.kuchaknig.ru>; Матназарова М.Б. Профессиональная компетентность педагогических кадров - индикатор качества образования // European science - Россия, 2018. №10 (42). - С. 56-59.; Куйсинов О. Мехнат таълимида ўқувчилар компетенцияларини ривожлантириш 59.; Соколов О.В. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструменты. Учебно-методическое пособие. - М.: Академия, 2008. - 98 с.; Васюткина Н.Ю., Компетентности и компетентностный подход в современном образовании Фестиваль педагогических идей «Открытый урок». Свидетельство о регистрации средства массовой информации ЭЛ №ФС77-69741 от 5 мая 2017 г.; Ж.Э.УСАРОВ /Таълим ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетенцияларини ривожлантириш (физика фанини ўқитиш мисолида) 13.00.02 - Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (физика), п.ф.д (DSc) дисс-2019.; Усаров Ж.Э., Мухамедов Г.И. Замонавий таълим: кимсани қандай бўлиши керак? //Барқарор ривожланишда узлуқсиз таълим: муаммо ва ечимлар. ТВЧДПИ. Халқаро илмий-академик конференция. 17-19 бешлар. Чирчиқ-2019 йил. 21-24 май; Матназарова М.Б., Олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетенцияларини узлуқсиз ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш. 13.00.07 - таълимда менежмент. Пед.фан. бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. -Тошкент., 2019 й.

Шуни таъкидлаш жоизки, аралаш таълим шароитида ишлаган таъйёрларлик атамаси билан биргаликда, бизнинг тадқиқотимиз учун «компетентия», «педагогик компетентия», «компетентлик», «педагогик компетентлик», «тайёрланганлик», «ўқув», «кўникма», «педагогик маҳорат», «профессионализм», «аралаш таълим муҳити», «касбий-педагогик компетентлик», «мулоқот», «мулоқотмандлик», «коммуникация», «аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни ривожлантириш» каби катор тушунчалар ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Ёап шундаки, педагогик нуқтаи назардан қаралганда, ушбу тушунчаларнинг барчаси бир-бирлари билан ўзаро алоқадор ва боғлиқ бўлиб, улар бир-бирларини мазмунан тўлдирлади. Ва шунинг учун ҳам «компетентлик» тушунчаси юқоридаги барча тушунчаларни бирлаштирган универсал атамасифатида қўлланилади.

«Тайёрларлик» тайёрлаш жараёнининг ҳар қандай натижаси учун характери бўлиб, фаолиятнинг индивидуал қўринишини билдиради.

«Компетентлик» касбий билимлар ҳамда шахсий сифатларнинг ижобий ва ижодий уйғунлашган даражасини, аниқ фаолиятда уларнинг фаоллашиш даражасини акс эттиради.

«Педагогик компетентлик» тушунчаси педагогик маҳоратнинг асосини ташкил этади. Педагогик компетентлик деганда, аниқ тарихий жараёнда қабул қилинган нормалар, стандартлар ва талабларга мувофиқ равишда педагогик функцияларни бажаришга тайёрликни ва қобилиятни белгилайдиган интегратив касбий-шахсий хусусият тушунилади. Педагогик компетентлик педагогика соҳасида профессионал сифатида иш олиб борадиган шахснинг педагогик фаолият ва муносабат усуллари, шакллари тўғрисида эгалланган билимлари ҳамда бутун ҳаётий ва педагогик тажрибаларидан таълим-тарбия жараёнида оқилона фойдалана олишини назарда тутди. Касбий-педагогик компетентликнинг бошланғич қўрсаткичи - бу шахсга ва инсонпарварликка йўналганлиқдир.

Касбий-педагогик компетентлик - педагогик воқеликни тизимли идрок этиш ва унда тизимли равишда ҳаракат қилиш қўникмасини ўз ичига олади. Ушбу хусусият педагогик жараёнлар мантиқини яхлит, тизимли қўриш имконини таъминлайди, педагогик тизим ривожланишининг қонуниятлари ва тенденцияларини тушуниш

маскада мувофиқ фаолиятни лойиҳалаштиришни осонлаштиради. Педагогик лутатда «педагогик компетентлик - таълим ва тарбия масалаларини профессионал даражада, маҳакали ҳал қилиш имконини берадиган билим, қўникма ва тажриба» тарзида таърифланади. Ўтавий маъноси эса (немисча competence, французча competence, лотин competence сўзлардан келиб чиққан бўлиб, шахснинг ўз касбий вазифасига мослигини, қобилиятлигини аниқлади) - педагогик фаолиятга тайёрларликнинг назарий ва амалий ташкил этувчиларини юқори даражада эгалланганлиқни, ўқитувчи касбий маҳоратининг юқори эканлигини билдиради. Шунингдек, педагогик компетентлик бошқа катор ташкил этувчиларни назарда тутди: педагогик фаолиятнинг индивидуал услуби, унга ижодий ёндашиш ва педагогик рефлексиянинг ривожланганлиги сифатида изоҳланади [1].

«Адабиёт ўқитиш методикаси»да педагогик компетентликка қуйидагича таъриф берилган: педагогик компетентлик - тизимли касбий билим ва қўникмаларга, педагогик фаолиятнинг мазмуний ва расмий аспектларида муайян тажрибасига эга бўлган ўқитувчининг интегратив сифатидир. Масалан, педагогик компетентликка эга ўқитувчи нафақат ўзи дарс берадиган ўқув фанини ва уни ўқитиш методикасини яхши билиши, балки таълимнинг ривожланиш тенденцияларидан хабардор бўлиши, замонавий ўқув ва ахборот технологияларидан фойдаланиши, таълим мақсадлари мазмунини, шакллари, методлари, воситалари ва жорий этиш шарт-шароитларини белгилайдиган асосий компетенцияларни эгаллаган бўлиши бўлиши керак [1].

Бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш масаласининг тузилмавий, моҳиятини аниқлаш тушунчавий апарати тузилмаси, аралаш таълим муҳитининг таркибий қисмларини аниқлаш масаласини мазмунан бойитишга хизмат қилади (2.2.1-расм).

Компетентлик	Касбый компетенция	Педагогик компетенция	Педагогик компетенция
Арабаш таълим муҳити			
Ўқитувчи	Талабаларнинг педагогик компетенцияси		
Арабаш таълим воситалари	Анъанавий таълим	Масофавий таълим	Мустиқил таълим
Арабаш таълим методлари	Компетенция	Педагогик маҳорат	Ўқув-амалий педагогик фаолият
Арабаш таълим методлари	Арабаш таълим технологиялари	Арабаш таълим шарафидида талабаларнинг педагогик компетенциясини ривожлантириш	

1.2.1-расм. Талабаларда педагогик компетенциясини

Ривожлантириш муаммосининг тушуначувий аппарати тузилмаси

Ф. Холиковнинг фикрича, педагогик маҳорат касбый фаолият жараёнида юзага келади, лекин у фаолиятнинг алоҳида тури саноламиди. Педагогик маҳорат махсус кўникмаларнинг юкори даражада ривожланганлиги билан тавсифланади ҳамда ўқитувчининг педагогик тизим жараёнида ўз талабалари фаолиятини маҳорат билан бошқаришда етлабган позициясини белгилайди¹ (111, 14-б).

Бизнингча, маҳорат амалга ошириладиган фаолиятнинг самардорлиги даражасини билдиради. Ўқув тушуначаси фаолиятнинг жараёни аспектиларини – касбый фаолият стандартлари билан унга амал қилган ҳолда ҳаракатларни муайн тартибда ва кетма-кетликда, ўзаро боғлиқликда амалга оширишни англатади. Профессионаллик, фаолият субъектининг идеал макомини мақбул ижтимоий талабларга мувофиқ равишда белгилайди, мутахассисликни пухта етлабганликни ифодалайди.

Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоизки, компетенциявий ёндашувнинг асосини таъкил етган атамалар моҳиятини тушуниш борасида ҳалигача ягона қараш мавжуд эмас. “Компетенция”, “компетенция”, “компетенциялик”, “компетенция” тушуначалари компетенциявий ёндашувнинг етакчи категориялари сифатида намоён бўлади.

¹ Холиков Ф. Масофадан ўқитишда регионда тармок академиялари тузиш // Масофадан ўқитиш техника ва технологияси: Халқаро илмий-амалий конференция матбузатлари тушлари. - Тошкент: ТЭАИ, 2002. - Б. 219-220.

Амалиётта йўналтирилган компетенция ёндашувнинг максоди таълим сифатини таъминлашга қаратилган бўлиб, таълим тизимини такомиллаштириш муаммолари бўйича халқаро микёсда олиб борилган ишларнинг таҳлилга кўра, таълим мазмунининг янги-ланишида асосий бирлик сифатида «компетенция» ва «компетенция» тушуначалари қаралмоқда.

Компетенция – бу мутахассисларнинг турли соҳаларда касбый вазифаларни ҳал қилишга билгим ва малакаларини қундалиқ ҳаётда қўллагга тайёрлиги ва кодирилади.

Компетенция шахсининг интегратив сифати бўлиб, таълим ва амалиёт жараёнида шаклланади, у ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида намоён бўладиган, касбый ва инсоний сифатлар сенергетикадан иборат. Компетенция – инсоннинг ижтимоий-касбый фаолиятидаги интеглектуал ва шахсий шартли тажрибасини, барча компетенцияларга етлик даражасини, касбый фаолиятда компетенцияларни қўллагга тайёрлик босқичини билдиради.

Арабаш таълим шарафидида талабаларнинг аҳборот-коммуникацион педагогик компетенциясини соҳа вазиятларга мослашиш ва тегишли қарорлар қабул қилиш, операция тизим муҳитида муайян дастурий воситалар билан ишлаш, мантқан тўғри ва самарали дастурларни қуриш учун дастурлаш тилиридан фойдалана олиш, маълумотлар базаси, компьютер тармоқлари ва бошқа воситаларни қўллаш орқали касбый вазифаларни бажаришнинг таъминловчи компетенциялар мажмуаси сифатида қараймиз. Мазкур компетенцияларни шакллантириш бевосита таълим муассасаларида замонавий инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиб, умум-касбый ва ихтисослик фанларини ўқитиш орқали амалга оширилади. Инновацион педагогик технологияларнинг таълим соҳасига кенг жалб қилиниши аудитория машгулотларига ажратилган соатларнинг қисқариб бориши шарафидида бериладиган маълумотларни талабаларга самарали тақдим етиш, талабаларни мустиқил ва мантқий фикрлашга ўргатиш, жамоа бўлиб ишлаш, қарор қабул қилиш, ўз фикр ва қарашларини омма олдида ҳимоя қилиш компетенцияларини мукамал ўзлаштиришлариға имкон беради. Шундай экан, таълим жараёнида ўқитишнинг илгор технологияларини қўллаш орқали талабаларда шакллантириладиган компетенцияларни баҳолашнинг ўрни ва аҳамияти ошиб бораверади.

Компетенцията бағишланган илимий-тадқиқот ишлари таҳлили шуни кўрсатадики, “компетентция” сўзи от бўлиб, “компетентлик” унинг ҳосиласи, яъни сифатидир. “Компетенция” шахснинг вақо-лағлари доирасини, “компетентлик” эса унинг хусусиятини хара-ктерлайди.

Инглиз олими Дж. Равен “Компетентность в современном обществе” номли китобида “компетентлик” атамасининг маъносини ҳар томонлама тўлиқ талқин этган, унинг аҳамияти шундаки, олимнинг туғилари ва ташкил этувчилари (компонентлари)ни тадқиқ этган. У биринчи марта компетентлиكنинг психологик табиатига, инсоннинг ривожланиш босқичларида компетентлиكنинг шаклланиш муаммосига эътибор қаратган, компетентлиكنинг шаклланиши ва ривожланиши учун зарур бўлган шарт-шароитларни ўрганган¹ [81; 123-6].

Ҳозирги вақтда «компетенция» ва «компетентлик» тушунчаларининг мазмунини аниқлаш, шунингдек, фаолиятнинг турли соҳаларида уларни шакллантириш ҳамда ривожлантириш муаммолари бўйича жуда кўп тадқиқот материалларининг тўпланганиги, эса уларни таснифлаш муаммосини юзага келтирди.

Н.В.Кузьмина² ўзининг тадқиқотларида услубий, ижтимоий-психологик, дифференциал-психологик, аутопсихологик компетенцияларни келтириб ўтади [].

Н.А.Муслимовни фикрича, “компетентлик - бу талабанинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга ошириши учун зарур билим, кўникма ва малакаларни эгаллашиши ҳамда уларни амалий фаолиятда қўллай олиши қобилиятидир” [58;46-6].

¹ Равен, Дж. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. - М.: Колито - Центр, 2002. - 396 с.

² Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования М.,2001.)

³ Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари: Пед. фан. докт. ... дис. - Т.: 2007. - 315 б.; Муслимов Н.А., Н.Каримова. Касб таълими ўқитувчиларининг амалий компетентлигини шакллантириш технологияси. - Т.: «Йқисодиёт», 2012.; Муслимов Н.А. Ўлажақ касб таълими ўқитувчиларини касбий шакллантириш. / Монография. - Т.: «Фан», 2004

Компетентлиكنи кенг маънода, яъни фаолиятнинг ижтимоий ва индивидуал шакллариини ўзлаштирганлик даражаси сифатида тушуниш зарур. Ушбу сифат индивиднинг ўз қобилиятлари ва мавқеи доирасида жамиятда муваффақиятли фаолият кўрсатишини таъминлайди. Гарчанд «компетентлик»нинг ушбу таърифи юқорида баён этилганларга қараганда анча кенгрок маънони англатса-да, унда уларнинг моҳияти, маъновий ўзаги - инсоннинг бирор соҳа бўйича тажрибаси, билимлари ва кўникмалари аниқ ифодаланади.

Компетентлик деганда шахс сифатларининг интегратив хара-ктеристикасини, таълим муассасасининг муайян соҳалар (компе-тентциялар доираси)да фаолиятни амалга ошириш учун битирув-чиларни касбий тайёрлаш натижаси сифатида тушуниш лозим. Компетентлик компетенция сингари когнитив (билиш), моти-вацион-қадриятий ва эмоционал-иродавий компонентларни қамраб олади. Компетентлик - вазиятга ботлиқ катгории, у аниқ касбий (муаммоли) вазиятларда бирор фаолиятни амалга оширишга тай-ёрларликини ифодалайди.

Компетентликини асосий бешта компонентдан ташкил топган ка-тегория сифатида тасаввур этиш мумкин:

- ечилишган муаммолар ва масалалар моҳиятини чуқур тушу-ниш;
- айни соҳада мавжуд бўлган тажрибаларни яхши билиш, унинг энг яхши ютуқларини фаол эгаллаш;
- жой ва вақтнинг аниқ ҳолатига мос ҳолда фаолият воситалари ва усулларини танлаш;
- эришилган натижаларга масъулият ҳисси;
- ҳаттолардан ўрганиш ва мақсадга эришиш жараёнига тузати-шлар киритиш қобилияти.

М.А.Чошанов¹ ўзининг тадқиқотларида «компетентлик» тушун-часини талқин қилишга бошқача ёндашади. Олимнинг бу борадаги мулоҳазалари мазмунли қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, компетентлик қисқа тарзда анъанавий учлик “би-лимлар, кўникмалар ва малакалар”нинг бирлигида ифодаланади ва

¹ М.А.Чошанов. Теория и технология проблемно-модульного обучения в профессиональной школе : диссертация ... доктора педагогических наук : 13.00.01, 1996. 300 с

унинг компонентлари ўртасидаги боғловчи бўлин бўлиб хизмат қилади. Иккинчидан, компетентлик таълим муассасаси битирувчиси бўлajak мутахассис тайёрларининг реал даражасини тавсифлаш учун энг мақбул мезон ҳисобланади [94; 160-6].

Учинчидан, компетентли мутахассис кўплаб ечимлар орасидан энг мақбулини танлаш қобилиятига эга бўлади, танқидий мулоҳаза юритади.

Тўртинчидан, компетентлик билимларни доимий равишда янгилашни, айни вақтда ва айни шарт-шароитларда касбий масалаларни муваффақиятли равишда ечиш учун янги ахборотларни эгаллашни тақозо этади.

Бешинчидан, компетентлик ҳам мазмуний (билимлар), ҳам процессуал (кўникма) компонентларни камраб олади. Компетентли шахс нафақат муаммо моҳиятини тушунади, балки уни амалий ечиш борасида билим ва кўникмага эга бўлади¹.

О.А.Кўйсенов [103] ўз тадқиқот ишида касбий таълим сифатини айнан бўлajak ўқитувчининг компетентлигини шакллантириш ҳамда касбий педагогик ижодкорлигини ривожлантириш орқали таъминлаш мумкин, деган фикрни билдиради ва таълим жараёнида амалга ошириш технологияларини ишлаб чиқиш касбий таълимни модернизация қилишнинг энг муҳим вазифаларидан бири деб ҳисоблайди.

Унинг таъкидлашича, компетентлик – бу бўлajak мутахассиснинг шахсий ва ижтимоий аҳамиятга эга касбий фаолиятни амалга оширилиши учун зарур бўлган билим, кўникма ва маалакаларнинг эгаллиниши ҳамда уларни касбий фаолиятда кўнлай олиши билан ифодаланади. Мазкур ўринда «компетентлик» тушунчасининг моҳияти ҳам тўла очилади, у қуйидаги икки кўринишда намоён бўлади:

- компетентлик талабаларнинг шахсий сифатлари тўплами;
- касбий соҳанинг таъну талабалари кўринишида.

Компетентлик талаба томонидан алоҳида билим ва маалакаларни эгаллиниши эмас, балки ҳар бир мустақил йўналиш бўйича ин-

¹ Калининский, Ю. И. Развитие социально-профессиональной мобильности педагога в контексте социо-культурной образовательной политики региона [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук / Ю. И. Калининский; Инст. образов. взрослых РАО. - СПб., 2001. - 270с.

терватив билимлар ва харакаларнинг ўзлаштирилишини назарда тутлади. Шунингдек, битирувчиларнинг касбий тайёрлиги даражасига қўйилувчи талабалар нуктаи назардан компетентлик талабаларнинг муайян вазиятларда билим, маалака ва фаолият усуллари тўпламини мақсадга мувофиқ қўллаш қобилиятини аниқлатади [103].

Б.Б.Гершунский компетентлиқни “саводлилик”, “таълим олганлик”, “маданият”, “менталитет” каби тушунчалар билан ўзаро алоқдорликда олиб қарайди¹ [42].

А.К.Маркованинг фикрича, касбий компетентлик – мутахассиснинг ўз касбий фаолиятини эгаллаганлигининг сифат кўрсаткичи бўлиб, мазкур фаолиятга нисбатан ўзининг мойиллигини аниқлаш, ўзининг шахсий ҳислат ва сифатларини баҳолай олиш, ўзининг касбий жиҳатдан шаклланишини тўғри йўналтира билиш, ўз ўзини такомиллаштириш ҳамда ўз ўзини тарбиялай олишини назарда тутати. Тадқиқотчининг таъкидлашича, касбий компетентлиқнинг тузилмаси уч таркибий қисм: мазмуний, мотивацион ва ижро этиш (амалга ошириш) дан иборат² [100; 85-86-6].

Педагогика нуктаи назардан, компетенция мавлум ижтимоий-касбий мавқега эга бўлган шахсларнинг кўникмалари ва таърибаларининг улар бажарадиган вазифалар ҳамда ҳал қиладиган муаммоларнинг ҳақиқий даражасига мослиги ўлчови сифатида изоҳланади.

С.И.Ожеговнинг дугатида компетенция тушунчаси қуйидагича таърифланади: “Компетенция: 1) бирор бир киши жуда яхши биладиган ёки хабардор бўлган масалалар доираси; 2) бирор бир кишининг вазифалари, ҳуқуқлари доираси” [114].

Компетенция ўз билимларини тинмай бойитиб боришни, янги ахборотларни ўрганишни, янги билимларни излаб топиш маҳоратини, ўз амалий фаолиятида қўллашни талаб қиладди.

¹ Е.В.Набиев. Исследовательская компетентность как условие профессионального роста учителя/Международный информационно-аналитический журнал «Студе Эксперто»: транспорт, общество, образование, язык №3 (12). 2 –С. Декабрь 2014 (<http://se-it-mtyusa.ru>), Россия.

² Маркова, А.К. Диагностика и коррекция умственного развития школьников в школьном и дошкольном возрасте [Текст]/ А.К. Маркова.- Петрозаводск. 1992.

³ Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка: Ок. 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений [Текст]/ С. И. Ожегов: Под ред. проф.

С.Э.Шиглов компетенцияни мутахассиснинг ўз билимларини касбий фаолиятга сафарбар этишнинг умумий қобилияти сифатида таърифлайди.

Э.Ф.Зер¹ [70, 226-б.], ушбу таърифта асосланиб, касбий таълим учун қатта аҳамиятга эга бўлган қуйидаги асосий компетенцияларни белгилайди:

ижтимоий, коммуникатив, ижтимоий-ахборот, когнитив.

Психологик-педагогик адабиётларда мутахассисларнинг турли компетенцияларининг ҳар хил турлари билан бирга, таърифларда акс эттирилган компетенциянинг кўринишларини аниқлашда баъзи бир зиддиятларни ҳам учратиш мумкин.

Компетенциянинг энг тўлиқ таънифи сифатида бизнинг тадқиқот қўямизга мос тушадиган А.Зимняя²нинг фикрларини келтирамиз. У компетенциянинг қуйидаги учта асосий гуруҳини ажратади:

- ўз ўзинга, шахс сифатида, ҳаёт фаолияти субъекти сифатида ўзинга тегишли компетенция;

- инсоннинг бошқалар билан ўзаро муносабати билан боғлиқ компетенция;

- инсон фаолияти билан боғлиқ, унинг барча турлари ва шаклларида намоён бўладиган компетенция.

Биз ушбу таънифни ўз тадқиқот ишмида асос қилиб оламиз, чунки ўқу таълимида ҳам тадқиқотимизнинг асосий мақсади, яъни педагогларнинг касбий компетенцияни акс эттирилган. Бўлажак ўқитувчининг педагогик компетенцияни даражасини ошириш муммоси замонавий фанда долзарб бўлиб, уни ўрганишга турли хил ёндашувларда намоён бўлади, уларнинг энг асосийси, шубҳасиз, компетенцияга асосланган ёндашувдир.

¹ Зер Эвальд Фридрихович. Модернизация профессионального образования: компетентный подход/Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании». <https://cyberleninka.ru/article/n/modernizatsiya-professionalnogo-obrazovaniya-kompetentnostnyy-podhod/viewer>

² Зимняя, И.А. Компетентный подход. Каково его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) // Высшее образование сегодня: реформы, нововведения, опыт: журнал. — 2006. — № 8. — С. 20 — 26.

Ҳозирги вақтда педагогик таълим тизимини модернизация қилиш зарурати билан боғлиқ ҳолда олий таълим муассасаларида мутахассисларни тайёрлаш тизимини ривожлантиришга компетенцияга асосланган ёндашув фаол ривожланмоқда, унинг асосий мақсади эса амалий йўналишни мустақамлашдир. Амалиётга йўналтирилган таълимнинг асосий мақсади эса замонавий жамиятда талаб қилинадиган — талабаларнинг билиш фаолияти, ижодий фаолияти, мустақиллиги, ташаббусини ривожлантиришидир.

Ф.Ялагов олий касбий таълимда талабалар таърибасининг алоҳида аҳамиятига урғу беради ва анъанавий триадани янги дидактик бирлик билан тўлдирини тақриф қилади: “билим-қўнқима-малака — фаолият таърибаси” [184, 92-б].

Таълим амалиётида компетенция ёндашувни амалга ошириш ушбу жараённинг барча жиҳатларини чуқур ва ҳар томонлама илмий ўрганишни талаб этади. Таълим жараёнини компетенция ёндашувга йўналтиришга педагогик таълимда методик шарт-шароитларни, яъни педагогик технологияларнинг мазмунини ва қўлланишини кўриб чиқиш ҳамда ишлаб чиқиш орқали эришиш мумкин.

Олий таълимнинг янгича парадигмага интилишидаги умумжаҳон тенденцияси, энг аввало, ҳам касбий, ҳам ижтимоий функцияларни турли хил ва кенг миқёдаги контекстларда бажариш учун битирувчиларнинг тайёрларлик даражасига маъмурий, тизимий, фандаро ва интеграллашган хуусиятларга эга талабаларнинг ошиб бориши орқали намоён бўлади.

Ҳозирги даврда олий таълимнинг асосий мақсади компетенция мутахассисларни тайёрлаш хисобланади. Мана шундай мутахассисларни тайёрлаш учун эса буғунги кунда нафақат билимларнинг ўзлаштирилиши, балки янги билимларни эгаллашга қобилиятилик, касбий компетенцияни шакллантириш билан боғлиқ сифатли таълим зарурдир, шунинг учун ҳам замонавий педагогика фанида компетенция ёндашув жадал равишда ривожлантирилишти ва амалга оширилишти. Сўнги йилларда ваганимиз олимлари томо-

¹ Ялагов, Ф.Г. Деятельностно-компетентный подход к практико-ориентированному образованию [Текст] / Ф.Г. Ялагов // Интернет-журнал «Эйдос». - 2007. - 15 января.

нидан олий ва педагогик таълим муассасаларида таълим-тарбия жараёнининг принципиал янги методологияси сифатида компетентли ёндашувга асосланган таълимни ташкил этиш борасида аҳамиятга молик катор илмий тадқиқот ишлари амалга оширилди¹ (масалан, О.А.Кўйсенов, Н.Н.Каримова, Ж.Р.Турматов, Р.Х.Файзуллаев, К.Т.Уматалиева, Ё.Р.Нажмиддинова).

О.А.Кўйсенов компетентли ёндашув асосида бўлажак касб таълими ўқитувчиларининг касбий-педагогик ижодкорлигини ривожлантириш технологияларини такомиллаштириш масалалари бўйича илмий-услубий тавсиялар ишлаб чиққан [88, 89].

Н.Н.Каримова бўлажак касб таълими ўқитувчиларида касбий компетентликни ривожлантириш методикасини ташкиллаштиришнинг назарий ва амалий жиҳатларини ўрганган [77].

Ж.Р.Турматов ишларида ўқитувчиларда тадқиқотчилик компетенцияларини шакллантиришнинг дидактик таъминотини такомиллаштириш масаласи ёритилган [152].

Ж.Э.Усаровнинг тадқиқот иши эса, ўқувчиларда фанга оид ва таънч компетенцияларни шакллантириш методикасига бағишланган².

Р.Х.Файзуллаевнинг иши бўлажак ўқитувчиларнинг таънч касбий компетентлигини модул-рейтинг технологиялари асосида такомиллаштиришга бағишланган [156].

К.Т.Уматалиеванинг тадқиқот ишлари эса инновацион таълим технологияларидан фойдаланиш асосида малака ошириш жараёнида касб-хунар коллежи ўқитувчиларининг методик компетенциясини ривожлантиришга бағишланган [153].

Ё.Р.Нажмиддинованинг ишлари бўлажак мутахассисларнинг касбий кўникмаларни шакллантириш методикасини компетенция-

¹ Кўйсенов О.А., Муслимов Н.А., Абдурахмонов Ш., Абдуллаева К., Гаипова Н. Бўлажак касб таълими ўқитувчиларнинг методик компетентлигини шакллантириш технологиялари. Методик кўпланма. Т.: ДПТУ Ризографи. 2014. 6,75 б.

² Ж.Э.УСАРОВ /Таънч ва фанга оид компетенциялар асосида таълим мазмунини такомиллаштириш ва ўқувчилар компетентлигини ривожлантириш (физика фанини ўқитиш мисолида)13.00.02 – Таълим ва тарбия назарияси ва методикаси (физика), п.ф.д (DSc) дисс. Тошкент-2019.

вий ёндашув асосида такомиллаштириш масаласига бағишланган¹ [107].

Касбий компетентлик – типик ва ностандарт вазиятларда касбий вазифаларни самарали ҳал қилиш учун зарур бўладиган шахсининг мавжуд ресурсларини (билим, малака, кўникма ва шахсий сифатлар тизимида ташкил этилган) мобиллаштиришга тайёрлик даражасини кўрсатади. Бу ерда шахсининг мавжуд ресурсларини мобиллаштириш дейилганида, олган академик билимларини ҳаётда самарали қўллай олиши, назарий билимларини ўзгаларга етказиб бера олиши, уларнинг манбаси ҳақидаги маълумотларга эга бўлиши назарда тутилди. Шунингдек, педагогик компетентликни бўлажак ўқитувчиларнинг белгиланган даражадаги касбий мажбуриятларини бажариш имкониятини таъминловчи билим, малака, кўникма ва шахсий тизими сифатида тушуниш мумкин.

Юқорида баён этилган таърифлардан келиб чиқиб, биз бўлажак ўқитувчиларнинг аралаш таълим шароитида ишлашга тайёрлигини – педагогик компетентлигини аралаш таълим шароитида самарали ва ижодий ишлаш учун зарур бўлган касбий ва шахсий сифатлари, аралаш таълимни амалга ошириш моҳияти, шарт-шароитлари ва усуллари ҳақидаги концептуал билимлари мажмуаси сифатида таърифладик.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш учун унинг компонентларини аниқлаш зарур. Ана мақсадида, ушбу масалани ечишда педагогик тадқиқотларда кўриб чиқилган турли хил ёндашувларни таҳлил қилиб, биз талабалар педагогик компетентлигининг қуйидаги компонентларини ажратиб кўрсатдик: мотивацион; когнитив; фаолиятвий; технологик; интерфаол.

Компетентликнинг барча таркибий қисмлари бир-бири билан ўзаро чамбарчас боғлиқ ва бирор бир компонентни алоҳида ажратиб кўрсатиш нотўғри. Бирок кўплаб педагогик олимлар мотивацион компонентга алоҳида аҳамият беришди. Чунки ушбу компонент

¹ Ё.Р. НАЖМИДДИНОВА.КОЛЛЕЖ ЎҚУВЧИЛАРИДА КАСБИЙ КЎНИКМАЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИНИ КОМПЕТЕНЦИАВИЙ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. 13.00.05- Касб-хунар таълими назарияси ва методикаси. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) диссертацияси.Т.: 2019. – 173-б

фаолият талабаларига жавоб берадиган педагогик компетентликни ривожлантиришда етакчилик қилади. Ижобий мотивация, А.С. Мелничукнинг фикрига кўра, «компетентликнинг қолган компонентларини етарлича ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратади ва уларни керакли даражага етказишга хизмат қилади»[39].

Айнан мотивация амалий фаолиятга психологик тайёрарликни амалга оширишга ёрдам беради, шахсий имкониятлардан фойдаланиш усулини ҳам, йўналишини ҳам белгилайди. Педагогик компетентликнинг мотивацион компонентининг шаклланиши хали ишлашга психологик тайёрарликнинг мавжудлигини билдирмайди, ammo улар бир-бирига мавжуд бўла олмайдди. И.В. Кислованинг таъкидлашича², педагогик компетентликнинг мотивацион компоненти касбга ижобий муносабатни, унга қизиқишни ўз ичига олади. Бу мақсадлар, эhtiёжлар ва мотивлар тизими бўлиб, бўлажак ўқитувчиларни касбий билим ва кўникмаларини оширишга, касб, иш ва унинг натижаларига онгли муносабатда бўлишга, меҳнат ва касбий фаолиятда фаол бўлишга ундайди[99].

А.И.Ракитов ўзининг тадқиқотида таъкидлашича, «бўлажак мутахассис ўз фаолияти жараёнида ўз олдига мақсад қўйиши ва уларга эришиши, индивидуал таълим траекториясини танлай олиши ва доимий равишда мустақил таълим олиши учун эhtiёжга эга бўлиши керак. Бўлажак ўқитувчининг кадритий мотивацион соҳасини ривожлантириши унинг фаолиятини аниқ мақсадга йўналтириш ва лойиҳалашга ёрдам беради, педагогик фаолиятнинг устувор йўналишларини белгилайди, шунинг учун педагогик компетентлик таркибда мотивацион компонент муҳим ўрин тутаяди.

Шундай қилиб, назарий тадқиқотлар асосида биз бўлажак ўқитувчилар педагогик компетентлигининг мотивацион компоненти-

¹ Мелничук Андрей Степанович/Многомерный подход к анализу субъективных стратегий развития профессиональных компетенций/Текст научной статьи по специальности «Психологические науки»; Мелничук А.С. Профессиональная неопределенность и карьера: от поля к пространству// Акмеология, 2007, № 4. <https://cyberleninka.ru/article/n/mnogomernyy-podhod-k-analizu-subektivnykh-strategiy-razvitiya-professionalnykh-kompetentsiy/viewer>

² Кислова, И.В. К вопросу о готовности к социально-педагогической деятельности студента вуза [Текст]/ И.В. Кислова // Психологическая наука и образование, 2010, №5, с. 13-18

ни ўларнинг келгусидаги касбий фаолиятига қатъий мотивлари йитгиндиси сифатида қараймиз. Талабаларнинг аралаш таълим шартлигида бундай мотивлари қуйидагилар билан характерланиди: ўқитишнинг масофий воситаларини қўллаш масаласига ижобий муносабат; янги ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш соҳасида ўзини ўзи ривожлантиришга бўлган хоҳиши; ўқитиш жараёнини самарали амалга оширишга йўналганлиги билан фарқ қиладиган аралаш таълим шароитидаги замонавий методлар, услубларни етгаллашга қизиқиши; таълим жараёнини амалга ошириш шарт-шароитлари билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган ностандарт масалаларни ҳал қилишда муваффақиятга эришишга бўлган ички истакни шакллантиришга интилиш ҳамда педагогик таълим инновацион кластери шароитида креативлик қобилиятини намоён этишга қизиқиши юзага келиши.

Когнитивлик - компетентлик тузилмасининг навбатдаги компоненти бўлиб, Г.Н.Сериковнинг сўзларига кўра¹ [212], ушбу компонент «тасаввурлар, қарашлар, билимлар тизимини ўз ичига олади ва талабанинг билишга бўлган индивидуаллигини, унинг содир бўлаётган ҳодисаларга когнитив муносабатининг ўзига хослиги, фаол усулларини акс эттиради.»

А.С. Белкин² [20] когнитив компонентни «талабанинг теъарак-атрофдаги воқеликни билиш натижаси деб билади ва талабаларнинг аниқ гуманитар фанлар бўйича билимларни ўзлаштириш натижаларининг улар онгида акс этилишини назарда тутаяди.

Аралаш таълим технологияси талабаларга когнитив компонент, билиш фаолияти учун талаб этиладиган кўникмалар, билим ва маҳоратни етгаллашга имкон беради, яъни доимий равишда ўз-ўзини ривожлантириш, ўқитувчилик фаолияти давомида энг янги маълумотларни излаш, топиш, қабул қилиш, қайта ишлаш, тизимлаштириш кўникмаларини ривожлантириштиришга қаратилган доимий тақомиллашув жараёнини қафолаттайди.

¹ Сериков, Г.Н. Основания нормирования деятельности участников образования [Текст]/ Г. Н. Сериков. - Челябинск : ЧИЖРО, 1995. - 193 с.

² Белкин, А.С. Готовность студентов к профессиональной деятельности как педагогическая проблема [Электронный ресурс] / А.С. Белкин. - Режим доступа: <http://lib.rosdrom.ru>

Бизнинг фикримизча, бўлажак ўқитувчи педагогик компетентлигининг когнитив компоненти унинг аралаш таълим шароитида ишлаш, Интернет хизматлари, электрон ўқитиш воситалари ва аралаш таълим шароитида педагогик жараёни самарали куриш, шунингдек, ўз-ўзини ривожлантириш ва педагогик тажриба орттириш учун зарур бўлган асосий психологик-педагогик махус билимлари, кўникмалари ва малакалари тизимидир.

Энди биз бўлажак ўқитувчи педагогик компетентлигининг фаолиятнинг когнитивлигини кўриб чиқамиз. Л.Н. Азизовнинг фикрича¹, ушбу компонент «талабаларнинг мултимедиа технологиялари соҳасидаги ҳамда улардан касбий фаолиятда фойдаланиш кўникма ва малакаларини акс эттиради. Бўлажак ўқитувчининг мултимедиа технологияларидан касбий фаолиятда фойдаланишга тайёрилиги – педагогик компетентлигининг фаолиятнинг компоненти мазмунни куйидаги кўникмаларни ўз ичига олади: мултимедиа технологиялари соҳасида фойдаланиш кўникмалари (фойдаланувчи даражасида стандарт ашарат ва дастурий таъминотни пухта эгаллаш, ўзлаштириш); педагогик ходимнинг касбий фаолиятда стандарт дастурларни кўллаши (файллар билан ишлаш, матн, график, рақамли ва мусикий мавлумотларни кайта ишлаш бўйича амалларни бажариш; компьютер тақдимотларини яратиш кобилияти; глобал ва маҳаллий тармоқларда керакли мавлумотларни излаш бўйича операцияларни бажариш кўникмалари, ахборот-кидирув тизимлари ва электрон почтадан фойдаланиш кўникмалари); ўқитувчилик фаолиятда махус дастурий таъминотдан фойдаланиш (офис фаолиятини автоматлаштиришда мултимедиа технологияларидан фойдаланиш; электрон хужжат айланиши тизимларидан фойдаланиш; ахборот хавфсизлиги воситалари, мултимедиа технологияларини кўллашда юзага мумкин бўлган салбий оқибатларини олдини олиш методикаларидан фойдаланиш).

¹ Азизова, Л.Н. Формирование готовности студентов политехнического колледжа к использованию технологий мультимедиа [Электронный ресурс]: Современные проблемы науки и образования/ Л.Н. Азизова.- №2, 2012 г. - Режим доступа: <http://www.science-education.ru/rd/2012/2/183.pdf>

Бўлажак ўқитувчининг педагогик компетентлигининг технологик компоненти ҳақида сўз юритиб, С.В. Руденко¹ [208] уни куйидагича изоҳлайди: «технологик компонент бутун педагогик жараёни ташкил этиш ва бошқариш бўйича касбий кўникма ва малакалар тизимини ўз ичига олади».

Бизнингча, бўлажак ўқитувчи педагогик компетентлигининг технологик компоненти – бу унинг касбий фаолиятда компьютер воситаларидан фойдаланиш технологияларини эгаллаганлик даражасини ифодалайди.

Н.Н.Алованинг нуктаи назарича²[208], технологик компонент «таълим жараёни иштирокчилари ўртасидаги ўзаро таъсир усуллари ва услубларини, мулокот маданиятини, уларнинг педагогик методлардан, ахборот ва таълим технологияларидан фойдаланишнинг моҳиятини изоҳлайди. Бу педагогик фаолиятнинг муваффақияти ва юзага келиши мумкин бўлган ҳатоларнинг олдини олиш, ўз педагогик кобилиятларининг бутун спектрини ривожлантириш зарурлигини англаш, шунингдек, ушбу кобилиятларни ривожлантиришнинг энг оқилона усуллари ва йўлларини англаш кафолатидир.

Юқорида айтиб ўтилганларга асосланиб, биз талабалар педагогик компетентлигининг технологик компоненти аралаш таълимнинг технологик ишланмаларини амалга оширишга имкон берадиган замонавий методлар, усуллар ва воситаларни ўзлаштиришни назарда тутди; бу ўз ичига талабаларнинг амалий ўқув фаолиятда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кўллаш кобилияти, режалаштириш ва ташкил этиш усулларини ўзлаштириш, аралаш таълим шароитида бошқича-бошқич муваффақиятлар томон ҳаракатланиши, ривожланишини ўз ичига камраб олади.

Ва ниҳоят бўлгуси ўқитувчилар педагогик компетентлигининг сўнгги компоненти – бу интерактив компонентдир. Интерфаол компонентнинг маъноси ва аҳамиятини яхшироқ англаш учун, энг аввало, «интерактивлик» ва «интерфаол таълим» тушунчала-

¹ Руденко, С.В. Системный подход к формированию готовности будущего учителя к развитию творческих способностей учащихся общеобразовательной школы [Текст]/ С.В. Руденко //Вестник ЧПТУ №12, 2011г., с. 191-196

² Алова, Н.Н. Структура педагогической культуры преподавателя профессионального лица [Текст]/ Н.Н. Алова.- Современные проблемы науки и образования.- № 2.- 2013 г.

рининг маъноси хақида қисқача тўхталиш жоиз. Мазкур тушунча ахборот, информатика ва дастурлаш, телекоммуникация тизимлари, социология, саноат дизайни ва бошқалар соҳаларда кенг қўлланилади, ammo айнан вақтда профессионаллар ўртасида ушбу атама маъносининг аниқ белгиланган таърифи мавжуд эмас.

Алекс Мостовой интерактивлиكنинг ўзига хос таърифини беради: интерактивлик - бу «объектлар ўртасидаги ўзаро таъсирнинг моҳияти ва даражасини очиб берадиган тушунча»¹ [2].

Ж.Хасанбоев, Х.Тўракулов, М.Э.Хайдаров, О.У.Хасанбаевлар томонидан яратилган "Педагогика фанидан изоҳли лугат"² да интерфаол машғулот, интерфаол усул атамларига "Интерфаол машғулот - ўқитувчи ва ўқувчилар ўзаро фаол иштирок этадиган машғулот. Бунда жараён ўзаро ҳамкорликда кечадиган, дея изоҳ берилган. Интерфаол усул - бу таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги фаол ҳамкорликдаги таълим усули бўлиб, унда таълим олувчи ва таълим берувчи бир-бирини тўлиқ тушунишга эришилади.

«Интер» сўзи латинча бўлиб, ўзбек тилидаги «оралик», «ўртаси», «ўзаро» каби маъноларни билдиради. Шу сабабли ҳам интерфаол усулларни таълим берувчи ва таълим олувчилар ўртасидаги фаолликка асосланган таълим услубияти деб ҳам аташ мумкин.

Интерфаол усулнинг максад-вазифаларини: таълим олувчиларни эркин, мустақил, танқидий, тахлилий, мантикий, ижодий фикрлашга ва улар асосида тўғри қарорлар қабул қилишга ўргатиш; таълим олувчиларнинг муаммолари вазиятлардан қийналмай чиқа олишга, назарий-амалий ҳамда касбий (хаётий) топшириқларни бажаришни ундашга ўргатиш; таълим олувчиларни фикрлашга ундаш орқали, уларни изланишга ва ижодкорликка йўналтириш; таълим олувчидаги ҳамкорлиكنинг самарали йўллари ва касбий билим, кўникма ҳамда малакаларини эгаллашга бўлган ҳатти-ҳаракатларини фаоллаштириш; таълим олувчиларни ташкилотчилик, бошқарувчанлик (раҳбарлик) ва йўналтирувчанликка ундаш каби-ларда ифодалаш мумкин.

¹ Алекс Мостовой Интерактивная революция: M2M технологии пришли в рекламу [Электронный ресурс] / Алекс Мостовой. - Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерактивность>

² Хасанбоев Ж., Тўракулов Х., Хайдаров М., Хасанбоева О. Педагогика фанидан изоҳли лугат. Т.: Fan va technology, 2008. - 480 б.

Интерфаол усуллардан фойдаланиш шакллари куйидагилардан иборат: машғулот топшириқларини индивидуallasштириш; ўзаро фаол ва ижодий ҳамкорлик қила оладиган майда гуруҳларга ажратиш; гуруҳдаги талабаларни интеллектуал салоҳиятларига қараб табакаларга ажратиш ва улар орасидаги тафовутга эътибор бериш; таълим бериш ва ўрганиш жараёнидаги эркин мулоқат қила олиш муҳитини яратиш; таълим олувчи ва таълим берувчи ўртасида ҳамда кичик (ажратилган) гуруҳлар ўртасидаги эркин мулоқат, ижодий ҳамкорлик, фойдали «баҳс-мунозаралар»ни ташкил этишга эришиш ва хоказо.

Интерфаол усулларни қўллашда касбий дидактик ўйинлар, ролли ўйинлар, касбий компьютерли ўйинлар, интерфаол ўқув адабиётлари, интерфаол техник воситалар, методик ва интеллектуал махсулотлардан фойдаланилади. Воситалар ҳам одатда икки: интерфаол ва интерфаол бўлмаган воситалар гуруҳга ажратилади. Интерфаол воситаларга аудио, видео ва электрон анжуманлар, овозли ва ёзувли икки томонлама мулоқат қила оладиган олдий ва йўлдошли алоқалар ҳамда телеанжуманлар кирса, Интерфаол бўлмаган воситаларга машғулотга тегишли дидактик мажмуалар, аудио ва видео тасмалар (дисклар), бир томонлама олдий ва йўлдошли алоқалар, телевизия кўрсатувлар, радио эшиттиришлар, компакт дисклар, «INTERNET» тармоқлари ва шу кабиларни кiritиш мумкин.

Интерфаол усуллардан фойдаланиш ўқитиш жараёнига самарали таъсир кўрсатиб, ўқув жараёнини жонли ташкил этилишини таъминлайди. Шу билан бир қаторда аввалги билимлар ва янги ахборотлар ўртасида боғланиш хосил қилиниб, материални тўла тушунишга замин яратилади» [12].

А.Мостовойнинг фикрини ҳисобга олсак, интерфаоллик оммавий коммуникацияларнинг ўзига хос хусусияти сифатида, асосан, телекоммуникациялар дунёсидаги ўзаро таъсирларни тавсифлаш учун фойдаланилади; интерактивлик ҳодисалари каторига куйидагиларни киритиш мумкин: компьютер ўйинлари, электрон почта, Интернет тармоқдаги онлайн мулоқот, телефон орқали ёки теледасгуларда томошабинларнинг интернет-иштироки, виртуал реаллик технологиялари ва бошқалар. Бинобарин, интерактивлик бир неча даражадаги ўзаро алоқаларни назарда тутаяди.

Бизнинг фикримизча, талабалар педагогик компетентлигининг интерактив компоненти – бу бутун ўқув жараёни давомида талабалар ва ўқитувчининг бир-бирлари билан доимий равишда юзма-юз ва масофавий ўзаро алоқаси бўлиб, бундай ўқув фаолияти жараёнидаги мулоқот иштирокчилар ўртасида ўзаро маълумот алмашиш амалга оширилади. Аралаш таълим жараёнида мулоқот малака ва кўникмалари ривожланади, ҳамкорлик ўрнатилади, яхши хиссий алоқа ўрнатилади, умумий таълим қобилиятлари ва кўникмалари ривожланади ва ўз-ўзини тарбиялашга эhtiёж ривожлантирилади; шахсининг ижодий хусусиятлари тарбияланади, билиш мустақиллиги ривожланади. Интерфаол таълим талабаларнинг мустақил билим олиш фаолиятини фаоллаштиради ва бинобарин, шахсининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

Хулоса ўрнида шунни таъкидлаш мумкинки, аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни касбий компетентликнинг таркибий қисми сифатида ўрганиш илмий-педагогик нуктаи назардан ўрганиладиган долзарб муаммо бўлиб, «аралаш таълим» тушунчасининг моҳиятини аниқлаш, қўндузги, масофавий ўқитиш ва мустақил таълимни бирлаштирган ўқитиш тизимидан иборат бўлади. Таълим муассасаларида аралаш таълимни амалга ошириш жараёнида ўқитувчининг имконияти; вақти ва жойига боғлиқ бўлмаган ҳолда ўқитиш; ўқитишда индивидуал назорат; ўқитиш вақти ва молиявий харажатларни назорат қилиш; дидактик ёндашувларнинг ҳилма-ҳиллиги унинг муҳим афзалликлари ва ривожланиш истикболларини белгилайди. Аралаш таълимнинг интерактив компоненти ўқув материални жонлантириш, талабаларнинг мустақил таълим олиши ва ўз-ўзини ривожлантириш имкониятини яратеди.

II БОБ. ПЕДАГОГИКА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИДА АРАЛАШ ТАЪЛИМ МУАММОСИ ҲОЛАТИ ТАҲЛИЛИ

1. Ўқитиш тизимида аралаш таълимнинг жорий этилиши ва ривожланиш истикболлари

Талабаларни аралаш таълим шароитида ўқитишда электрон таълим ресурслари тузилмасининг ишлаши иккита асосий методологик концепцияга яъни, маъмурий қўллаб-қувватлаш ва электрон ўқув-методик мажмуаларни шакллантиришга асосланади. Электрон ўқув-методик мажмуалар (ЭЎММ)нинг ахборот таъминотини яратиш ва қўллаб-қувватлаш профессор-ўқитувчилар жамоаси ва-зифаси бўлиб, лойиҳалаш ва технологик таъминот бўйича ташқил этиладиган барча тадбирлар - маъмурий ходимларнинг зиммасига юксанади.

Электрон таълим ресурсларини аралаш таълимга қўллашга жараёни иштирокчилари, одатда, қуйидаги тоифаларга ажратилади: -таълим жараёнини умумий назорат қилувчи маъмурий ходимлар;

-электрон курсларни, дарсликларни, ўргатувчи дастурий воситалар (ЭЎММ)ни ишлаб чикувчилар;

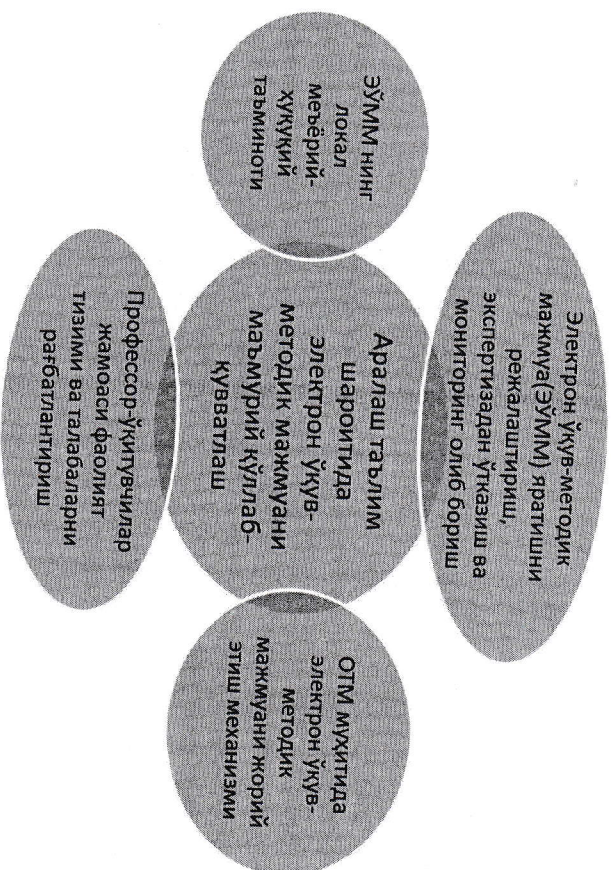
-талабалар билан ўзаро мулоқот қилишни таъминлайдиган ўқитувчи-тьюторлар;

-таълим муҳити фаолиятини мувофиқлаштирувчи курс раҳбарлари ва менежерлари (ёрдамчилари);

-серверни қўллаб-қувватлаш, дастурий маҳсулотлар ва қобиклар билан ишлайдиган техник тизим маъмурулари (модераторлар);

-ЭЎММни таълим интерфейсига ўзатувчи веб-дизайнерлар; -электрон таълим ресурслари(ЭТР)ни мазмуний, эргономик ва техник жиҳатдан мустақил экспертизадан ўтказувчилар.

Олий таълим муассасасида аралаш таълимнинг маъмурий тузилмасининг ташқиллий ва методик ўзаро муносабатлар асосидаги схематик кўриниши 2.1.1- расмда тавирланган.

2.1.1-расм. Электрон таълим ресурсини маъмурий қўллаб-қувватлаш компонентлари

Талабаларни аралаш таълим шaroитида ўқитишда етакчи ўқитувчи фаолиятининг ўзига хослиги таълим берувчи учун танланган ролга боғлиқ равишда ўзгариши мумкин, 2.1.1-жадавалда унинг типик намунаси келтириб ўтилган. Унда ўқитувчининг аралаш таълим шaroитидаги функционал ўзига хос вазифаси кўрсатилган.

2.1.1-жадвал

Аралаш таълимда ўқитувчининг ролли	
Ўқитувчининг ролли	Вазифаларининг хусусиятлари
Ўқитувчи-маслаҳатчи	- ўқув материалнинг анъанавий тарзда таълим этилмаслиги; - ўқитувчининг маслаҳатини таълим беришга тенглаштириш; - талабаларга анъанавий ва масофий шаклда маслаҳат бериш; - аниқ амалий-ўқув маслаҳатларни етишга эътибор қаратиш; - «талабаларга қандай ўқилиши ўргатиш».

Ўқитувчи-модератор	- талабанинг ички имкониятларини очиб беришга қаратилган ҳаракатлар; - гуруҳда эркин муҳокамаларни ташкил этиш, ўзар фикр алмашиш; - талабаларни фаолиятини фаоллаштиришга ундаш; - талабалар гуруҳларида «дўстона ҳамкорлик» муносабат муҳитини яратиш;
Ўқитувчи-таълим берувчи	- талабаларни педагогик қўллаб-қувватлаш; - ўқитишга мотивацияни ривожлантириш ва ютуқларни қайд этиш; - талабага ўқув жараёнидан максимал даражада эришиши учун ёрдам бериш; - талабалар билан қайтар алоқалар ва маслаҳат беришни қўллаб-қувватлаш.

Шундай қилиб, аралаш таълим шaroитида талабаларни ўқитишда ўқув жараёнида максимал даражада самарадорлигига эришиш учун профессор-ўқитувчилар жамoаси маъмурий тартибга бўйсунмиш ва ўқув жараёни йўналишини ўзлари белгилашари зарур.

Муайян қийинчиликларга қарамай, мамлакатимиздаги олий таълим муассасасалари ўқитувчиларининг аксарияти электрон таълим манбаларини жорий этишни қўллаб-қувватлайди ва уларни ўқув жараёнида нисбатан изчи жадал равишда қўлламоқдалар. Хусусан, Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтида ўтказилган ижтимоий сўровнома натижаларига кўра, сўровномада иштирок этган профессор-ўқитувчиларнинг 70 фоиздан кўпроғи ўқув жараёнида ҳар хил турдаги электрон таълим ресурсларидан фойдаланишнинг ўта зарурлигини эътироф этишди, респондентларнинг тахминан 40% ўқитувчилар бундай технологияларнинг жорий этилишини талабаларнинг мустақил ишлашга интилишининг ортиси билан боғлашади, респондентларнинг тахминан 60% иштирокчилар эса электрон таълим ресурсларидан фойдаланишни маъқуллади ва уларнинг фикрича, бу таълим жараёнининг самарадорлигини сезиларли даражада оширади. Чирчиқ давлат педагогика институти профессор-ўқитувчилари билан ҳамкорликда олиб борилган кўшма тадқиқот лойиҳаси асосида талабаларнинг электрон таълим ресурсига бўлган муносабати аниқланди. Мониторинг шуни кўрсатдики, респондентларнинг аксарияти он-лайн дарсларни ва ўқитувчи билан анъанавий ўзаро мулоқотларни бирлаштирган аралаш таълим технологиясини афзал қўришади. Сўровномада

иштирок этган талабаларнинг тахминан 56% электрон технологи-яларга ижобий муносабатда бўлиб, уларнинг ёрдами билан олий маълумот олишга тайёргилини билдиришди. Талабаларнинг 60% дан ортиги ўзлари таълим олаётган олий таълим муассасаларида дастурий таъминот ва барча турдаги электрон ресурсларнинг мав-жудлигини тасдиқладилар.

Европа олий таълим муассасалари ассоциацияси («Европа олий таълим муассасасида электрон таълим») лойиҳасини амалга оши-риш натижасида олинган дунё статистик маълумотлари электрон ўқитиш усулларидан фойдаланишнинг стратегик аҳамияти тўғри-сида хулоса чиқаришга имкон берди. Европанинг рейтингни энг баланд бўлган олий таълим муассасалари жамоасининг тахминан учдан икки қисми талабаларни ўқитиш жараёнида электрон таъ-лим ресурсларидан фаол фойдаланади.

Олий таълим муассасаларида электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш муаммосини ҳам ўрганган Американинг «The Sloan Consortium» мутахассислари АКШда таҳсил олаётган талабалар-нинг қарийб 60% аралаш таълимни жорий этилишини кўллаб-қув-ватламоқдалар ва буни анъанавий кундузги таълимга қараганда анча самарали метод ҳисоблашмоқда[212].

Австралия таълим департаменти томонидан эълон қилинган статистик ҳисоботларга кўра, мамлакат ички меҳнат бозорида, биринчи навбатда, аралаш таълим тизими орқали жорий этилган дастурлар бўйича таълим олган битирувчиларга катта қизиқиш билдиришган. Иш берувчилар олий таълим муассасасида ўқиш давомида нафақат ахборот ресурслари билан ишлашни ўрган-ган, балки ўзининг фаолиятини мустақил режалаштириш бўйича амалий қобилиятга эга ходимларни талаб этади. Австралия олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг аксарият ва-киллари «оммавий ахборот соҳаси янги билим олишнинг қалити-дир» деган фикрга содик қолишади [71, 82, 83, 248]. Австралия сингари, олий маълумот соҳасидаги ахборотлаштириш жараёнда-рини амалга оширишда етакчилик қилаётган мамлакатлардан бири бу – Хитой халқ республикасидир. Бу мамлакатда аралаш таълим соҳасида сифат ва миқдорий жиҳатдан тобора сезиларли ютуқлар-га эришилмоқда[245].

Умуман, глобал жаҳон талқикотлари натижаларини ўрганиш ва

тавсифлаш, кўллаб хорий мамлакатларнинг олий таълим муасса-саларининг аксариятида электрон таълим элементларини жорий этиш учун бир-бирига ўхшаш мотивлар ва рағбатлантириш мав-жуд, деган хулоса чиқариш мумкин. Аввало, бундай мотивлар ва рағбатлантиришлар орасида аудиория вақтидан фойдаланиш са-марадорлигини максимал даражада ошириш ва ўқув жараёнининг мослашувчанлигини таъминлаш масаласини алоҳида таъкидлаб ўтиш керак.

Талабаларни ЭТРларни ишлаб чиқишга ўргатиш жараёни босқичма-босқич (амалий ва инструментал дастурий таъминот ёр-дамида ЭТРни лойиҳалаш, ишлаб чиқиш ва ЭТР дан фойдаланиш усулини ишлаб чиқиш) амалга оширилади ва уларни ишлаб чиқиш назарияси ва амалиётини ўзлаштиришни ўз ичига олади. Бу эса уларни аралаш таълим шароитида ишлашга тайёргарлигини оши-ришга, энг муҳими, аралаш таълим шароитида уларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришга хизмат қилади.

Олий таълим муассасаларида ЭТРни ишлаб чиқиш ва жорий этиш ишларида талабаларнинг ўзлари ҳам иштирокчига айланиш-лари керак ва бунинг учун уларни лойиҳалаш фаолиятига жалб қилиш мақсадга мувофиқ (ўқув лойиҳалари усули). Чунки бу та-лабаларнинг АКТ, хусусан, ЭТР билан ишлаш бўйича педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади.

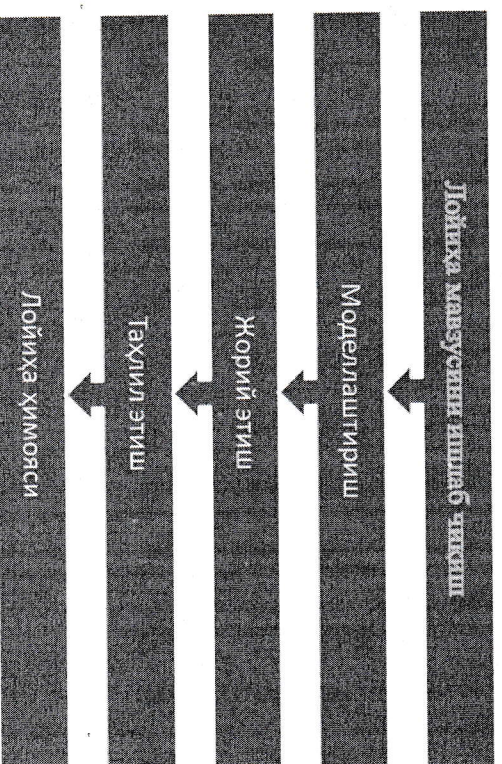
ЭТРни ишлаб чиқиш бўйича талабалар ахборот лойиҳалари ишлаб чиқиладиган мавзусига оид маълумотларни, шу жумладан, Интернетда ёки тармок электрон ахборот элтувчи воситалар (дис-клар)да тақдим этилган маълумотларни туپлаш бўйича тадбирлар-ни амалга ошириш учун тренинг ташкил қилиш мақсадида икки турдаги лойиҳани кўриб чиқиш мумкин. Талабалар ҳар доим ҳам тўлиқ ва ишончли бўлмаган улкан маълумотлар билан ишлашга ва буни урдалашга, уларни таҳлил қилиш, танлаш, тизимлашти-риш, электрон ахборот ресурслари, шу жумладан Интернет билан ишлаш методологиясини ўзлаштиришни ўрганадилар.

Амалиётта йўналтирилган лойиҳа маълум мавзу ёки ўқув фа-нининг бўлими бўйича яқунланган ЭТР шаклида бўлиб, фаолият-тининг амалий натижасини, айни ЭТРдан ўқув жараёнида фойда-ланиш тавсифи берилган дарс концепти шаклида уни амалиётга таъбиқ этиш йўлларини белгилашни назарда тутди. Ушбу лойиҳа

устида ишлаш талабанинг ишлаб чиқиладиган ЭТР турини ва ундан ўқув жараёнида фойдаланиш мақсадини мустақил равишда белгилашни, ЭТР ишлаб чиқиши учун энг мақбул дастурий таъминотни танлаш, яратилadиган ЭТР нинг тузулмавий элементлари ўзаро таъсирининг тузимаси ва сценарийсини ишлаб чиқиш ва шу асосда ўқув материални танлаб, якуний махсулотларни тайёрлашни назарда тутadi.

Ушбу лойиҳа талабалар томонидан алоҳида ёки гуруҳ бўлиб амалга оширилиши мумкин. Иккала ҳолатда ҳам иш самарадорлигини таъминлаш учун ташқилий масалаларга алоҳида эътибор қаратилади. Яъни, ҳар бир иштирокчининг функциялари ва якуний махсулотни ишлаб чиқиш ҳамда лойиҳалаш бўйича умумий ишларга индвидуал кўшган ҳиссасини аниқлаш керак. Лойиҳани амалга оширишда иштирокчиларнинг ишларини мувофиқлаштириш, ЭТРни ишлаб чиқишнинг ҳар бир босқичида олинган натижаларни муҳокама қилиш ва мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга, лойиҳада ишлаш босқичлари ЭТРни ишлаб чиқиш бўйича фаолият босқичларини ўз ичига олиши керак. ЭТРни ишлаб чиқишнинг асосий босқичлари 2.1.4-жадвалда кўрсатиб зтилган.

2.1.4-жадвал Электрон таълимни ишлаб чиқишнинг асосий босқичлари

Лойиҳа мавзусини ишлаб чиқиш. Ушбу босқичда ЭТР қандай тартибда ва тузилишда ишлаб чиқилиши, лойиҳанинг мақсад ва вазифалари (ишлаб чиқиладиган ЭТР тури, ўқитувчи томонидан танланган таълим технологиясида ЭТРнинг ўрни, унинг методик функциялари ва бошқалар) аниқланади. Шунингдек, ЭТРни ишлаб чиқиш босқичлари, ҳар бир босқич ва умуман лойиҳанинг вақти, шунингдек босқичларнинг режалаштирилган натижалари белгилаб қўйилади.

Моделлаштириш. Ушбу босқичда талабалар, ўзларича, энг мақбул, амалий ёки инструментал ҳисобланган дастурий таъминотни танлайдилар, улардан фойдаланиб, режалаштирилган ЭТРни ишлаб чиқишлари ёки ЭТР сценарийларини яратишлари мумкин. Шунингдек, ушбу босқичда талабалар турли хил ўқув ахборот манбаларига мурожаат қилишади, ЭТР таркибига киритиш учун тошган ўқув материалларидан зарур мавзумотларни танлаб, тизимлаштиради, қайта ишлайди.

Жорий этиш. Танланган дастурий таъминот ёрдамида ЭТР бевосита ишлаб чиқилади, танланган мазмун компьютер ёрдамида қайта ишланади ва ўзаро алоқалар сценарийси асосида жорий этилади. Ушбу босқичда талабалар ЭТР расмийлаштирадидлар, уни синовдан ўтказадидлар. Таълим жараёнида ЭОРдан фойдаланиш методикаси ишлаб чиқилади.

Тугалланган лойиҳа таҳлил қилинади. Ушбу босқичда талабалар олинган натижани таҳлил қилишади, сўнгги тузатишларни қиритишади.

Лойиҳани ҳимоя қилиш. Ушбу босқичда талабалар ишлаб чиқилган ЭТР намойиш қилиб, ўзаро таъриба алмашадидлар, муҳокама қиладидлар ва баҳолайдилар.

Талабаларнинг лойиҳа устида ишлашнинг барча босқичларида педагогик раҳбарликни амалга ошириш керак, унинг мақсади талабага ёрдам бериш, маслаҳат ва йўналиш бериш, раъбатланттириш, уларнинг фаолиятини тўғри йўналишга йўналтиришдан иборат бўлади. Шу билан бирга, талаба ўз фаолиятини таҳлил қилиш, муваффақият ёки муваффақиятсизлик сабабларини аниқлаш, ўз муаммоларини англаш ва қийинчиликларни энгилшга ҳисса кўшадиган ички ресурсларни излаш кўникмаларини ривожлантиради.

Лойиҳа устида ишлашнинг турли босқичларида талабаларни

ўқитишни ташкил қилишнинг қуйидаги шаклларидадан фойдаланиш мумкин: мустақил иш, амалий машғулотлар, лаборатория ишлари.

Республика таълими ривожланишнинг хозирги босқичига глобал ахборотлаштириш ва компьютерлаштиришга асосланган глобал тенденциялар билан боғлиқ ўзгаришлар таъсир кўрсатмоқда. Таълим жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологиялар имкониятларидан фойдаланишни бутунги кунда барча таълим ташкилотлари, шу жумладан Ўзбекистон Республикаси олий таълим вазирлигига тегишли барча таълим муассасаларининг фаоллигига хос хусусиятдир. Бутунги кунда олий таълим муассасалари талабаларини кенг камровли ўқув методик ишлар билан таъминлаш, улар учун самарали таълим платформасини яратишда техник ва технология ресурсларга эга.

Таълим ташкилотлари олдида нафақат ўзгаришларни башорат қилиш, балки ўзларининг рақобатбардошликдаги устуңлигини таъминлаш учун янгиликларни жорий этишни ўрганиш вазифаси турибди. Юкорида айтиб ўтилганларни ҳисобга олганда, электрон таълим ресурслари (ЭТР)ни олий таълим муассасаларида жорий этиш эҳтиёж ва талабга айланмоқда, шу боис уларсиз ўқув жараёнини самарали куриш ва таълим имкониятларини оширишнинг имкони йўқ.

Олий таълим тизимида ЭТР лардан фойдаланиш орқали анъанавий таълим технологиялар асосида ҳал этишнинг имкони бўлган муаммоларни ечиш мумкин. Шундай қилиб, ЭТРларидан фойдаланиш туфайли таълим сифати яхшиланади ва талабаларнинг таълим олишдаги мустақиллиги, таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш бўйича педагогик компетентликни ривожлантирилади.

Ўқитиш амалиётида “электрон таълим ресурси” тушунчасини аниқлашда иккита асосий йўналиш мавжуд. Биринчи йўналиш тарафдорлари электрон шаклдаги ўқув материаллари, компьютер ёрдамида кўпайтирилган ҳар қандай ахборот маҳсулотини электрон таълим ресурслари сифатида қабул қилишади. Иккинчи ёндашувда ЭТРни мажмуавий мураккаб ҳолда, яъни компьютер тармоғида тақдим этилган тематик тузилган ўқув материаллари тўплами сифатида қарайди. Бинобарин, ЭТР деганда, компьютер технологиялари ёрдамида тақдим этилган (матнлар, график та-

свирлар, аудио, видео ва бошқалар) ўқув материалларининг бутун тизими тушунилади, маълум илмий соҳага оид йўналтирилган билмлар ва амалий кўникмаларни шакллантириш назарда тутилади.

ЭТР дан ўқитиш воситаларини қўллаш, ўқув материалларини сақлаш, тўлдирish, тизимлаштиришда ва фойдаланиш ўқитиш самарадорлигини оширишга имкон беради. ЭТР нинг афзалликларини таҳлили асосида, шуни таъкидлаш жоизки, улар талабаларнинг ўқув материалларини ҳар томонлама ўзлаштиришга йўналтирилади, яъни талабаларнинг маълумот олишдан ташқари, ЭТР машғулотларда ўзлаштирилган билгим ва кўникмаларини амалий қўллаш ва эришган натижаларини назорат қилиш имконини беради. ЭТРдан фойдаланишда нафақат ўқитувчининг талабалар билан ҳамкорликлари фаоллиги, балки талабаларнинг мустақил ишлаши ҳам назарда тутилади. Шундай қилиб, таълим жараёнида ўқитишнинг фаол шакллари қанчалик кенг қўлланилса, талабанинг субъектив позицияси ҳам шунчалик кўп шаклланади.

ЭТР нинг муҳим инновацион сифатларидан бири бу – унинг ма-софадан ўқитишни амалга ошириш имкониятини таъминлашдир, чунки ўқув жараёни мазмунини шакллантиришда ўзининг мажмуавийлиги ва тизимлиги туфайли унинг тўлақонлигини таъминлайди. Электрон таълим мазмунини шакллантирадиган замонавий ўқитувчилар ўқитиш мазмуни, методлари ва технологияларига оид таълимий ва ахборот ёндашувларни интеграциялайдиган инновацион ахборот-таълим платформасининг муаллифлари ҳисобланади.

Таълим тизимида ЭТР лардан фойдаланиш таълим самарадорлигига жараёнини ижодий ва жозибали қилиши билан таъсир кўрсатади. Аудиториядан ташқарида талабалар мустақил равишда фанларнинг бўлимлари(модуллари)ни тизимли ўрганишлари, амалий топшириқларни бажаришлари, ўзлари эришган ютуқларини кузатиши, билимларининг жорий назоратини таҳлил қилишлари (баҳолаш ва ҳулосалар чиқаришлари) мумкин.

Ўқитишда ЭТРларидан фойдаланиш таълим сифатини оширади ва ўқув жараёнини бойитиб, вақтдан янада самарали фойдаланиш ҳамда ўқув материалларини тақдим этишда қатта имкониятлар яратади, бу эса, ўз навбатида, талабаларнинг ўқув материалларини ўрганиш қобилиятига, фаоллиги ва ўзлаштириш тезлигига ижобий таъсир кўрсатади.

Таълимни ахборотлаштиришнинг истикболли йўналишларидан бири сифатида ЭТР талабаларни ўқитишнинг назарий ва амалий жиҳатларининг олтимал комбинაციyasини таъминлайди, шунингдек назорат ва ўзини ўзи назорат қилишни таъминлайди, шунингдек ринни кенгайтиради, уларнинг келгуsидаги касбий фаолиятига ки-зикашини оширади. Шу билан бирта, ЭТР ларидан фойдаланиш талабаларда ўзларининг ўқув фаолиятини режалаштириш, таъкил этиш, баҳолаш ва тузатиш каби кўникмаларни ривожлантиради.

Юқоридаги фикрларга асосланиб, айтиш мумкинки, ўқитиш си-фатини ошириш ва таълимни модернизациялаш воситаси сифати-да ЭТРларидан таълим жараёнида самарали фойдаланиш талаба-ларнинг интеллектуал ривожланишига, мустакил таълим олишига, шунингдек, ижодий фикрлашнинг ривожлантиришига ва зарур би-лим, кўникама, малака ва компетенцияларни жадал суръатлар билан ўзлаштиришларига ёрдам беради.

Электрон таълим ресурслари(ЭТР)дан фойдаланиш талабаларга интерактив моделлардан фойдаланмасдан ўрганиб бўлмайдиган жараёнлар ва ҳодисаларни батафсилроқ ўрганишга имкон беради. Электрон таълим ресурслари – бу дастурий воситалар тўплами, ахборот, техник, меъёрий ва услубий материаллар, электрон напш-лар, аудио ва видео, иллюстратив материаллар ва Интернетдаги кутубхоналарнинг каталоглари.

2.1.5-жадалда олий таълим муассасаларида яратилиши ва ара-лаш таълим шароитида қўлланиши мумкин бўлган ЭТР турлари келтирилган.

2.1.5-жадал

Аралаш таълим шароитида қўлланиладиган электрон таълим ресурсларининг турлари ва хусусиятлари

Электрон таълим ресурслари турлари	Хусусияти
Электрон ўқув курси (ЭЎК)	Турли ўқув фанлари(улар бир-бири билан ўзаро боғлиқ бўлиши мумкин) бўйича бир неча ўқитиш тизимларини ўз ичига олган электрон ўқув напши. Талаба тақлиф этилган ҳар қандай фан (мавзулар)дан бирини ўрганиши мумкин (қайси предметларни ўрганиш кераклигини унинг ўзи ёки ўқитувчи ҳал этади). Адаптив, масофавий ва гипермедияли ўқув курслари мавжуд.

Масофавий курс	Тармок орқали масофадан ишлашни қўллаб-қувватловчи ўқитиш тизими: таълим олувчи ўзининг компьютерда мустакил шугулланади, ўқитувчи esa унинг фаолиятини назорат қилади, бунда ўқув материаллари, тестлар, топшириқлар ва ўқитиш натижалари таълим муассасаси серверида сақланади.
Электрон ўқитиш тизими (ЭЎС) -	Интерактив режимда ишлайдиган инсон-машина комплекси ва билиш фаолиятини назорат қилиш учун мўлжалланган. Бинобарин, ўқитиш тизими - электрон дарслик тушунарчадан кенгрок маънога ета. Ўргатиш даражада нафақат назарий материалларни ўқити, балки уларнинг амалиётга йўналтирилган бўлиши, олинган билим, кўникама ва малакаларни назорат қилиш воситалари (назорат тизими ва машқлар дастури) мавжуд бўлиши керак.
Қотоз напшлари ва ахборот материалларини электрон шаклда тақдим этиш (ЭАМ) – ЭЎА	Улар босиб чиқарилганда мавжудотлар йўқотилмади ва типографик усулда напш этилган босма аналогга ета эмас
Электрон ўқув қўлланма (ЭЎК)	Ўқув курсининг энг муҳим бўлимларини ўз ичига олган, шунингдек, масалалар тўплами, мавжудотномалар, энциклопедиялар, хариталар, атласлар, амалиётни таъкил этиш ва ўтказиш, курс иши ва битирув малакавий иши бўйича курсетмалар, лойихаларни ўз ичига олган электрон ўқув напшидир. У ҳукумат идораси томонидан тасдиқланган расмий макомга ета.
Электрон тренажёр (ЭТ)	Ўрганилаётган объектлар ёки жараён хусусиятларини бошқариладиган режимда математик моделларга асосланган ҳолда тахлил қилишга имкон берувчи, дидактик интерфейс билан таъминланган компьютер тизими.
Амалий тайёрлов воситалари (АТВ)	Кўникмалар ва қобилиятларни шакллантириш учун мўлжалланган компьютер дастури.
Тестлар тўплами (ТТ)	Талабалар билимининг назорат қилиш учун мўлжалланган тестлар, натижаларни статистик қайта ишлаш воситаларини ўз ичига олади.
Электрон дарслик (ЭД)	Электрон ўқув напши бўлиб, унда курс ёки унинг бўлими тизимли баён этилади. Тегилли тақилотлари томонидан дарслик сифатида расмий тасдиқланади.
Электрон масалалар тўплами (ЭМТ)	Талабаларнинг амалий кўникмаларини етадлашлари учун мўлжалланган компьютер дастури. Фаолиятни амалга ошириш механизми масалаларни ечишдан иборат. Бунда ўргатувчи машгулотларнинг асосий қисми – машқлардан иборат бўлади.
Тақдимот(намоиш этиш), слайд-конспект (Т)	Талабаларнинг мустакил таълим олиш имкониятларини ҳисобга олган ҳолда, аудитория машгулотларини таъкил этиш учун ишлаб чиқилган мавжудотлар, семинарлар ва бошқаларнинг ўқув материаллари

Видео мавруза (ВМ)	Интерактив бўлган видео кўринишида тақдим этилган ўқув материалнинг бир тури: бу суратга олинган диаграммалар, жадаллар, фотосуратлар ва видеокилишлар билан тўлдирилган ленталари кискартirilган мавруза ҳамда маврузада тақдим этилган материални тасвирлаш
Эксперт тизими (ЭТ)	Мавлум бир ўқув материаллари базасига асосланган билимларни аниқловчи компьютер тизими.
Электрон лутат (ЭЛ)	Махсус кодланган компьютердаги мавлумотлар базаси бўлиб, морфологик ҳолатни ҳисобга олган ҳолда керакли сўзларни тез топишга имкон берувчи лутат ёзувлари, шакллари ва сўз бирикмаларини килириш имконини яратувчи, шунингдек ўзгартириш имконига эга бўлган таржима йўналишларидир.
Электрон мавлумотнома (ЭСМ) -	гиперматн асосига қурилган мавлумотлар базаси.
Электрон энциклопедия (ЭЭ)	мултимедиа технологиясига асосланган овозли интерактив режимида эга бўлган энциклопедия.
Ахборот-излаш тизими (АИТ)	Ахборот тизими (мавлумотлар базалари ва барча ахборот ресурслари тўплами)дан хужжатларни килириш учун мулжалланган массивлар.

Таълим жараёни доирасида ЭТР ларни электрон ўқув курсига бириктирилиши мумкин - бу ўқитувчилар томонидан тузилган тематик жихатдан якунланган ўқув материалли бўлиб, Интернет ёки электрон ахборот воситалари орқали талабаларга тақдим этилади. Электрон ўқув курси мултимедияли материалларининг илпострацион имкониетлари билан мустакил ишлашга мўлжалланади. ЭТР одатдаги ўқув курсага мос келади ва муайян мавзу бўйича олинган билимларни назорат қилиш учун мустакил ўрганиш ва тест топириклиари учун зарур бўлган барча материалларни ўз ичига олади.

Олий таълим муассасаларида ўқув-методик таъминотни (ЎМТ) электрон шаклда тайёрлаш профессор-ўқитувчилар жамоасининг ўқув-методик ишларининг асосий турларидан биридир. Педагогика ва психология таълим йўналиши бўйича ўқув дастури мазмунини кўриб чиқиш натижасида шу нарсга мавлум бўлики, ДТС га биноан, ушбу йўналиш бўйича бақалавр куйидаги умумий педагогик компетенцияларни эгаллашлари керак:

- педагогик компетенгик компоненталарини шакллантириш учун педагогик ва ижтимоий-фалсафий билим асосларидан фойдаланиш;

-ахборот билан ишлашнинг тақомиллашиб борувчи мобиллашган тизимидан фойдаланиш;

- педагогик билим асосларидан фаолиятнинг турли соҳаларида фойдаланиш;

- ўқув фанлари синергетикасини таъминлаш;

- фаолиятнинг турли соҳаларида ҳуқуқий билим асосларидан фойдаланиш;

- самарали педагогик фаолиятни ташиқил этиш ва ўз-ўзини ривожлантириш;

- тўлақонли педагогик фаолиятни таъминлаш учун таълимдаги замонавий ёндашувлар, педагогик метод ва воситаларидан фойдаланиш;

- ўқув муҳитини таъминлашнинг психологик-педагогик жихатлари (талабаларнинг таълим вақтлари, имкониетлари ва ҳ.к.)ни пухта ўрганиш;

- педагогилар мавқеини химоя қилишнинг асосий усулларидан фойдаланишга тайёргарлик.

Ахборот муҳитини шакллантириш зарурати бевосита Давлат таълим стандарти билан белгиланади ва унда ахборот жамияти шароитидаги замонавий олий таълим муассаса куйидагиларни таъминлаш керак: ҳар кандай ўқув фанини ўрганиш ва ўқитишда замонавий таълим устуворлиқларига жавоб бериш; режаллаштириш; натижаларни қайд этиш; таълим жараёнининг шаффофлиги; барча таълим субъектларини ва юқоридаги санаб ўтилган барча имкониетларни қўллаш асосида олий таълим муассасасидаги турли даражадаги ўқув жараёнини бошқариш мақсадларида ахборот-коммуникация технологияларидан (АКТ) фойдаланиш.

Олий таълим муассасаларида аралаш таълим шароитида ахборот технологиялари ва ЭТР ёрдамида ўқув курсларини самарали режаллаштириш, ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланиш учун шарт-шароитларни таъминлаш талабаларнинг педагогик компетенгини ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. АКТ ва ЭТР ёрдамида ўқув курсини амалга ошириш учун куйидаги шарт-шароитлар таъминланиши керак:

- ўқитиш воситалари (моддий ва ахборот)ни қўллаш учун замонавий шарт-шароитларнинг мавжудлиги;

- ўқитувчи ва талабаларда АКТ-компетентлигининг шакллантирилганлиги;

Юкоридаги шарт-шароитлар мавжуд бўлганда, ўқитувчи ахборот-коммуникация технологиялари ва ЭТРлардан фойдаланган ҳолда ўқув курсини ишлаб чиқади ва талабаларларни АКТларидан фойдаланиш методикаси билан таништиради.

Аралаш таълим шароитида талабаларни ЭТР билан ишлаш тартиб-қоидаси билан босқичма-босқич таништириш мумкин. Масалан, дарс бошида ЭТР ёрдамида ўқитиш вазифасини шакллантириш учун компьютерда кичик тақдирот ёки видеоролик ўтказиш мақсадга мувофиқ бўлади. Кейинги босқичда янги мавзуларнинг ўз билимлари билан ўзаро боғлаш, янги семантик ва мантикий алоқаларни ўрнаттиш керак.

Замонавий олий таълим муассасаларида ўқув ва илмий тадқиқот мақсадларида талабаларнинг Интернет-фаолиятига катта эътибор берилди. Талабаларнинг интерактив веб-ресурслар билан ишлашга бўлган қизиқишлари кўллаб-қувватланади ва АКТдан фойдаланган ҳолда ўқув жараёнига киришиш учун шарт-шароитлар яратилади. Бунда ўқитувчилар ва талабалар бир неча тизимларнинг онлайн имкониятларидан фойдаланадилар:

- электрон таълим ресурслари;
- ижтимоий тармоқларда тематик гуруҳларни яратиш;
- семестр давомида талабаларнинг ўзлаштирилиши баҳолашнинг балл-рейтинг тизимининг электрон базаси.

Шундай қилиб, электрон таълим ресурсларидан фойдаланиш ўқув машғулотлари турларини кўпайтириш, уларни янада қизиқарли, мазмунли ва талабалар учун фойдали қилиш имконини беради ҳамда аралаш таълим технологиясининг асосий компонентаси ҳисобланади.

2.2. Аралаш таълим шароитида ўқув жараёни самарадорлигини ошириш омиллари

Инсон жамиятининг глобал ахборот маконини шакллантириш нуктаи назаридан, таълим олиш имкониятларини ривожлантиришнинг доимий, ажралмас шакллари сифатида тушуниладиган таълим муҳити концепцияси муқаррар равишда ахборот тизимининг маъ-

носини бойитади ҳамда мақсадга мувофиқлик, тезлик, самарадорлик таъминли ва аниқ иш мулоҳазалари асосида ўз-ўзини ўрганиш қабилар унинг олтимал бошқарув жараёни учун хизмат қилади. Ахборот таълим муҳити (АТМ) замонавий информатсион технологиялар асосида инсон шахсининг ўзгариши, таълим олишдаги ўқув фаолиятини ташкил етиш, шунингдек, таълим жараёнини алоҳида таълим муассасасида ёки рминтакавий тарзда амалга оширишда АТМни лойиҳалаш (моделлаштириш) етакчи ўрин эгаллайди.

Ахборот таълим муҳити (АТМ) информация кўлами юзасидан - материя, фазо ва вақт, ҳаракат ва бошқалар билан бирга дунёқараш категорияларидан бири сифатида ахборотни узатиш, тарқатиш, қайта ишлаш ва ўзгариштириш жараёнилари ва қонунлари ҳақида, шунингдек ҳаётнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида намоён бўлади [3]. Ахборот таълим муҳити шахс дунёқарашининг ахборот цивилизацияси учун оламнинг ягона манзариини аниқлашга шароит яратувчи бир макон сифатида ҳаракат, кўп ўлчовли ахборотларнинг сўнги модели бўлиб, улар рамзлар, сигналлари, ахборот оқимлари ва муҳитлар кўринишида яратилади, узатилади ва фойдаланилади.

Глобал ахборот таълим муҳитининг адаптив моделини ифодаловчи энг характерли функционал хусусиятларидан бири бу - коммуникатив аспектда АТМнинг электрон алоқа тизимлари ва ўқитиш воситаларидир [Богословский ва бошқ.].

Умумий ахборот таълим муҳити компонентиаси талқини (интерпретацияси) моҳиятан, ҳамкорликдаги ҳаракатлар, ўзаро келишувларнинг ўрнатилиши АТМнинг жонлантирилган субъектлари цивилизацияси таъминлилари ҳамда ахборот парадигмасининг асослари билан танилиш жиҳатлари билан алоҳида аҳамият касб этади [1]. Шу муносабат билан АТМ қисқартмасини «ахборий-таълимий мавзулар» эмас, балки «ахборот таълим муҳити» деб тушуниш зарур. Охириги терминологик варианты кўпинча АТМнинг факат техник асосини назарда тутайди.

Ахборот-таълим муҳитини изоҳлаш, энг аввало, «муҳит», «макон» «таълим муҳити», «педагогик муҳит» каби тушунчалар маъносини аниқлашни талаб этади. М. Черноушекнинг эфирроф этишича, «муҳит» тушунчаси илмий-педагогик адабиётлар ва амалиётда бир неча ёндашувлар асосида талқин қилинади. У

ўзининг мухит ҳақидаги фикр-мулоҳазаларини кўйидагича ифода қилади:

— мухит, макон ва замонда аниқ белгиланган ва аниқ қайд этилган чегараларга эга эмас;

— мухит тўғрисидаги ахборотни биз турли сезги аъзоларимиз орқали оламиз;

— мухит тўғрисидаги ахборотлар бир хил эмас, уларни турли қисмлар(муҳим, асосий, иккинчи даражали ахборотлар)га ажратиш мумкин;

— мухитда доимо биз англаб етган, қайд этган ва тушунган ахборотлардан кўпроқ ахборот мавжуд бўлади;

— мухитнинг нима эканини инсон ўзининг амалий фаолияти орқали билади;

— ҳар қандай мухит табиий ва бошқа ўзига хос хусусиятлари билан бир қаторда психологик ва символлик(рамзий) аҳамиятга эга; — мухит яхлит бутунлик сифатида таъсир этади[5].

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, “макон” ва “мухит” тушунчалари мазмун ва моҳияти жиҳатидан бир-бирига жуда яқин, улар синоним бўлмасда баъзан бир хил мазмунда қўлланилади. Тизим (макон) ва мухит ўртасида қўллаб боғлиқликлар мавжуд бўлиб, улар ўзаро ахборот алмашади. Мухит тизимга ресурслар етказиб беради ва тизим фаолиятининг охириги маҳсулотларини «истеъмол» қилади.

Таълим, тарбия ва шахснинг ривожланиши муаммоларига бағлишланган илмий ишларда муаммога мухит нуктаи назаридан ёндашувлар кўп учрайди. Уларнинг кўпчилигида мухит шахснинг ривожланишига, шунингдек таълим мухитининг таълимий имконияти намоён бўлишига ёрдам берувчи шарт-шароит ва имкониятлар сифатида қараб ўтилади.

“Таълим мухити” ҳақида Ҳ.Ф.Рашидов кўйидаги фикрни илгари суради: «каерда таълим олиш учун шахсда мотивация пайдо бўлса, ўша жойда албатта таълим мухити ҳам бўлади, яъни мухит таълимий бўлади. Бунда айни бир мухит бир шахс учун таълимий, бошқа шахс учун эса таълимий бўлмаслиги (нейтрал бўлиши) мумкин. Ҳар бир шахс муайян таълим макони доирасида ўзининг таълим мухитини мустақил шакллантириш имкониятига эга”[3]. “Таълим мухити” атамаси В. А. Ясвин ишида етарлича аниқ

таърифланган. У таълим мухити дейилганда, “таъсир тизимини ва шахснинг маълум намунага кўра шаклланиши шарт-шароитлари, шунингдек унинг ривожланиши учун зарур бўлган ижтимоий имкониятлар”ни тушунади[6].

Илмий адабиётларда “таълим мухити” тушунчасидан ташқари яна “педагогик мухит” тушунчаси ҳам кўп қўлланилади. О.П. Околенов “педагогик мухит”ни “индивидуумлар, яъни таълим жараёни иштирокчилари томонидан илгари сурилган ва айнан шу таълим учун хос ва мос бўлган тизимли таълим” сифатида таъкид этади[6].

Таълимнинг кўп ўлчовли АТМни шакллантириш контекстида олий таълим муассасаларида педагогик жараёнини технологизацияштириш, ахборот технологизлари (АТ)-ўқув материалларини етказишнинг технологик тизимлари ва қайта алокани таъминлаш учун ишлатиладиган идеал воситалар, ахборотни узатиш ва унинг тарқатиш йўллариини модернизациялашни кўзда тутди. АТМнинг ишлаши учун бир томондан, илмий жиҳатдан асосланган педагогик назариялар, психология, информатика, информатика ва бошқаришнинг энг замонавий имкониятларидан фойдаланиш технологиялари [10], иккинчи томондан, педагогика олий таълим муассасалари шароитида ахборот таълим мухитининг асосий вазифаларини амалга оширишга қаратилган синергетик, интегратив, мувофиқлаштирувчи, ривожлантирувчи, касбий-йўналтирилган, умумий маданий, гуманистик ва бошқалар муҳим аҳамият касб этади.

Педагогикада «мухит» тушунчасининг динамикасига эътибор қаратсак, XX асрнинг бошидан то охиригача бўлган даврларда мухитни тушунишга бўлган ёндашувлар билан чекланамиз, XX асрнинг сўнгги йилларида эса жамиятдаги вазиятларнинг муайян ўхшашлиги билан боғлиқ. Бу маълум қарашлар, фойларнинг бузилиши ва янги такомиллашиб бораётган даврда шахсий ривожланишнинг энг муҳим манбаларидан бири сифатида мухит муаммосига алоҳида қизиқиш пайдо бўлганлиги билан изоҳланади.

Мухитни тадқиқот объекти сифатида қаралган педагогик тадқиқотларда уни назарий ўрганишнинг бир қатор йўналишлари аниқлаштирилган. Буларга қуйидагилар қиради: мухитни ўрта-нишнинг педагогик жиҳатларини аниқлаш; мухит элементларини

аниклаш (унинг тузилиши); мухит хусусиятларини тавсифлаш; мухитдан фойдаланиш стратегиясини ўрганиш, яратиш усуллари, мухитнинг шахса тавсирини аниклаш (бу турли ижтимоий-педагогик шарт-шароитларга мос келадиган ижтимоий ва шахсий ҳолатлар нисбатини ҳисобга олиш имконини беради).

Педагогик таҳлил натижалари педагогика тарихида «мухит» тушунчасининг таърифи ва ўзига хослиги ҳамда унинг замонавий шароитларда мухитни ўрганишнинг икки асосий йўналишини аниклаш имконини берди.

Биринчи йўналишда асосий эътибор мухитнинг тарбиявий омиллари, имкониятларига қаратилди (С. Т. Шацкий, И.И.Морданский, С. С. Могожавый, А. Г. Калашников, В. Н. Шувльгин, М. В. Крупенина, Л. И. Новикова, А. Т. Куракин, А. В. Мудрик, В. Д. Семенов).

Иккинчи йўналишда эса таянч сифатида: таълим олиш омиллари ва шахснинг ривожланиш воситалари, инсонпарварликга йўналтирилган педагогик тизимнинг ишлаш шартлари сифатида қаралади (П. Г. Воронцова, Б. С. Патрагов, Н. Ф. Гейжан, М. И. Корнева, Л. Л. Редько, М. Р. Катунцова).

Педагогик тизимлар доирасида «мухит» тушунчасининг 70 ва 80-йиллардаги етакчи тенденциялари 90-йилларга келиб янада муштахкамланади. Таълимда сисёстининг инсонпарварлик табиати, ижтимоий қадриятлар устуворлиги, инсон ҳаёти, саломатлиги, эркинлик, шахсий ўсиш тамойиллари очиб берилди. Жамиятнинг демократлашуви нафақат таълимнинг инсонпарварлик жиҳатларини баъки, таълим жараёнида шахснинг ривожланишига шароит яратиш, қомил инсонни тарбиялаш функциясини бажариш каби мослашувчанлик сифатларда намоён бўлади. Шундай қилиб, агар олдинги тадқиқотларда мухитни таълим тизимининг ажралмас қисми деб ҳисоблаган бўлса, яъни таълимнинг мослашувчан (адаптив) функцияси доирасида (инсонни жамиятда, ижтимоийлашувда турли роллари бажаришга тайёрлаш) қўлланилган бўлса, замонавий педагогик ёндашувларда мухитга таълимнинг ривожланиш функцияси (қобилиятларни ўстириш, ўзини ўзи ривожлантириш) сифатида қаралади.

Бундай ёндашув педагогикада: «таълим мухити», «ривожланаётган таълим мухити», «ижтимоий таълим мухити», «адаптив таълим мухити» каби тушунчалар даражасида ифодаланади. Бундай ҳолларда «мухит» тушунчаси таълимга қатъалик жиҳатдан

эмас, балки замонавий жамиятдаги роли ва аҳамияти тобора ортиб бораётганлиги боис таълим билан ўзаро боғлиқ бўлиб, “мухит» ва «таълим» тушунчаларининг ўзига хос ҳолда, алоҳида-алоҳида талқини заруратини белгилайди.

Ҳозирги кунда таълим мухитини ўрганишнинг асосий муаммоси ижтимоий-маданий интеграция шароитида шахсни максимал индивидуаллаштириш имкониятларини ўрнатишдан иборат. Педагогик ёндашувлар ўз моҳиятига кўра оммавий таърибларда ўз ифодасини топади яъни, ўқитувчининг инновацион фаолияти, янги ёндашувларни таҳлил қилиш ва унга баҳо бериш, таълимни инсонпарварлаштириш, индивидуаллаштириш, унинг самарадорлигини ошириш мақсадга мувофиқдир. Бунда **таълимнинг инсонпарварлашуви** шахснинг турли таълим хизматларига бўлган эҳтиёжининг қондирлиши ва таълим жараёнида инсон қобилиятининг намоён бўлишини аниглади.

Таълимни индивидуаллаштириш эса, ҳар бир таълим олувчининг индивидуал режа ва таълим дастурларига эга эканлигини ифода этади.

Бу ёндашувнинг педагогик имкониятларини очиб бериш учун педагогикага яқин бўлган ижтимоий фанлар, яъни фалсафа, социология, психология, ижтимоий-тарихий антропология, ижтимоий психология каби фанларда «мухит» тушунчасининг изоҳига тўхталиб ўтаемиз.

Илмий конференциялар материалларида (1997-2000 йй.) «аҳборот мухити», «таълим мухити», «аҳборот таълим мухити», «таълимнинг аҳборот мухити» каби тушунчалар учрайди. Масалан, тадқиқотчилар Е. А. Рақитина ва В. Ю. Лыскова ларнинг ишларида (1998-1999 йй) «макон» ва «мухит» атамалари маъно жиҳатдан яқин, аммо синоним тушунчалар сифатида талқин этилмаган. Маконнинг энг умумий ғояси бир вақтнинг ўзида объектларни тартибчи жойлаштириш (ўзаро алоқадор ҳолда жойлаштириш) билан боғлиқ.

Мақон деганда, бу тадқиқотчилар муайян тарзда боғланган, инсонга таъсир қилиши мумкин бўлган шарт-шароитлар мажмуини назарда тутадилар. Бунда макон тушунчасининг маъноси инсоннинг ундаги фаолияти, қўшилиши, дахлдорлиги назарда тутилмаган ҳолда ундан мустақил равишда мавжуд бўлишини аниглади.

Шунингдек, «мухит» тушунчаси шахс ривожланишини таъмин-

ловчи шарт-шароитлар ўргасидаги муносабатларни ҳам акс эттилади. Бу ҳолда унинг муҳитдаги мавжудлиги, муҳитнинг субъект билан ўзаро таъсири башорат килинади. Яъни, бу тушунчалар «таълим макони» ва «ахборот макони», «таълим муҳити», «ахборот муҳити» каби тушунчаларини тавсифлаш учун ҳам қўлланилади.

Россия Федерациясининг 1998 йил 10 июлда тасдиқланган таълим соҳасини ахборотлаштириш концепциясида таъкидланишича «ахборот муҳити деганда, таълим тизимининг дастурлари ва воситалари, ахборот коммуникация тармоқлари, ташкилий-услубий элементлари ва турли фойдаланувчилар ҳар хил мақсадларда предмет соҳасидаги амалий маълумотлар тушинилади.

Ахборот муҳити концепцияси илк бор Ю. А. Шрейдер томонидан тақлиф этилган бўлиб, у мазкур муҳитни нафақат ахборот узатувчи, балки иштирокчиларга таъсир кўрсатувчи фаол манба сифатида кўриб чиқади.

Ахборот таълим муҳити турли соҳаларда ўрганилган бўлсада, улардан асосий учтасини ажратиб кўрсатиш мумкин. Биринчидан, АТМ фаолият турларидан бири. Унда инсон мулоқот жараёнининг иштирокчиси сифатида қаралиди, яъни асосан шахсий билимларни ахборот тарзда ўзгаларга узата олишини намён қила олиш қобилияти ҳамда аксинча, олинган маълумотларни шахсий билимга айлантиришни назарда тутлади.

Иккинчидан, тарихан шаклланган алоқа шакллари тизими сифатида қаралади.

Учинчидан, бутун жамият томонидан яратилган ахборот инфратузилмаси сифатида, жамиятнинг ривожланиш даражасига мос келадиган микёсда алоқа фаолиятини амалга ошириш имконини берувчи: наشريётлар, кутубхоналар, ахборот марказлари, маълумотлар базаси, оммавий ахборот воситалари ва бошқалар қиради.

Ахборот макони ахборот муҳити тушунчасидан фарқ қилади: бир хил ахборот майдонида бўлган шахс бир ахборот муҳитидан иккинчисига ўтиши мумкин. Масалан, касбини, сеvimли машғулотини ўзгартирганда, таълимнинг янги босқичига ўтиши мумкин. Бу ҳаракатларнинг барчаси бир хил ахборот макони доирасида амалга оширилади. Инсон бир вақтнинг ўзида турли ахборот муҳитида, масалан, институтнинг ахборот муҳитида, китобхоналарнинг ахборот муҳитида (махсус адабиётлар, тегишли мулоқот ва

тажриба ва бошқалар) ёки виртуал реализмнинг ахборот муҳитида (интернетдаги мулоқот, компьютер ўйинларида) бўлиши мумкин. Бу муҳитлар баъзан жуда тарқок ва турлича бўлса-да, улар шахс томонидан умумлашган билимлар сифатида қабул қилинади.

Ҳар қандай ахборот муҳитига хос бўлган хусусиятлардан бири шунки, у зарур маълумотлар, ахборотлар, гипотезалар, назариялар ва бошқаларни олиш имконини беради. Ахборотни қабул қилиш ва уни қайта ишлаш қўникмасини эса тарбиялаш, ишлаб чиқиш зарур бўлади. Ушбу қўникма таълим жараёнида шаклланади. Ю. А. Шрейдер бунни шундай баён қилади: «Китоблардан қўл нарсаларни ўқиш мумкин, бироқ улар ўқиш қўникмасини юзага келтирмайди. Ахборот муҳити қўл билимларни сақлаши мумкин, бироқ ўзида ундан фойдаланиш қўникмасини сақламайди». Агар ахборот макони бутун инсоният фаолияти натижасида шаклланса ва ўзгаришларга нисбатан етарлича консерватив бўлса, ахборот муҳити алоҳида инсонлар гуруҳи уринишлари натижасида яратилади. Тадқиқотчилар ўқув фаолияти ахборот муҳити қўйидагича шаклланишини қайд этадилар:

педагог томонидан (у курс дастури мазмунини белгилайди, ўқув адабиётларини, таълим методлари, мулоқот услубини ва ҳ.к. танлайди);

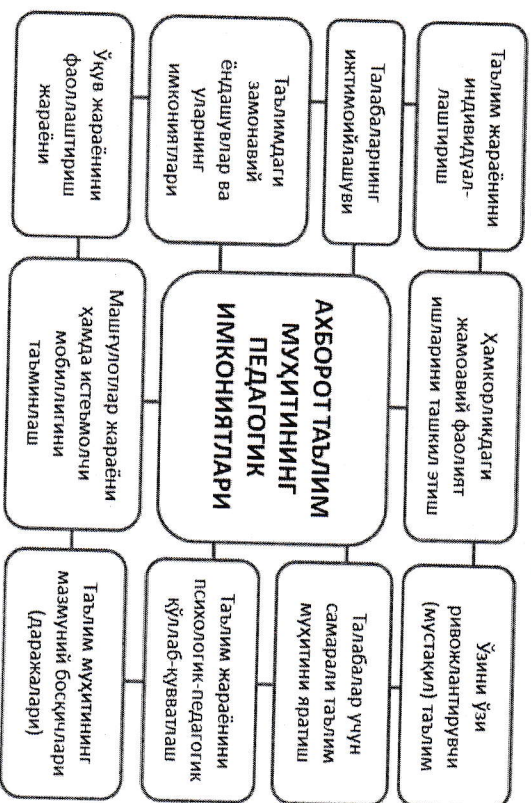
- ўқув муассасаси педагогик жамоаси томонидан (у таълим олувчиларга умумий талабларни, мазкур ўқув муассасасининг анъаналарини, педагоглар ва ўқувчилар жамоаларининг ўзаро муносабатлари шаклини ва б. белгилайди);

- жамият институти сифатида давлат томонидан (у таълимнинг умумий моддий таъминотини, у ёки бу билимлар ва қарашлар тизимини шакллантириш учун ижтимоий буортмани белгилайди).

Таълим муҳити - нисбатан торроқ тушунча. В. А. Козырев, И. К. Шалаев, А. А. Веревларнинг фикрича, таълим муҳити деганда аниқ таълим муассасаси фаолияти тушунилади. Тадқиқотчилар таълим муҳити масаласига доир турлича ёндашувларни таҳлил қилган ҳолда ўқув муассасасининг аниқ муҳитини назарда тутдилар, зеро таълим муҳити моддий, макон-предмет омиллари, ижтимоий компонентлар, шахслараро муносабатларни ўз ичига олади. Мазкур омиллар ўзаро боғлиқ, улар бир-бирини тўлдиради, бойитади ва таълим муҳитининг ҳар бир аъзосига таъсир кўрсатади, бироқ инсонлар ҳам таълим муҳитини ташкиллаштирилади, яратлади, унга муайян таъсир ўтказлади.

Таълим муҳитининг турли модификациялари мавжуд. Масалан, А.А.Калмыков ва Л. А. Хачатуров виртуал таълим муҳитларини аксиологик ёндашувдан фойдаланилган ҳолда куйидагича таърифлайдилар: «виртуал таълим муҳити деганда ўзликни – Янгиликни ижодий англашга хизмат қилувчи муҳит, яъни таълимда шаклланиш жараёнида бўлган, янги билимларни ва янги эркинлик даражаларини ўзлаштираётган шахс тушунилади». Бошқа тадқиқотчилар интерацияланган ва тақсимланган таълим муҳитларини таърифлайдилар.

Ахборот-таълим муҳити бу — таълим жараёнининг ахборот, техник ва ўқув методик таъминоти, шунингдек унинг иштирокчиларининг ўзаро мулоқоти тизимидир. Ахборот таълим муҳитининг педагогик имкониятлари 2.2.1-расмда келтирилган.

2.2.1-расм. Ахборот таълим муҳитининг педагогик имкониятлари

Таълим жараёнининг ҳар бир субъекти ўзининг ахборот муҳитини мустақил шакллантиради. У таълим жараёни субъекти сифатида ахборот ресурсларини яратди ва улардан фойдаланиб, нафакат ўзини, балки ахборот муҳитини ҳам ривожлантиради.

Бизнинг фикримизча, аралаш таълим шароитида ахборот-таълим муҳити деганда, таълим жараёнининг ахборот, техник ва ўқув-усулбый

таъминоти, шунингдек, унинг иштирокчиларининг ўзаро мулоқоти тизимига асос бўлувчи ташкилий жиҳатлари назарда тутилади.

Шундай қилиб, ахборот-таълим муҳити моҳияти турлича талкин этилади. Бу таъкинлардаги энг муҳим фикрларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин.

Ўқув муҳитлари (ёки таълим муҳитлари) тўғрисида гапирганда, тадқиқотчилар ўзаро боғлиқ ўқиш ва ўқитиш жараёнларини (кўрсатилган жараёнларда иккала жараён ҳам мавжуд) назарда тутилдилар. «Ўқув муҳити» тушунчаси «таълим муҳити» тушунчасига янада аниқлик киритади, зеро таълим муҳитида кўплаб ўқув муҳитлари мавжуд бўлиши мумкин. Бирок ташкиллатирилиши ёки стихияли равишда вужудга келиши мумкин бўлган таълим муҳитидан фарқи равишда ўқув муҳитлари доимо махсус ташкиллатирилиди. Шу тариқа, ўқув муҳити деганда ўқитиш ва ўқиш жараёнларини таъминловчи аниқ моддий, коммуникативон ва ижтимоий шарт-шароитларнинг ўзаро боғлиқлиги тушунилади. Бу ҳолда таълим берувчи/таълим олувчининг муҳитда мавжуд бўлиши, муҳит ва субъектнинг ўзаро таъсири ва биргаликда ишлаши назарда тутилади.

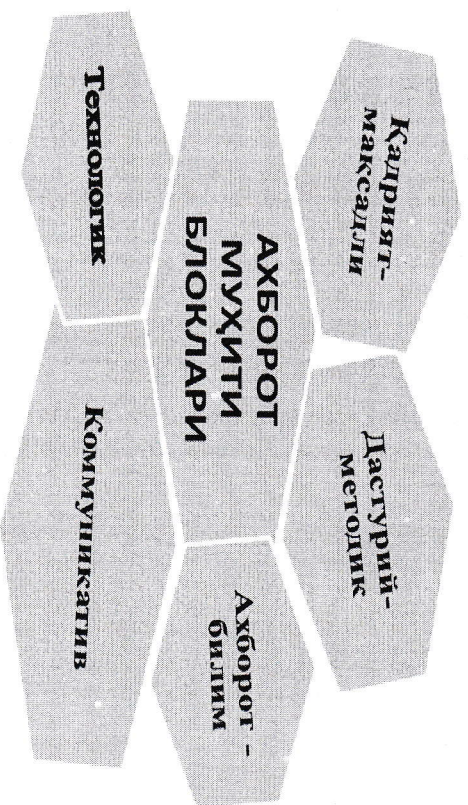
Бизнинг фикримизча, таълим муҳити — талабаларнинг муайян зарурий замонавий билимлар, кўникмалар, маънавият ва компетенцияларни эгаллашга йўналтирилган махсус ташкиллатирилган муҳитдир. Унда ўқитишнинг максадлари, мазмуни, методлари ва ташкилий шаклларини аниқ ўқув муассасаси доирасида ўзгартириш мумкин бўлади. Бошқача айтганда, бу таълим ва шахсинг ривожланиш жараёнларида кенг имкониятлар берувчи ташкил этилувчи ташкилий қув ва моддий таъминотлар мажмуасидир. О.П.Ожолдов педагогик таълим муҳити тўғрисида гапирди, таълим жараёни иштирокчилари томонидан юзага келтирилган, махсус, айнан ушбу таълим учун хос бўлган ўзаро таъсир сингдирилган тизимли таълимни назарда тулади. Бу ҳолда муҳит ичидаги коммуникациялар етакчи ўринга чиқади.

Кейинги пайтларда «ахборот муҳити» атамаси истеъмолда кенг қўлланилмоқда ва истикболда у муайян тарзда ўзаро боғланган таълим муассасалари, уларнинг махсус дастурий воситалар ёрдамида ташкил қилинадиган ахборот алмашуви шароитида намоён бўлиши қўтиломқда. Замонавий таълимда ахборот муҳити таъминланиши учун қуйидаги шарт-шароитлар йиғиндиси бўлиши керак:

- умуминсоний маданият билан «мулоқот» воситалари тизими. У тулланган билимлар маъмунини ташкил қилувчи ахборотни сақлаш, тартибга солиш ва тақдим этиш, шунингдек уни узатиш, қайта ишлаш ва бойитишга хизмат қилади;

- ахборот билан мустақил ишлаш тизими;
- ўқув жараёни иштирокчилари ўртасида ҳам вертикал, ҳам горизонтал интенсив алоқалар мавжудлиги.

Ахборот муҳити бешта блокдан ташкил топади: кадрит-максадли, дастурий-методик, ахборот-билим, коммуникатив, технологик. *Кадрит-максадли блок* педагогик таълимнинг максад ва кадритларини ўз ичига олиб, улар белгиланган таълим ва ўқитиш максадларига эришишида аҳамиятли бўлиши мумкин.

2.2.2-расм. Ахборот муҳитининг ташкилий блоклари

Дастурий-методик блок тайёрлашга оид эҳтимоллий стратегиялар, шакллар ва дастурлар билан боғлиқ барча зарур маълумотларни ўз ичига олади.

Ахборот-билим блоки талабанинг келгусидаги касбий фаолияти асосларини ташкил қилувчи, шунингдек билим олиш фаолияти хусусиятларини белгилловчи, унинг самарадорлигига таъсир қилувчи билим ҳамда кўникмалар тизимини ўз ичига олади. Бундан ташқари, у таълимда ахборотнинг ролини кўрсатиб беради.

Коммуникатив блок педагогик жараён иштирокчилари ўртасидаги ўзаро мулоқат, алоқа шаклларини ўз ичига олади.

Технологик блок ахборот муҳитида ишлатиладиган барча таълим воситаларини (яъни ахборот технологиялари, телекоммуникация тармоқларини) ўз ичига олади.

Адабиётлар таҳлили ахборотнинг таълим муҳитининг «ижтимоий сифатини» аниқлаш имконини бериб, у ижтимоий-таълим муҳитида ўзаро ҳамкорлик қилувчи кишилар гуруҳларининг муносабатлари хусусиятларини, кадритларини акс эттиради.

Биз кишиларни ўзаро боғловчи муносабатларнинг ўзига хослиги орқали ахборот муҳитининг сифат жиҳатидан ўзига хослигини кўриб чиқар эканмиз, таълимга кишиларнинг ахборот олиш ва олинган ахборотни узатиш эҳтиёжига асосланган эркин муносабатлари сифатида қабул қилиш тушунчасидан келиб чиқдик. Ушбу фарздан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, ахборот муҳити — алоҳида ташкил этилган муносабатлар маконидир.

Педагогикага оид ишларнинг назарий таҳлили қуйидаги муҳим ҳулюсага келиш имконини беради: муҳит таълим субъекти муносабатларининг ва уни ташкиллаштириш даражасида (ижтимоий-педагогик, ташкилий-педагогик ва психологик-педагогик) ўзига хос тартибга солувчиси ҳисобланади.

Маъкур ёндашувнинг танланиши қуйидаги имкониятларни беради:

1. Ахборот муҳити таърифнинг макро- ва микродаражаларини ажратиб олиш. Биринчиси таълим муҳитининг аниқ тузилмасини белгилаш билан боғлиқ бўлиб, у ижтимоий ёндашув доирасида таълим гуруҳларининг муносабатлари макони сифатида ифодалангани мумкин. Иккинчиси — ушбу гуруҳлар ҳаётий фаолиятининг коммуникатив рационаллаштириш билан боғлиқ бўлиб, таълим муҳити субъектлари сифатида жамoa, гуруҳни уларнинг муҳит билан ўзаро муносабатлари жиҳатидан, касбий ва маънавий маданиятни эгаллаш нуктаи назардан кўриб чиқиш учун асос бўлади.

2. Ахборот муҳитини ижтимоий буюртманинг муайян зарурати сифати ифодалаш.

3. Таълим гуруҳлари фаолиятининг коммуникатив жиҳатини таълим муҳитини ривожлантиришнинг белгилловчи усули сифатида кўрсатиш.

4. Шахснинг индивидуал ҳаётий лойиҳалар яратиш кобилиятини

ривожлантиришни ахборот муҳитининг маданий салоҳияти сифатида ажратиб кўрсатиш ва мазкур қобилиятни ахборот муҳитининг асосий функцияси сифатида фаоллаштириш.

5. Ахборот муҳитида инсон ахлоқини шахс ривожланишининг барча даражаларида инсонпарварлаштиришни инсоннинг ривожланишлик кўрсаткичи сифатида белгилаш.

Олинган ҳулосалар шахс ва муҳитининг ўзаро муносабатларидаги муаммоларни ўрганиш натижалари асосида аниқлаштирилди ва улар қуйидагилардан далолат беради:

- муҳит инсон фаолияти билан узвий боғланган ва унинг ахлоқини тартибга солишнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади;

- инсон муҳитнинг исталган компоненти билан унга мослашиш ва уни ўзгартириш жараёнлари орқали боғланган;

- шахс ва муҳитнинг ўзаро муносабатлари жараёни икки томонлама ҳусусиятга эга. Бир томондан, ўзининг тузилмавий элементлари орқали шахс ривожланишга таъсир кўрсатади. Бошқа томондан, шахс бошқа шахслар, предметлар ва ҳодисалар билан муносабатларга киришар экан ушбу муҳитни яратади, унга муайян ижтимоий сифат бахш этади;

- инсоннинг муҳитга боғланганлик даражаси ҳам жисмоний, физиологик, ҳам психологик жиҳатдан турлича ва муҳитни шакллантириш жараёнлари ҳарактерловчи оқиллик, назорат, идентификация кўрсаткичлари билан ифодаланиши мумкин;

- инсоннинг феъл-атвори кўп жиҳатдан унинг онгида муҳит тўғрисида қандай тасаввур шаклланишига боғлиқ.

Ахборот муҳитини таълим субъектларининг ижтимоий коммуникатсиялар мақоми сифатида тақдим этиш муҳитга яхлит бир тизимидек, қараш имконини бериб, унда шахс ва ахборот муҳити ўзаро таъсирининг муайян майдонлари ажратилади: ахборот мақоми, психологик таъсир майдони, корпоратив муносабатлар майдони. Бу ахборот мақомининг коммуникатив моделини куриш адекватлигини асослаш имконини беради, шахс ва муҳит муносабатлари таълиқига мувожазат қилишга асос бўлади.

Коммуникатив вазиятда мулоқот жараёнининг мазмунини, амалга ошиш шакллари, шахснинг таълим муҳитини ўзлаштириш самаралари алоҳида қаралади. Коммуникатив вазиятни таҳлил қилиш қуйидагиларни ўрганишга асосланади:

- талабаларнинг алоҳида фанларни танлаш ҳусусияти;

- шахсий ўсиш ва касбий шаклланиш эҳтиёжлари;

- талаба томонидан танланадиган муҳитдаги коммуникатив жараёнлар шакллари ва уларда иштирок этиш усуллари;

- таълим муҳитини ўзлаштиришнинг ички натижаси сифатида ижтимоий тасаввурларнинг шаклланишлик даражалари;

- муҳитнинг муайян таъсирларини қабул қилиш;

- «талаба - ўқитувчи», «талаба - гуруҳ», «талаба - талаба» ҳам-корлиги бўйича кўрсатмалар тизими.

Жамиятнинг ахборот муҳитини ўрганишда аниқлаш зарур бўлган энг муҳим тушунча бу «жамиятнинг ахборот салоҳияти» тушунчасидир.

Жамиятнинг ахборот салоҳияти кенг маънода — бу жамиятда туьланган ахборот ресурсларидир.

Жамиятнинг ахборот салоҳияти тор маънода — бу фаоллаштирилган, ҳаракатга келтирилган ахборот ресурсларидир.

Жамиятнинг ахборот салоҳияти — бу жамиятнинг ахборот ресурслари ва уни фаллаштириш ҳамда самарали ишлатиш имконини беришни воситалар, усуллар ва шарт-шароитлар йиғиндисидир.

Ушбу воситалар, усуллар ва шарт-шароитлар йиғиндисига нафақат ахборот техносоҳаси воситалари, балки ахборот соҳасини тақдор ишлаб чиқариш ва ривожлантириш, жамиятнинг ахборот маданиятини, унинг интелектуал салоҳиятини оширишга хизмат қилувчи ижтимоий воситалар, усуллар ва тузилмалар ҳам киритилиши лозим. Шу тариқа, компьютерлаштириш, медиа тизим ва интелектуал шакллантириш жараёнларининг яхлитлиги зарур [88].

Жамиятнинг ахборотлаштиришда турли ижтимоий қичик тизимлар (илм-фан, санъат соҳалари, жамоатчилик таъкилотлари, корхоналар, оммавий ахборот воситалари) интелектуал даражасини оширишга доир амалий ҳусусиятга эга таъкилотларни таъкил этиш (методикалар, таъсирлар, лойиҳалар) муҳим.

Ахборот муҳити тушунчасини таъкил қилиш ва шакллантиришда унинг таркибий қисмларини аниқлаб олиш зарур:

Информатика. Информатика деганда жамиятда, таъбиатда ва техник куришларда (таъбиий ва сунъий тизимларда) барча турдаги ахборотни ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тўғрисидаги билимлар тизими тушунилади. Информатика фани мазмунини ва унинг фанлар тизимидаги ўрнига оид нуқтаи назар-

лар бири-биридан сезиларли фарқланади. Кейинги йилларда информатикани ўқитиш мазмунини ривожлантиришга бағишланган кўпгина назарий тадқиқотлар амалга оширилди: Н. В. Матвеева (дунёнинг тизимли-ахборот картинасини шакллантириш), Ю. Ю. Власова (ахборотнинг инсон томонидан қабул қилиниши ва айта ишланиши психологик жиҳатлари), Е. А. Ракитина, В. Ю. Лыскова (ахборот мухитини ўрганиш, ахборот моделлари, информатикада мантик), Д. В. Лукин, Б. А. Беказов (иктисодиёт ва ахборот бизнеси), Ю. Г. Коротенков (ахборотлаштиришнинг ҳуқуқий жиҳатлари) ва бошқалар. Бирок ҳозирги пайтда ўрта мактаб ва ОТМда информатикани ўқитиш мазмунини белгилаш энг муҳим масала ҳисобланади.

Методологик масалалар ва ушбу асосда мактабда информатикани ўқитиш мазмунини белгилаш бўйича В. К. Белошапка илимий тадқиқоти, А. А. Кузнецов, С. Г. Григорьев, С. А. Бешенков, А. С. Лесневский докторлик диссертациялари амалга оширилган. Замонавий таълим тизимида информатикани ўқитиш мазмунини ривожлантиришда ўзаро боғланмаган “ахборот” бирликлари ўртасида узилган алоқаларни боғлаш, тизимни шакллантириш ва уларни “билим”га айлантириш тенденцияси устуворлигига асосланган ёндашув методологик база сифатида олинмоқда.

Шу тарика, ҳозирги пайтда мактаб ва олий таълим информатикасида компьютер саводхонлиги курсидан дунёқарашимизнинг муҳим компонентини ифодаловчи фундаментал фангача парадигмани шуёҳасиз алмаштириш содир бўлмоқда.

Ижтимоий информатика – бу жамиятнинг ахборотлаштириш жараёнлари, шунингдек уларнинг ижтимоий жараёнларга, шу жумладан – инсонни ривожлантириш ва унинг жамиятдаги ўрни, ахборотлаштириш таъсирида жамият ижтимоий тузилмаларини ўзгартиришга таъсири тўғрисидаги фандир (Р. Ф. Васильев, А. Д. Урсул, А. И. Ракитов ва б.).

Ижтимоий информатика, соф техник жиҳатга эга бўлган жамиятнинг ахборотлаштиришдан фарqli равишда социум, ахборот технологияларидан фойдаланиш натижасида унинг жамият билан ўзаро алоқалари жараёнлари билан боғлиқ. Ахборот мухитининг ижтимоий жиҳатларини ўрганиш жамият ижтимоий тузилмаси ахборотлаштириш таъсирида қандай ўзгараётгани, янгича мулоқот шакллари ва усулларини яратаяётган инсонларнинг ўзаро алоқаларида қандай муаммолар юзага келаётганини кўрсатиб беради.

Педагогик информатикани [183] педагогик жараёни такомиллаштириш, индивидуаллаштириш ва оптималлаштириш максалларида педагогик фаолиятни ахборот билан таъминлаш ва автоматлаштириш назарий масалалари, методлари ва технологияларини кўриб чиқувчи илимий-методик йўналиш сифатида таърифлаш мумкин. Умуман олганда педагогик информатика таълим ва информатиканинг ўзаро ҳамкорлиги жараёнларини ўрганади, ушбу ҳамкорлик қонуниятлари ва тенденцияларини аниқлайди. Педагогик информатика информатика ва бир қатор педагогик туташган жойда шаклланади, у ўзининг тушунчалар ашарати, максаллари, методлари ва ҳ.к.га эга. Унга ҳос бўлган бир қатор қонуниятларни ажратиб кўрсатиш мумкин:

- янада умумий жараён – таълимни ахборотлаштиришдаги биринчи қадам сифатида таълим жараёнини компьютерлаштириш зарурати;
- замонавий инсон-машина тизимларида инсон фаолияти, педагогик таълим услублари устуворлиги, ушбу тизимларда педагогик методлар эмас, техник воситалар етакчи, техника компоненти инсон фаолиятини самарали амалга ошириш курули;
- ахборот маданиятининг ролини ошириш, информатика ва ҳисоблаш техникаси воситалари асосида таълимнинг узлуксизлиги тенденцияси.

Информатика, психология, педагогика курслари ва хусусий методикалар *педагогик информатикани* ўрганиш асосини ташкил қилиб, унда компьютер дидактикаси, педагогик меҳнатни ахборотлаштириш, маҳсус ва ихтисослик фанларини ўқитишда ахборот воситаларидан фойдаланиш, ахборотлаштириш таълим воситаларини қўллаш, ахборотлаштириш таълим воситалари синтези (мультимедиа), мультимедиа-ёндашув асосида ўқитиш тизимлари, таълим олувчининг билимлар тузилмасини қуришга ундовчи янгича таълим ва ўқитиш моделлини яратиш воситаси, таълимда электрон дарсликлардан фойдаланиш масалалари кўриб чиқилади.

Шу тарзда, ахборот мухити муаммосига оид илмий алабийларни ўрганиб чиқиш асосида қуйидаги таърифини баён қилиш мумкин: *Педагогик ОТМ ахборот таълим мухити* – бу ахборот инфратузилмаси бўлиб, педагогик маълумотлардан тезкор фойдаланиш имкониятини таъминловчи, ҳозирги пайтда педагогик таълим максал ва вазифаларини амалга ошириш ҳамда педагогика фанини ривожлантириш учун долзарб илмий таълимий коммуникацияларини амалга

оширувчи ташкилий-методик воситалар, ахборотни сақлаш, ишлов бериш, узатиш техник ва дастурий воситалари йиғиндисини ўз ичига олади. Бундан кўринадики, талабалар педагогик ахборот таълим мухити тўғрисида маълумотларга эга бўлмасдан, ундан фойдаланиш усулларини ўзлаштирмасдан тўлақонли педагогик компетенцни ўқитувчи бўла олмайди.

Глобал ахборот инфратузилмаси глобал ва минтакавий ахборот-телекоммуникация тизимлари, шунингдек ракамли телевидение ва радиотелерадиотизимлари, сунъий йўлдош ва кўчма алоқа тизимлари интернетацияси асосида сайёраимиз аҳолисини оммавий хизмат кўрсатиш умумжаҳон ахборот тузилмаси сифатида ишлаб чиқишмоқда.

Шу боисдан интернет, кибермакон, виртуалестика технологиялари ривожланмоқда. Ушбу технологиялар фойдаланувчиларга махсус ишлаб чиқилган дастурий-аппарат воситалари ёрдамида генерацияланган уч ўлчамли виртуал маконда реал вақт режимида ишлаш имконини берувчи методларни юзатга келтирди.

Ахборот макони талабалар ва ўқитувчиларнинг ахборот ҳамда таълим эҳтиёжларини мақсимал даражада тўлиқ қондириши лозим. Таълим муассасасининг ахборот макони масофавий таълимни ривожлантириш ва қўлаб-қувватлаш муаммосини ҳал қилувчи, ўз имкониятларини юзатга чиқарувчи таълим тизими ҳисобланади. Педагогик ОТМ ахборот маконидида масофавий таълимни лойиҳалашда таълим мамуни ва жараёни хусусиятини ахборот инфратузилмаси компоненти сифатида ҳисобга олиш зарур.

2.3. Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетенцлигини ривожлантиришнинг назарий асослари

XXI асрга мос таълим тизими талабаларни замон андозаси асосида касбий тайёрлашни тақозо этмоқда, айниқса, жамиятнинг ахборотлаштиришнинг мақсад ва вазифаларини эътиборга олган ҳолда муассасаси тайёрлашда таълим жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланиш талаб қилинмоқда. Бу эса, жараёнда АКТ ларидан кенг фойдаланиш ва бу орқали аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетенцлигини ривожлантиришнинг ахборот таълим мухитини яратиш борасида мукаммал

илмий ишланма ёки илмий-усулбўйи мажмуа тайёрлашни тақозо этади. Айнан шу жиҳатлар тадқиқот ишмиизининг таълим жараёни учун ахборот таълим мухитини яратишнинг мақсад, вазифалари ва уни шакллантириш борасидаги изланишларимиз натижаларини ёритиш имконини бериши.

Таълим жараёнини ахборотлаштириш муаммоси ахборот ва телекоммуникация технологияларини ўқув жараёнига қўлаш орқали интеллектуал фаолиятни глобал жадаллаштиришдан иборат. Ушбу муаммони ҳал этиш учун таълимнинг инновацион ахборот-дидактик шаклларини асослаш, технология ва ахборотлаштириш воситаларини бир тизимга бирлаштиришнинг педагогик, методик ҳамда технологик асосларини ишлаб чиқиш ҳамда амалда жорий этиш лозим. Бизнинг назаримизда, бундай тизим вазифасини ахборот-таълим мухити ўтатиш мумкин. Демак, ахборот-таълим мухитини яратиш таълимни ахборотлаштиришнинг ривожлантиришнинг объектив натижаси ҳисобланади. Ахборот-таълим мухити — бу шундай мухитки, унда замонавий ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда кишилар ўзининг шахси ва касбий кўникмаларини маълум таълимий мақсадларда ривожлантиради. Ахборот-таълим мухитини алоҳида ўқув юрти, минтака ёки бутун таълим тизими учун лойиҳалаш мумкин.

Мамлакатимизнинг хозирги кундаги тараккиёти ва келажаги таълим соҳасидаги сифат ўзгаришлари ва юқори самарадорликка эришишга, уларнинг жаҳон таълими талаблари билан мослиги ҳамда амалий ҳаётдаги ўрнини қай даражада топаётганлигига боғлиқ. Таълим сифат ўзгаришлари ва юқори самарадорлик эса мажкур соҳата инновацион технологияларни киритиш билан белгиланади. Демак, бугунги кунда ҳар бир замонавий олий таълим муассасаси олдида ижтимоий истиқбол талабларини эътиборга олиб ахборот таълим мухитини яратиш ва ривожлантириш билан боғлиқ мураккаб ва кўп қиррали вазифа турибди. Айниқса, бугунги кунда олий таълим муассасалари талабаларида аралаш таълим шароитида педагогик компетенцлигини ривожлантириш жараёнида ахборот таълим мухитининг дидактик имкониятларидан фойдаланиш муаммоси биринчи навбатда ҳал этилиши лозим бўлган масалалардан ҳисобланади.

Мустиқилликдан кейин мамлакатимизда компьютер ва ахборот

технологияларини ривожлантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони (2018 йил 19 февраль), “Ахборот-коммуникацион технологиялари ривожлантиришининг кўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони (8 июнь 2005 йил), Ўзбекистон Республикасининг “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги Қонуни (Тошкент шаҳри, 2003 йил 11 декабр, №563-11), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2005 йил 26 сентябрдаги “Электрон рақамли имзодан фойдаланишнинг ҳуқуқий-норматив базасини такомиллаштириш тўғрисида”ги Қарори ва бошқа ҳужжатлар таълим муассасаларининг ахборот таълим муҳитини яратишда асос ҳисобланади.

О. Х. Тўракуловнинг таъкидлашича, таълим тизимининг қайси тури ва қайси жабҳаси бўлмасин ахборот хизмати ва таъминоти талаб даражасида бўлмаса, у албатта ўқув-тарбия жараёнига салбий таъсир кўрсатиб, таълим сифатининг пасайиб кетишига олиб келади. Бу ўз навбатида ахборот таъминоти оптималлашганлигининг ҳам бўзиллишига сабаб бўлади. Натижада у таълим тизимидаги ўқув-тарбия, маданий-маърифий, ижодкорлик масалаларини ечиш, юқори малакали мутахассислар тайёрлаш билан боғлиқ бarcha ташкилий-педагогик, психологик, иқтисодий йўналишлардаги фаол ятларининг издан чиқишига олиб келади. Шу маънода, таълим тизимида ахборот тизими ва таъминотининг оптимал вариантини илмий-назарий асослаш бўлувчи куннинг долзарб масалаларидан бири бўлиб хисобланади (....)

Олий таълим муассасаларида турли хил предметларни ўқишнинг методик тизимини тадқиқ этиш учун зарур шарт-шароитлар яратувчи, таълим муассасаларининг ҳусуслиятларини эътиборга олувчи ахборот таълим муҳитини шакллантириш ва ривожлантиришга умумий концептуал ва методик ёндашувларни ишлаб чиқишга бўлган эътиёжни, олий таълим муассасаларида ахборот таълим муҳитини шакллантириш, ривожлантириш, улардан амалий фаолиятда кенг фойдаланиш технологияларини яратиш муаммосини қўймоқда.

Юқорида баён этилган мулоҳазалардан кўринадики, замонавий олий таълим муассасаларида талабаларнинг педагогик компетент-

лигини ривожлантиришда ахборот таълим муҳитидан фойдаланиш ўқитиш тизимидаги истикболли ижтимоий вазифаларидан ҳисобланади. Бунга сабаб улар ёрдамида таълим жараёнининг истикболли ва самарали методикасини яратиш мумкин ҳамда улар асосида рақобатбардош педагогларни тайёрлаш кафолатланади.

Аралаш таълим шароитидаги ахборот-таълим муҳити таълим жараёни субъекти билан узвий боғлиқ бўлган ахборот, техник, ўқув-методик таъминотнинг тизимли мажмуидир.

Диссертациянинг 2.2 параграфида таъкидланганидек, ахборот таълим муҳити маданий-маърифий, интеллектуал, дастурий-методик, ташкилий ва техник таъминот-ларни жамловчи (тўпловчи) очик тизимдан иборатдир.

Бизнинг назаримизда, таълим муассасаларининг аралаш таълим шароитидаги ахборот-таълим муҳити:

— педагогик тизимнинг бир қисми бўлиб, ўзида унинг муайян алоқа ва элементларини акс эттиради;

— ахборот ресурсларини яратиш ва улар билан ишлаш учун методлар иерархияси мавжуд бўлган муҳитдир.

Аралаш таълим шароитидаги ахборот-таълим муҳитининг моделаи изчил тизимлаштирилиб, бир шаклга келтирилган бўлиб, у талаблар, компонентлар, ахборот ресурслари ва технологиялардан иборат (1-жадвал). Улар ахборот-таълим муҳитининг ўзига хос ҳусуслиятлари ва самарадорлигига таъсир кўрсатади.

Ахборот-таълим муҳитида мураккаб мазмуний тузилмага эга объектлар лойиҳаланади. Шундан келиб чиқиб, ахборот-таълим муҳитини лойиҳада педагогик ҳодиса ва жараёнларни таҳлил қилишнинг дифференциал-интеграл методларидан фойдаланиш зарур.

2.3.1- жисди

Ахборот-таълим мухити моделлари

Модел аспекти	Модел тури		
	Воситали	Коммуникатив	Практик
Тахлил	Мақсадларни аниқлаш	Мақсадларга эришиш	Фойдаланувчи билан дастлабки (прототип) моделларни баҳолаш воситасида таснифлаш (спецификация), муаммони аниқлаш
Лойиҳалаш ва ривожлантириш	Таснифни лойиҳалаш тахлил босқичи натижаси ҳисобланади; Якуний натижа прототипга ўхшаш бўлади	Таснифни лойиҳалаш муҳокама натижаси ҳисобланади; Прототипи реал ёки гоа сифатида мавжуд бўлиши мумкин	Таснифни лойиҳалаш прототипини баҳолаш натижасида амалга оширилади; Прототипдан воз кечishi мумкин
Амалга ошириш	Фойдаланувчилар эҳтиёжини ҳисобга олиб, сифатли материалларни лойиҳалаш	Ташқилотчи раҳбарлигида лойиҳалаш ва баҳолаш жараёни	Фойдаланувчилар учун материалларни баҳолаш имкониятини таъминлаш
Баҳолаш	АТМнинг сифатини абсолют стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда унинг яроқчилигини ва бартараф этиш учун камчиликлари аниқланганини тасдиқлаш	АТМ сифатини келиштирилган стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда муҳокаmani қўллаб-қувватлаш	АТМ сифатини амалий стандартлар нуктаи назаридан баҳолаш ҳамда лойиҳалашнинг кейинги талаблари таснифи

Бизнингча, ахборот-таълим мухити (АТМ)ни лойиҳалаш ва амалга оширишга методологик тизимли ёндашув асосида CASE-технологиясидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. CASE-технологиясидан фойдаланиш ахборот таълим мухитини моделлаштиришнинг барча босқичларида қўл келади(модел тузилимасини тахлил этиш, лойиҳалаш ва амалга ошириш босқичлари).

Ахборот-таълим мухити моделини яратишда дастлаб тизим табиати тахлил этилади. Контекстли диаграммалар ва маълумотлар оқими шакллантирилади.

Тизимни лойиҳалаш босқичида келгусида маълумотлар базасини шакллантириш учун тизим фаолияти муфассал тавсифланади ва унинг мантикий модели курилади, фойдаланувчи интерфейсининг тузилимаси аниқланади. Бундай ёндашув интеграцияланган ахборот-таълим мухитини яратишнинг методологик йўналишларини белгилаб олиш имконини беради. Бу босқич ахборот-таълим мухитининг ўқув ва методик маълумотларини тўллаш, қайта ишлаш, сақлаш ишларини бошқариш, ахборот ресурслари маълумотлар базасини яратиш ва киритиш, ўқув жараёнини бошқариш, билимларни назорат қилиш, маълумотномани шакллантириш ишларини ўз ичига олади. Бу жараёнларнинг ҳар бирини алоҳида кичик тизим сифатида қараш мумкин.

Ахборот-таълим мухитининг уч тури, яъни билимларни тақдим этиш, мустақил билим олиш, шунингдек ҳам билимларни тақдим этиш, ҳам мустақил билим олишга йўналтирилган(аралаш тури) қўп учрайди. Ахборот-таълим мухитларининг айрим турлари ҳозирги вақтда амалда кенг таъбиқ қилинмоқда, баъзилари эса илмий-педагогик адабиётларда назарий жиҳатдан баён этилган, ҳоло.

Ҳозирги вақтда олий таълим тизимида, айниқса, олий таълим соҳасида ахборот-таълим мухитини инновацион ёндашувлар асосида яратиш долзарб ижтимоий-педагогик муаммолардан саналади. Бизнингча, олий таълим муассасалари талабаларининг педагогик компетенциясини ривожлантиришнинг замонавий моделини таълим олувчи шахсини ривожлантиришга йўналтирилган ахборот-таълим мухити (АТМ) сифатида тасаввур этиш мумкин. Олий таълим тизимида шакллантирилган ахборот-таълим мухити, ҳеч шубҳасиз, ўқитувчилар, талабалар ва тизим ходимларининг касбий билимларини ошириш ва эгаллаган билимларини амалда қўллаш методологиясини ўзлаштиришлари учун хизмат қилади.

Диссертация ишининг 2.2-параграфиди билдирилган фикрларнинг давоми сифатида айтиш мумкинки, О.Х. Тўракулов таъкидлаб ўтганидек ахборот-таълим мухитининг асосий мақсадини амалга ошириш учун, энг аввало, қуйидаги вазифаларни ҳал этиш зарур. Улар қуйидагилардан иборат:

— ахборот-таълим муҳитининг мустақил иктисодий сиёсатини таъминлаш;

— таълимнинг барча босқичлари учун жорий этиш мумкин бўлган намунали сервис хизмати мажмуасини тайёрлаш (ихтиёрий таълим муассасаси учун);

— ахборот-таълим муҳитига кирувчиларни ахборот билан маъсимаг таъминлашга имкон берувчи ахборот ресурслари рўйхатини тузиш жараёнини автоматлаштириш;

— иш жойи каерда жойлашганидан катъий назар илмий тадқиқотчилар ва талабаларнинг ахборот-таълим муҳити орқали касбий муносабатини амалга ошириш имконини яратиш;

— ахборот-таълим муҳити бўйича статистик ва бошқа динамик маълумотларни тўплаш ҳамда тасвирлашни автоматлаштириш;

— ахборот-таълим муҳити мониторингини таъминлаш, уни таъкомиллаштириш бўйича айtilган таклиф ва мулоҳазаларни умумлаштириш;

— ахборот-таълим муҳитининг функционал вазифалари бажарилишини назорат қилиш, илмий-услубий марказ ташкил этиш ва унинг фаолиятини оптималлаштириш;

— ахборот-таълим муҳитини мунтазам ривожлантириш учун маълумотлар базасини яратиш [4].

Албатта, ҳар қандай технологиядан таълим жараёнида фойдаланишда унинг ўзига хос хусусиятлари эътиборга олинади. Чунки таълим тизими ҳам ўзига хос динамик тизим бўлиб, унда жамият тараққиёти ва илмий-техника ютуқлари ўз аксини топтоғи лозим.

Таълим тизимида ахборот таълим муҳитини яратишнинг асосий мақсади таълим олувчиларнинг каерда яшашидан, шунингдек, таълимнинг зарурий хизматларидан катъий назар энг замонавий ахборот ва телекоммуникацион технологиялардан фойдаланган ҳолда билим олишга бўлган талабларни қондиришдан иборатдир.

Ахборот-таълим муҳитининг асосий мақсадини амалга ошириш учун катор вазифаларни ҳал қилишга тўғри келади: таълим муассасасининг ўқув-методик таъминотини ва мустақил иктисодий сиёсатини юрита олиш имкониятини яратиш; намунали сервис хизмати мажмуасини тайёрлаш; ахборот таълим муҳитига кирувчи ихтиёрий олий таълим муассасасидаги фойдаланувчинини маъсимаг даражада ахборот билан таъминлаш имкониятини берувчи ахо-

рот ресурслари рўйхатини тузиш жараёнини автоматлаштириш; иш жойи каердалигидан катъий назар ихтиёрий илмий-педагогик кадрларга ахборот таълим муҳитидан фойдаланиш имконини яратиш; ахборот таълим муҳити бўйича статистик ва бошқа динамик маълумотларни тасвирлаш ҳамда уларни йиғишни автоматлаштириш; ахборот таълим муҳитининг мониторингини таъминлаш; илмий-методик маълумотлар базаси ва у билан шўгулландувчи профессор-ўқитувчилар тарқибини шакллантириш; мунтазам равишда маълумотлар базаларини кенгайтириш.

Ахборот-таълим муҳитини яратишга алгоритмик ёндашувни қўллаш зарур. Бу мутахассисларнинг ўзлуксиз ва касбий тайёрларлигини оширишда, шу жумладан, маълака оширувчилар учун муҳим аҳамиятга эга. У истиқболли йўналиш ҳисобланади. Ахборот-таълим муҳити дастурий-телекоммуникацион мажмуа бўлиб, у ўқув жараёнини ягона технологик воситалар билан ташкил этишни таъминлайди. Олий таълим муассасалари нинг ахборот-таълим муҳитини яратиш, оптималлаштириш ва унинг мақсадга мувофиқ ҳолда фаолият кўрсатиши учун бизнингча, қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

— ахборот-таълим муҳитини яратишнинг мақсад ва вазифасини аниқлаш;

— ахборот-таълим муҳитини яратиш тамойилларини ишлаб чиқиш;

— ахборот-таълим муҳитининг фаолият кўрсатиш тартиб-қоидаларини ишлаб чиқиш;

— таълим муассасасининг виртуал ваколотхонаси тузилишини аниқлаш;

— ахборот-таълим муҳити элементлари ва фойдаланувчилар тузилимасини белгилаш ҳамда аниқлаштириш;

— ахборот ресурсларини шакллантириш;

— ахборот-таълим муҳитини ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш.

Ахборот-таълим муҳитини яратишдан мақсад таълим муассасалари раҳбарлари ва ўқитувчиларнинг турли ихтисосликлар бўйича билим олиш ва педагогик компетенгтивини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжини маъсимаг даражада қаноатлантириш.

Компьютер ва коммуникация технологияларини қўллаш асосида яратилган ахборот-таълим муҳити ўқув муассасасининг фаолияти

учун зарур муҳит ҳисобланади. Агар бундай муҳит мавжуд бўлмаса ёки етарли даражада шакллантирилмаса, таълим жараёни иштирокчиларининг (айниқаса улар анча узокда бўлса) ўқув муассасаси ахборот ва техник ресурсларига эркин қира олиши, ўқув иши режаларни эркин танлаши, тезкор маслаҳат олишлари учун имкон бўлмайди.

ТВЧДШИ ўқитувчи кадрлари ва талабаларининг педагогик компетенцияларини ривожлантиришнинг ахборот-таълим муҳитининг асосий ташкил этувчилари қўйиладилардан иборат: ўқув жараёни-ни бошқаришнинг интеграллашган ахборот таҳлил тизими(ИАТТ); институтнинг ахборот сервери ва Веб-сайти (АС ва С); институтнинг компьютер ҳисоблаш тармоғи (КХТ).

Таълим жараёни иштирокчилари (талабалар, ўқитувчилар ва таълимни ташкил этувчилар) институтнинг ягона ахборот инфратузилмаси орқали ўзаро мулоқот ўрнатади. Бунда Интернетта чиқиш имконини берувчи компьютер ахборот-ҳисоблаш тармоғига таянилади. Чирчиқ давлат педагогика институтида таълим жараёни жуда кўп микдордаги ахборот-маълумотларни яратиш, қайта ишлаш, сақлаш ва амлада қўллаш билан узвий боғлиқ.

Институтнинг ягона ахборот-таълим муҳити ўзаро тавсирлашувчи бир неча компонентлардан ташкил топади:

- ҳисоблаш техникаси дастурий-техник воситалари, телекоммуникация воситалари(компьютерли ўқув хоналари, глобал тармоқларга чиқиш имконини берувчи локал ҳисоблаш тармоқлари, мултимедиа ва тармоқ жижози), тизим ва тармоқ дастурий таъминоти;
- электрон почта, ахборот серверлари ва Интернет/сервер Интернет, ўқув жараёнини ташкил этишнинг интеграллашган ахборот таҳлил тизимларини ўз ичига олувчи ахборот инфратузилмаси қўллаб-қувватлашнинг дастурий-ахборот воситалари;

- ўқув жараёнини қўллаб-қувватлаш воситалари, ҳусуан, ўқув мақсадлари учун ишлаб чиқилган дастурий таъминот(ДТ), электрон каталогли кутубхона компьютер тизими(ККТ), ахборот ресурс маркази(АРМ), ўқув мақсадлари учун фойдаланиладиган маълумотларнинг тўлиқ матнли базаси(МБ), масофавий ўқитишда фойдаланиладиган электрон ўқув-методик мажмуалар(ЭўММ), таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолашнинг соддалаштирилган тизими(БСТ).

Юқорида айтилганларга асосланиб, ТВЧДШИ ягона ахборот-таълим муҳитининг лойиҳалаш мумкин. Унинг намунавий умумий тузилиши 2.3.2-жадвалда кўрсатиб ўтилган.

роғ-таълим муҳитини лойиҳалаш мумкин. Унинг намунавий умумий тузилиши 2.3.2-жадвалда кўрсатиб ўтилган.

2.3.2-жадвал

Чирчиқ давлат педагогика институти ягона таълим муҳитининг умумий тузилиши

Таълим жараёни иштирокчилари	
Таълим жараёнини қўллаб-қувватлаш воситалари	Ахборот тузилмасини қўллаб-қувватлаш воситалари
Ўқув мақсадлари учун қўлланиладиган дастурий таъминот (ДТ); Электрон ўқув-методик мажмуалар (ЭўММ); Таълим сифатини назорат қилиш ва баҳолашнинг соддалаштирилган тизими (БСТ); Электрон каталогли кутубхона компьютер тизими (ККТ); Маълумотларнинг тўлиқ матнли базаси (МБ)	Интеграллашган ахборот таҳлил тизими (ИАТТ); Ахборот сервери ва Веб-сайтлар (АС ва ВС); Электрон каталогли кутубхона компьютер тизими (ККТ); Масофавий таълим портали(ПТ)

ТВЧДШИ дан Интернет тармоғига уланлиш

Компьютер ва коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда қурилган таълим муҳити олий таълим муассасалари фаолияти учун зарур муҳит ҳисобланади. Ушбу муҳит мавжуд бўлмаганда ёки етарли даражада тўлиқ бўлмаган тақдирда, таълим муассасасининг ахборот-техник ресурсларига унинг ташқарисида жойлашган ўқув жараёни иштирокчилари учун очик кириш, ўқув ишларининг эркин жадвали, тезкор маслаҳат олиш имкониятлари таъминланмайди ва бошқа кўп муаммолар ҳал этилмайди.

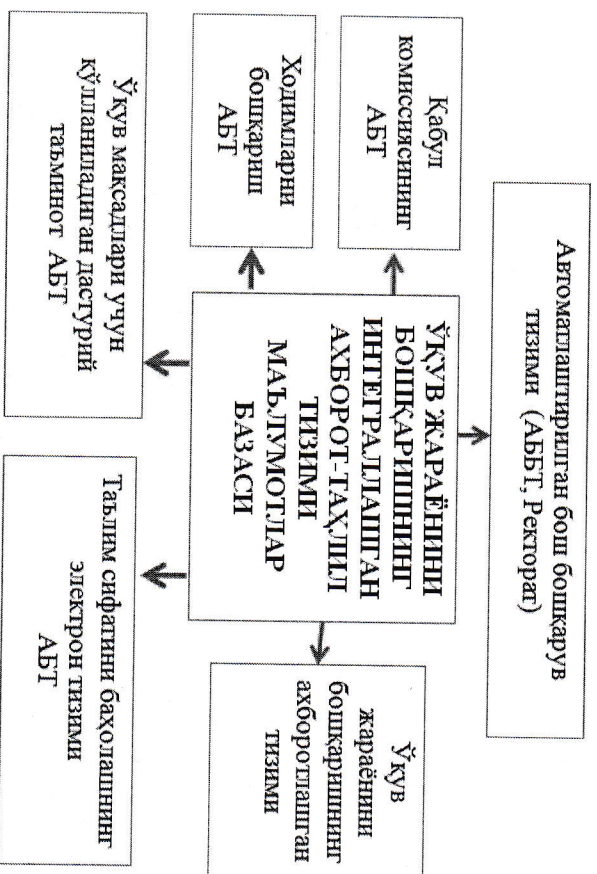
Ўқув жараёни иштирокчилари	
Ташкилотчилар	
Таълим олувчилар	Таълим берувчилар
ТВЧДШИ нинг Интернет тизимига уланган компьютер тармоғи	
Ахборот тузилмасини қўллаб-қувватлаш воситалари	
ЎИАТТ - ўқув жараёнини бошқаришнинг интеграллашган ахборот-таҳлил тизими;	АСИВМ-ахборот серверлари ва институт веб-сайтлари мажмуаси

ИКХМ- институтнинг компьютер ҳисоблаш маркази.

2.3.2-расм. Чирчиқ давлат педагогика институти ягона ахборот-таълим муҳити компонентлари

ТВЧДШИ ахборот таълим муҳитининг умумий тузилиши (2.3.1-расм)да кўрсатилганидек, унинг асосий **компонентлари** ахборот серверлари ва институт веб-сайтлари мажмуаси (АСИВМ), ИКХМ-институтнинг компьютер ҳисоблаш марказлардан иборат:

Таълим жараёни иштирокчилари (таълим олувчилар, таълим берувчилар ва ташкилотчилар) Интернетга уланган компьютер ахборот тармоғи асосида институтнинг ягона ахборот инфратузилмаси орқали ўзаро алоқада бўлишади. Институтдаги ўқув жараёни жуда кўп миқдордаги маълумотларни яратиш, ўзгартириш, сақлаш ва улардан фойдаланиш билан узвий боғлиқ.

2.3.3-расм. Ўқув жараёнини бошқаришнинг интеграллашган ахборот-таҳлил тизими

Анъанага кўра, институт бошқарувини автоматлаштириш маҳаллий ахборот куйи тизимларини яратиш йўлидан боради. Ушбу куйи тизимлар турли вақтларда турли хил технологиялар асосида яратилади ва шунинг учун уларнинг ўзаро таъсирини ташкил этиш мустақил вазифадир. Сунгги пайтларда интеграллашган аналитик тизимларни яратиш зарурати аниқ бўлиб қолди. Бунда куйидаги-

ларга эришилади:

- ҳар қандай фактни битта жойда ҳисобга олиш (глобал нор-маллаштириш);
- тизимнинг доимий изчил ҳолати;
- ҳар қандай ўзгаришлар тўғрисида тезкор хабар бериш;
- куйи тизимларнинг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиш;
- интеграл аналитик маълумот олиш қобилияти;
- маълумотларнинг мавжудлиги;
- куйи тизимлар ўртасида маълумотларни экспорт қилиш / импорт қилиш билан боғлиқ ортиқча харажатларни бартараф этиш.

Ягона ахборот муҳитини ташкил этишда ЎБИАТТ - ўқув жараёнини бошқаришнинг интеграллашган ахборот-таҳлил тизимини яратиш муҳим ролини ўйнайди (2.3.3-расм), бунинг асосида асосий ахборот объектлари яратилади ва сақланади.

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтида электрон таълим тизимини жорий этилишида институт талабаларининг назарий ва амалий аудитория машғулоти билан биргаликда, уларнинг мустақил таълимини ташкил этишга ҳам алоҳида эътибор қаратишган.

Бунинг учун институтда дунё мамлакатларида кенг тарқалган ва кўп фойдаланиладиган MOODLE платформасидан фойдаланилади. Moodle (*Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment* – *Модули объектка йўналтирилган динамик таълим муҳити*) – бу ўқитувчилар томонидан махсус тайёрлаган сифатли on-line курсларини сайтлар орқали бошқариш тизими (E-learning). Бу тизим олдатда, виртуал таълим муҳити (Virtual Learning Environment - VLE) деб ҳам юритилади.

Ушбу тизимнинг асосий имкониятлари куйидагилардир:

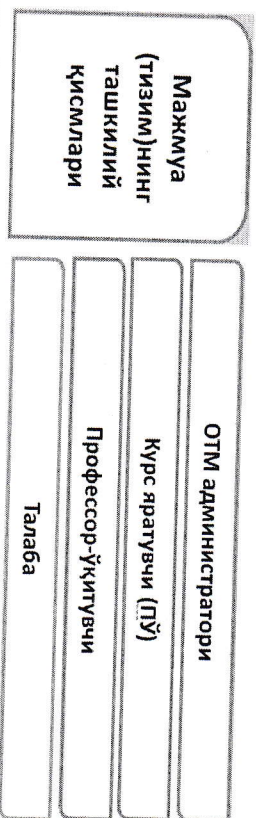
- натижаларни автомат тарзда назорат қилиши; бажарилган ишларни таҳрирлаш ва баҳолаш имкониятларининг соддалиги; қайтар алоқанинг қулайлиги; талабаларнинг анкета-сўров натижалари орқали фан (курс) эҳтиёжи аниқланиши; протоколларнинг шакллантирилиши – бажарилган амалий вазифаларнинг ҳисоботлари; тизимнинг соддалиги, эффективлиги, турли web-браузерлар мавжудлиги; фан (курс) ларнинг бир неча қисмларга ажратиб ўқитиш;

Бу тизимда курсларни бошқариш муайян тартибда амалга оширилади, яъни ҳар бир курс ўз ичига қуйидагиларни камраб олади:

маъруза (лекция); семинар; иш дафтарлари; тестлар; ресурслар; сўровлар; анкеталар; вазифалар; чат ва форумлар.

Тизимнинг афзаллик томонларидан бири шунки, унда фойдаланувчилар билан қайта алоқа тизимининг ҳам мавжудлигидир, яъни исталган фойдаланувчи бошқа фойдаланувчи билан ўзаро алоқа алмашилиши мумкин. Бунинг учун қуйидагиларнинг биридан фойдаланиш мумкин: Модуль «Чат», Модуль «Опрос», Модуль «Форум», Модуль «Учебная работа», Модуль «Тесты», Модуль «Анкетирование»

Масофавий таълим платформаси тизимнинг анъанавий таълимдан бир қатор қулайликлари, ижобий жиҳатлари мавжуд бўлиб, улар таркибига қуйидагиларни келтириш мумкин: вазифалар ва тестларнинг масофадан (Интернет орқали) берилиши; тестларнинг автоматик текширилиши ва жавобнинг дарҳол талабага етказилиши; тестларнинг қулай таҳлил қилиниши (осон, ўрта ва қийин даражадаги тестларнинг бир марта танланиши); вазифалар ва тестлар баҳолалиши базасининг автоматик тарзда бўлиши; талабаларнинг ишларини бутунлай назоратга олиниши (вакти, жойи, давомийлиги); бажарилган ишларнинг оператив баҳолалиши; ўқитувчи ва талаба орасида индивидуал муносабатнинг ўрнатилиши (индвидуал ёндашув); энг асосийси, вазифаларнинг ўз вақтида бажарилиши; талабалар ота-оналари учун талаба бажарган вазифаларнинг қачон ва қандай бажарганлигини кўриб бориш имконияти.

Ушбу тизим асосидаги электрон мажмуа яратилади. Ушбу мажмуанинг асосий вазифаси профессор-ўқитувчилар ҳамда талабалар ўртасидаги турли хил электрон ресурслар алмашилиши, мажмуага вазифа ва масалаларни жойлаштириш орқали таълим бериш самарасини ошириш ҳисобланади. Мажмуанинг ташкилий қисмлари сифатида қуйидагиларни келтириш мумкин.

Бунда ҳар бир персоналнинг ўз вазифалари мавжуд. Масалан, олий таълим муассасалари (ОТМ) администратори:

- ✓ мажмуа фаолиятининг умумий назоратини олиб бориш;
- ✓ статистик маълумотларни жамлаш ва раҳбариятга тақдим этиш;

- ✓ мажмуа фаолиятини юритишда амалий ёрдам кўрсатиш;
- ✓ мажмуага бирламчи маълумотлар (факультет, кафедра ва гуруҳлар)ни киритиш;
- ✓ профессор-ўқитувчиларга логин ва парол (калит)лар тақдим этиш каби вазифаларни амалга оширилиши керак бўлади.

Курс яратувчиси (профессор-ўқитувчи)нинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

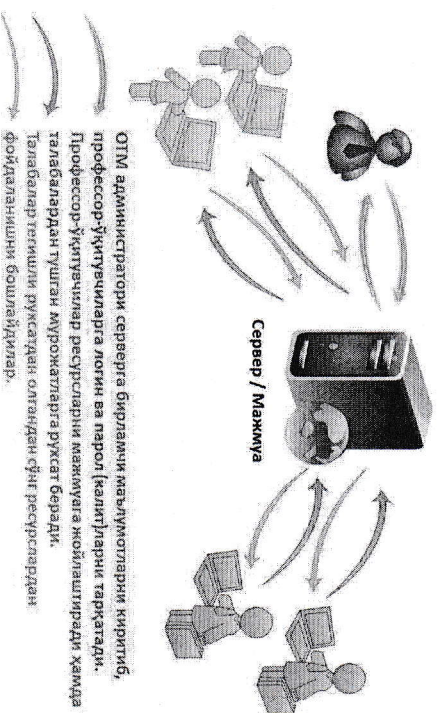
- ✓ фанлар кесимида электрон ресурсларни жойлаштиради;
- ✓ талабаларни тегишли ресурслардан фойдаланиш учун руҳсат беради;
- ✓ ресурсларни мунтазам янгиллаб боради;
- ✓ туғалланган фанларни базадан олади (ўчириб ташлайди).

Талабанинг таълим платформасидаги фаолияти қуйидагилардан иборат:

- ✓ мустақил тарзда мажмуа жойлашган веб-сайтда рўйхатдан ўтади (ёки олдиндан ўтказилган бўлади);
- ✓ қилинув тизими орқали зарур фан ёки профессор-ўқитувчининг излаб топиб, ресурслардан фойдаланишга руҳсат сўрайди;
- ✓ профессор-ўқитувчининг тегишли руҳсатидан сўнг очик ресурслардан фойдаланиш имкониятга эга бўлади.

Бир сўз билан айтганда, бу элементлар ўзаро бир-бири билан ҳамбараҳас боғланган. Бу боғлиқлик 2.3.4-расмда акс эттирилган.

Иш жараёнининг схематик кўриниши

2.3.4-расм. Таълим платформаси элементлари ва иш жараёнининг схематик кўриниши

Ушбу тизимдан ТВЧД институтда 2018 йилдан бери фойдаланилиб келинади. Ҳозирда институт компьютер серверига электрон таълим мухити ўрнатилган. Электрон таълим мухитига таълим йўналишлари, гуруҳлар ва фанлар кесимида маъруза, амалий, лаборатория ва семинар ҳамда мустақил топшириқлар жойлаштирилган бўлиб, талабалар учун ушбу маълумотлардан фойдаланишга имкониятлар яратилган. Бу ҳар бир фан ва мавзу кесимида талабаларга олдиндан тайёрларлик кўриб, мавзу билан танишиш, дарсларга олдиндан тайёрларлик кўриб келиш ва ўзида пайдо бўлган саволларни олдиндан тайёрлаб келиш имконини беради, талабаларда мавзуларни мустақил ўқиш кўникмаларини шакллантиради. Бир сўз билан айтганда, талабалар ўзлари тахсил олаётган йўналишларидаги барча фанлар, электрон ресурслар-ада-биётлар, амалиётлар билан олдиндан таниш бўладилар. Бу эса ўз навбатида таълим бериш сифатини янада оширишга сабаб бўлади.

Олий таълим тизимида ахборот-таълим мухитини яратишга алгоритмик ёндашув ўзининг бир неча ижобий жиҳатлари билан эътиборга моликдир: мажмуавийлик, амалий йўналганлик; умумийлик; реализм; демократиклик.

Ўтказилган назарий тадқиқотлар натижалари шуни кўрсатадики, олий таълим муассасалари кадрлари компетентлигини ривожлантиришнинг ягона ахборот-таълим мухитини яратиш тизимини такомиллаштиришнинг фундаментал асосларидан ҳисобланади. У таълим олувчининг шахсини, касбий ва ижтимоий компетенциясини ривожлантиришга хизмат қилади.

Ҳуоса қилиб айтганда:

— ахборот-таълим мухити таълим олувчиларнинг яшаш жойи, кўрсатиладиган таълим хизмати турларидан катъий назар, замонавий ахборот-телекоммуникация технологияларидан эркин фойдаланиб, танлаган мутахассислиги бўйича билим олиши ва уни пухта эгаллашга имкон беради;

— ахборот-таълим мухити мутахассисларни касбий фаолиятта тайёрлашда, уларда касбий билим, кўникама ва малакаларни ривожлантиришда муҳим ўрин тутди.

— ахборот таълим мухити моделини яратиш таълим, фан ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги масаласини ҳал этишда конструктив аҳамиятга эга.

Илмий ва илмий-методик таъминотларни яратиш бўйича қилинган тадқиқот ишлари аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёнини инновациялаштиришга қаратилган бўлиб, уларни амалиётга жорий этиш натижасида таълимда сезиларли сифат ўзгаришлари қилиб, юқори самарадорлиқни қўлга киритиш муҳим ҳисобланади.

Олий таълим муассасаларида ахборот-коммуникация технологияларини жорий этишни тезлаштириш ва улар орқали таълим соҳасида ахборот таълим мухитини таъкил этиш заруратини қўйидаги асосий кўрсаткичлар орқали ифодалаш мумкин: замонавий ишлаб чиқариш, олий таълим муассасаларидаги замон талабларини эътиборга олган ҳолдаги кенгайиш ва уларда олиб борилаётган кенг камровли фаолият, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш имкониятлари ва жараёнларининг кенгайиши; олий таълим муассасалари талабаларидаги оммавий компьютер, ҳисоблаш техникаси ва информатика фани воситаларига эгалиги; таълим-тарбия жараёнининг ахборот мухитига муҳтожлиги ва бу ахборотли таъминот ёрдамида мазкур жараённи олиб боришнинг оптимал вариантларини яратиш мумкинлиги; информатика фани-

нинг бошқа фанлар билан ўзаро уйғун ҳолда ривожланаётганлиги; ўқув-методик талкиотлар ва уларнинг натижаларини педагогик амалиётда жорий этишни тездаштириш; таълим жараёнини такомиллаштиришга эришиш; таълим соҳаси бошқаришини оптимallasштириш; таълим соҳасида сифат ўзгаришлари килиб, юқори илмий-педагогик самарадорлиқни кўлга киритиш ва шу кабилар. Бугунги кунда дунё микёсида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисалар чуқур таҳлил қилинса, таълим-тарбия тизимини замонавий талаблар асосида мукаммallasштирилиб, кадрлар тайёрлашга эришиш муҳим муаммо эканлиги сезилмоқда. Бу муаммони таълим тизимини замон талаби даражасида такомилallasштириш, ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси, стандартлари ва дастурларидан фойдаланиш орқали ҳал қилиш мумкин бўлади.

Ш БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ТАШКИЛИЙ-ДИДАКТИК АСОСЛАРИ

3.1. Олий таълим муассасаларида электрон таълим ресурслари ишлатилишининг ташқилий-методик ўзига хослиги

Аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни ривожлантириш методлари хилма-хилдир. Айни жараён ва унинг психологик-педагогик асослари тўғрисидаги билимларни тизимallasштириш асосида аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг мазмуний моделини яратиш, анъанавий кундузги, масофавий таълим ва мустақил ўрганишнинг ўзаро таъсирининг ўзига хос хусусиятлари тўғрисида, энг янги маълумотларни олишга, уларнинг ўзаро алоқадорлигини, конунийатларини аниқлаш ҳамда ушбу таълим жараёнини кейинчалик шакллантириш ва такомилallasштириш йўлларини топишга имкон беради. Педагогик ходисаларга тизимли ёндашиш, аралаш таълимнинг интегратив жараёнларини бирallasштиришга имкон беради. Бир бутунлик ва изчиллик туфайли кундузги ва масофавий таълимнинг ўзаро таъсирларининг таълимий, ривожланиш, дидактик, ахлоқий ва бошқа кўринишларида кўп йўналишларга эга эканини тушуниш мумкин бўлади.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш моделини яратишда биз ҳозирги замон шароитларидаги устувор методологик ёндашуларга таяндик:

- компетентли ёндашув - бу таълим мақсадларини аниқлаш, таълим мазмунини танлаш, ўқув жараёнини ташқил этиш ва таълим натижаларини баҳолашнинг умумий тамойиллари тўплами;
- тизимли ёндашув аралаш таълим шароитида талабаларда педагогик компетентликни ривожлантириш жараёнини унинг кўп даражали ташқил этувчиларининг ўзаро боғлиқлиги ва алоқадорлиги нуктаи назаридан кўриб чиқиш тизимини ўз ичига олади;
- шахсга йўналтирилган ёндашув аралаш таълим шароитида талабаларда ижтимоий аҳамиятга эга сифатларни, педагогик ком-

петентликини, касбий аҳамиятта эга компетенцияларни ва индивидуаллигини ривожлантиришни назарда тутди;

- фаолиятини ёндашув аралаш таълимда талаба шахсини ривожлантиришда фаолиятнинг турли шаклларида фойдаланишни ўз ичига олади. Ушбу ёндашув модели лойиҳалаш стратегиясини белгилайди ва таълимий ўзаро таъсир фаолиятида шахсининг энг мослашувчан «ривожланиш траекторияларини» ва ўзининг имкониятларини намойиш этиш йўллариини белгилаб беради;

- интегратив ёндашув процессуал ва натижавий элементларни, фаол таълим тизимини ўз ичига олади ва шу билан уларни бошқариш имкониятини беради.

Аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёнининг модели яъни, ташкилий-педагогик тузилмаси кўйидаги компонентлардан ташкил топган:

- 1) макссад (айни жараёнининг макссад ва вазифалари);
- 2) мазмун (таълим олувчилар ўқув-педагогик фаолиятининг назарий, методик ва технологик жараёнлари);
- 3) процессуал;
- 4) таххислаш-натижавий.

Ижтимоий бунортмада талабаларни аралаш таълим шартотида амалий ишта тайёрлаш, электрон таълим ресурслари, Интернет тармоқлари, ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш каби педагогик фаолият турлари эгаллашга оид малака талабларини ўзлаштирган ўқитувчилар тайёрлаш назарда тутилади.

Максад олий таълим муассасалари Педагогика ва психология таълим йўналиши (мактаб менежменти) нинг малака талабларида белгиланган педагогик таълим мазмунининг зарур ва етарли ҳажминини эгаллаган, педагогик таълим дастурларини муваффақиятли ўзлаштирган, “Аралаш таълим шартотида педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” махсус курсларида ўз билиминини чуқурлаштириб, педагогик компетентлигини пухта эгаллаган бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш вазифаларидан келиб чиқиб, талабаларнинг педагогик компетентлиги компонентлари (мотивация, когнитив, фаолиятини, технологик, интерфаол) мазмунини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд.

Бўлажак ўқитувчиларда педагогик компетентлигини аралаш таълим шартотида ривожлантиришнинг энг мақбул педагогик шарт-

шартотлари сифатида кўйидагилар танланди: аралаш таълим асосида интегратив таълим муҳити (анъанавий, масофавий ва му-стакил таълим)ни яратиш; талабаларнинг мустикал таълим олишга тайёрарлиги, ўқитишнинг аралаш моделининг мажбурий элементини мавжудлиги; талабаларда масофадан мулокот қилиш қобилиятини шакллантириш; педагогик компетентлигини ривожлантириш бўйича кўйилган масаларни биргаликда ечиш ва ишончли мулокотни, ўзаро фойдали ҳамкорлигини назарда тутувчи ижтимоий ҳамкорлигини мустанкамлаш; педагогик лойиҳалашнинг ресурс ва методик таъминотини таъминлашга йўналтирилган махсус аралаш таълим муҳитини яратиш.

Аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёнининг макссад компоненти ўз ичига аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш моделини ишлаб чиқиш, илмий-педагогик жихатдан асослаш ва унинг самарадорлигини тажриба-синов асосида текшириб кўришни камраб олади.

Максаддан келиб чиқиб, тадқиқотнинг кўйидаги вазифалари белгиланди: психологик-педагогик адабийётларни таҳлил қилиш асосида “аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш» тушуначасининг маъносини аниқлаш; талабалар педагогик компетентлиги компонентларини аниқлаш; аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш моделини самарадорлигини тажриба-синов асосида текшириб кўриш; талабаларда педагогик компетентлик ривожланганлигини аниқлаш бўйича мезоний-диагностик апаратини ишлаб чиқиш.

Аралаш таълим шартотида талабаларда педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёни моделининг **мазмуний компоненти** ўзбекистон Республикаси Олий таълим Давлат таълим стандартлари, ўқув режалари ва таълим дастурлари билан белгиланади, шунингдек, фанларнинг назарий асосларини ва умумий касбий фанларни ўз ичига олади. Ўқитишнинг мазмунини - бу билим, кўникма, малака ва зарурий компетенцияларни ўз ичига олади, одатда, улар илмий билишнинг прогрессив ҳолатига мос келади, илм-фан, ижтимоий муносабатлар ва ишлаб чиқаришнинг кўшма асослари сифатида педагогик жихатдан қайта ишланади.

Процессуал компонент аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришга йўналтирилган оқилона воситалар, методлар ва машғулотни бошқариш методларидан фойдаланишни назарда tutади. Ушбу компонентнинг афзал жиҳати қўйилган мақсадларга мантиқан мувофиқ ҳолда ўқув жараёнини ташкил этиш ва амалга ошириш хисобланади.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш жараёни касбий тайёртарлик мазмунини лойиҳалашни назарда tutади. Касбий тайёртарлик тизимли объект сифатида тизимнинг компонентлари шаклланиши босқичлари ва характеристикасини ўз ичига олади, ўқитиш асосларига ҳамда талабаларнинг касбий эҳтиёжлари мазмунига мос ҳолда қурилади.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш моделини мақсадга йўналтирилган ҳолда жорий этиш “Аралаш таълим шароитида педагогик компетентликни ривожлантириш методикаси” махсус курсини ишлаб чиқиш ва татбиқ этиш воситасида амалга оширилади ва бунда ўқитишнинг одатдаги барча методлари ва шакллари, шу жумладан, инновацион (тадқиқотчилик, ижодий масалаларни ечиш, кейс усуллари, ўқитишнинг ижодий усуллари – аклий ҳужум, эвристика, лойиҳалаш, иш биларманлик, ролли ва интерфаол ўйинлар, аралаш таълим мавзусида эсселар) шаклларидан фойдаланилади; амалий топшириқларни танлаш: график диктантлар, кластерлар, «синквейнлар», ўқув жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиш, шахсий топшириқлар блоки, ижодий ишлар ва бошқалар.

Талабаларнинг ўқув фаолиятини фаоллаштириш ва уни бошқариш воситаси сифатида ижодий топшириқларни шакллантириш жараёнининг ҳар бир компонентига фойдаланишга, машғулотларни аниқ режалаштириш, талабаларнинг мустақил иши, уни ташкил этиш, ўқув жараёнида қайтар алоқаларни қучайтиришга алоҳида эътибор қаратилади.

Талабалар билан «Аралаш таълим шароитида педагогик компетентликни шакллантириш методикаси” курси мавзуларини ўрганаётганда ўқитишнинг ҳам анъанавий, ҳам кундузги, ҳам инновацион методлар қўлланилди. Бу эса ДТС янги авлоди томонидан қўйилган вазифаларни сифатли ва тизимли бажаришга, талабаларнинг янги билим, кўникма ва малакаларни, компетентликни индвидуал

равишда муваффақиятли ўзлаштиришларига, шу жумладан, ўқув материалларини ўзлаштириш жараёнини ташкил қилиш, яъни мустақил ишлаш қобилиятини ривожлантиришларига имкон яратди. Шунинг таъкидлаш кераки, бунда ўқитувчи машғулотларни бевосита аудиторияда, яъни кундузги анъанавий шаклда, шунингдек, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва Интернет имкониятларидан фойдаланган ҳолда, масофадан туриб ташкил қилди. Бунда талабалар машғулотнинг мавзуси, мақсад ва вазифаларини шакллантириш, уларнинг долзарбоблигини аниқлаш жараёнининг бевосита иштирокчиларига айландилар; қўзланган мақсадга эришиш йўлларини режалаштиришда фаол қатнашади; белгиланган режа асосида ўқув машғулотларини ташкил этади, шунингдек назоратни (ўзини ўзи назорат қилиш ва ўзаро бир-бирларини назорат қилиш) амалга оширилади; қийинчиликларни мустақил бартараф этади ва ўқув фаолиятига тузатишлар киритадилар; эришган натижаларига кўра ўзларининг фаолиятига баҳо берадилар.

Машғулот бошида ўқитувчи илгари ўтилган материалларни “эвристик саволлар методи” ёрдамида такрорлайди ва фаоллаштиради. Ушбу методнинг моҳияти етти асосий муҳим саволга жавоб топишдан иборат: «Ким?», «Нима?», «Нима учун?», «Қаерда?», «Нима?», «Қандай?», «Қачон?» Ҳар бир тўрух авзоининг ушбу саволларга берган жавоблари ва қисқа мунозаралари ғайриоддий ғойлар туғдиради ва муаммо ечимларини топиш учун имкон яратди.

Талабаларнинг аудиторияда реал иштирок этиши ёки аудиториядан юзлаб километр узоқликда бўлишдан қатъи назар, ишлар шундай тарзда ташкил қилинганида Веб-технологиялар ёрдамида талабалар ўтилган ўқув материални муҳокама қилиш ва мустаҳкамлаш жараёнида фаол қатнашадилар.

Шундан сўнг ўқитувчи янги ўқув материални тақдим этиш мақсадида мавруза-мунозара ўтказади, ўқув жараёнини жонлантиради, иштирокчиларнинг билиш фаоллигини фаоллаштиради ва бу жуда муҳим бўлиб, ўқитувчининг жамоавий фикрини бошқариш имконини беради. Ўқитувчи томонидан муҳокама учун саволларнинг тўғри танланиши ва уни оқилона ва мақсадга мувофиқ бошқариш орқали самарали натижаларга эришилади. Шунинг таъкидлаш жоизки, ўқитувчи мавруза материални тақдим этишда нафақат

талабаларнинг ўзининг саволларига берган жавобларидан фойдаланади, балки таълим жараёнида замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш бўйича икки гуруҳнинг бир-бирига қарама-қарши фикрлари бўйича эркин ахборот алмашиш имконини яратлади

Машгулотнинг кейинги босқичи – ўзлаштирилган материални олинган билимларни амалда мустаҳкамлашдан иборат бўлиб, бунда ўқитувчи талабаларга маълум вақт давомида ЭОР (электрон таълим ресурслари), симулятор дастурлари, электрон кутубхоналар, маълумотлар базалари, Интернет тармоғида жойлаштирилган мультимедиа файллари ва бошқалардан фойдаланган ҳолда тақлиф қилинган замонавий ахборот-коммуникация технологиялари арсенали билан танишишни тақлиф этади.

Белгиланган вақтдан сўнг талабаларнинг ҳар бир гуруҳи кичик мультимедиа тақлимотини тайёрлаб, уни тақдим этиши ва ўз нуқтаи назарини, фикрлари ва ғояларини баён этишлари керак, муҳокама жараёнида рақиб гуруҳлар танқидчи вазифасини бажаради.

Машгулот натижаларини умумлаштириш учун ўқитувчи гуруҳда ўзаро баҳолашларни ташкил этади ва таҳлил қилишларини уюштиради.

Шунингдек, талабаларга уйда мустақил бажаришлари учун амалий топшириқлар берилади, бунда улар маълум бир мавзу бўйича кейс-стади тайёрлайдилар, ўқитувчига электрон почта орқали уни текшириши учун юборадилар ва веб-семинарга тайёрларлик қўриб, унда катнашиш вақти ва шартлари ҳақида хабар беради.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир талаба (аудиторияда ва масофадан ўқитишда) олган билимларининг сифатини текшириш учун он-лайн синовдан ўтказилади, натижалари ўқитувчининг компютерига келиб тушади. Ўқитувчи, ўз навбатида, ҳар бир талабанинг машгулотлардаги иштироки ва унинг натижаларини ва олинган тест натижаларини таҳлил қилиб, унга баҳо беради.

Аралаш таълим технологиясидан фойдаланишнинг афзалликлари тўғрисида қисқача хулоса чиқариб, шунини айтишимиз мумкинки, у ўрганилаётган ўқув материални интенсив ва пухта ўзлаштиришга, мураккаб муаммоларни ҳал қилиш кўникмаларини ривожлантиришга, прогрессив методлардан фойдаланиш - ҳамкорликда ўрганиш, кичик гуруҳларда ишлаш учун катта имкониятлар яратлади.

Ушбу методни жорий этишнинг асосий вазифаси талабаларнинг ўқув материални самарали ўзлаштиришларини таъминлаш, турли позицияларни эгаллаш қобилиятини ривожлантириш, умумий иш жараёнида ҳамкорликда ишлаш ва муаммони ҳал қилиш қобилиятини ривожлантиришдан иборат.

Таълимнинг ҳозирги босқичида олий таълим муассасаларида қўлланилаётган ўқитишнинг инновацион методлари деганда, шунингдек, юқори ахлоқий аҳамиятга эга кадритлар ҳисобланадиган методлар ҳам назарда тутилади.

Таъхислаш-натижавий компонент аралаш таълим шартитида талабаларнинг педагогик компетентлигининг ривожланганлиги даражасини ва максалда мувофиқ ҳолда ташкил этилган ишлар натижасида юзга келган ўзгаришларни аниқлашга имкон беради. Талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантилишининг кўрсаткичлари ва даражалари айни компонентни тавсифлайди, шунингдек, ўқув жараёнини куриш тамойиллари ва талабалар таркиби ҳисобга олинади. Аралаш таълим шартитида талабаларнинг педагогик компетентлигининг ривожланганлик даражаларини аниқлаш натижаларидан педагогик тажриба-синов ишларининг кейинги босқичларида фойдаланилиди.

Аралаш таълим шартитида талабалар педагогик компетентлигининг қуйидаги компонентлари ва даражалари аниқланади:

- **мотивацион компонент** - бу талабаларнинг ўзларининг келгуси фаолиятига катъий қизиқларини, масофавий ўқитиш воситаларидан фойдаланишга бўлган ижобий муносабатини, янги ахборот-коммуникация технологияларини фаолиятида қўллашни ривожлантириш истати, аралаш таълим шартитида замонавий методлар, услубларни ўзлаштиришга, ўқув жараёнида юзга келадиган ностандарт масалаларни ечишда муваффақиятга эришишга интилиши;.

- **когнитив компонент** - талабанинг аралаш таълим муҳитида ишлаш, барча Интернет хизматлари, электрон таълим ресурслари (ЭТР)дан самарали фойдаланишда зарур бўладиган асосий психологик, педагогик ва маҳсус билимларни эгаллаш, ўз-ўзини такомиллаштириш ва педагогик тажриба орттириш ҳақидаги билимлари, кўникмалари ва малакалари тизими;

- **фаолиятвий компонент** - бу талабаларнинг аралаш шари-

тида шароитида, шу жумладан, ўқув ва методик адабиётлар, Интернет хизматлари, шахсий компютерлар, махус дастурлар билан ишлашда касбий-педагогик билимларини амалда қўллашдан иборат бўлиб, ўқув-билиш вазифаларини ҳал этишлари учун уларда юқори даражадаги билимларни шакллантиришни, талабаларнинг индивидуал тадқиқот фаолиятини ташкил этиш учун юқсак касбий компетенцияларни шакллантиришни назарда tutади. Ушбу компонент касбий муаммоларни ҳал қилиш жараёнида талабаларнинг кизиқишларини, билимларини, мотивларини, кадриятини йўналишларини реал ҳаракатларга айлантиришга имкон беради;

- **технологик компонент** - аралаш таълимнинг технологик ишланмаларини амалга оширишга имкон берадиган замонавий методлар, услублар ва воситаларни етгалаш; замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, талабанинг аралаш таълим муҳитида босқичма-босқич олдинга силжишини режалаштириш ва амалга ошири усулларини ўзлаштиришни ўз ичига олади;

- **интерфаол компонент** - бу бутун ўқув жараёни давомида талабалар ва ўқитувчининг бир-бири билан доимий равишда юзма-юз ва масофадан ўзаро мулоқотга кирилиши, ушбу жараён иштирокчилари ўртасида ахборот алмашинуви, таҳлиллар амалга оширилади. Аралаш таълим жараёнида мулоқот қобилиятлари ва қўникмалари ривожланади, ҳамкорлик ўрнатади, яхши хиссий алоқа ўрнатади, умумий таълим қобилиятлари ва қўникмалари ривожланади ва ўз-ўзини тарбиялашга, мустақил таълим олишга эҳтиёжлар шаклланади; шахснинг ижодий хусусиятлари тарбияланади; билиш борасида мустақиллиги ривожланади. Интерфаол таълим талабаларнинг мустақил билиш фаолиятини фаоллаштирадиган ва шунинг учун талаба шахсининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади.

3.2. Аралаш таълим шароитида электрон таълим ресурсларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари

Аралаш таълим шароитида турли босма нашрлар (дарсликлар, ёшланмалар, методик тавсичлар, йўриқномалар) ва ахборот-коммуникацион технологиялари воситаларидан фойдаланилади. Шун-

длий қилиб, қанда босма нашрлардан ва қандай ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланиш аралаш таълимнинг ўз олдида қўйган мақсад ва вазифалардан келиб чиқиб танланади. Масалан, босма воситаларга асосланган анъанавий ўқитиш талабаларни ўқув ва методик қўлланмалар билан таништиришда фойдаланилади, интерактив аудио ва видео конференциялар аниқ вақт мобайнида мулоқотда бўлиш имконини беради, ахборот-коммуникация технологияларидан масофадан ўқитиш, видео конференцияларни ташкил этиш ва масофадан таълим олувчиларга электрон почта маълумотларини юбориш учун, шунингдек талабалар билан қайтар алоқани таъминлаш ҳамда бир гуруҳ талабалар билан доимий алоқада бўлиш мақсадларида фойдаланилади. Видеотасмаларга аввалдан ёзиб қўйилган видеоматериаллар талабаларга маълумотларни ешитиш ва видеоматериалларни кўриш орқали ўрганилаётган объектни реал тасаввур қилиш имкониятини яратди.

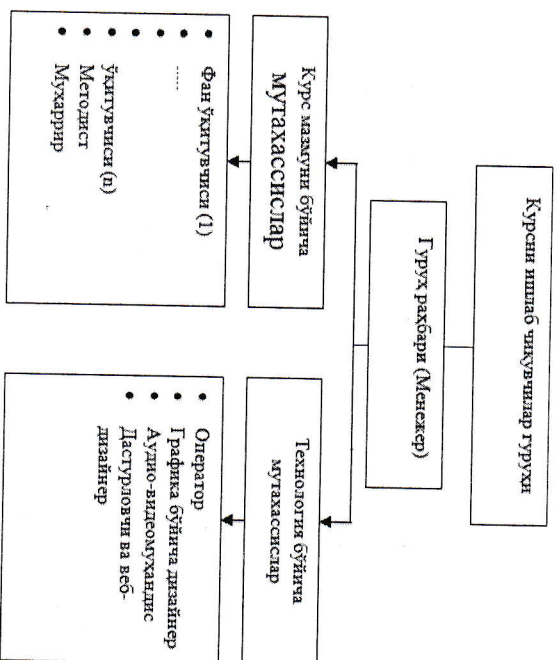
Аралаш таълимни ташкил этишда асосий эътибор аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришга қаратилган ўқув-методик таъминотни яратишга қаратилиши лозим. Чунки яратилган ёки аралаш таълим шароитида фойдаланиладиган ўқув-методик таъминотнинг сифати – аралаш таълим сифатини таъминлашнинг энг муҳим омилларидан бири ҳисобланади.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг ўқув-методик таъминоти аввалмбор Давлат таълим стандартлари талабаларидан келиб чиққан ҳолда, таълим йўналишларининг ўқув режаси ва дастурлари, маляка талабларига таяниб яратилади. Педагогика олий таълим муассасаларининг “Педагогика ва психология” таълим йўналишида ўқитиладиган “Умумий педагогика” фанини ўқитиш учун жами 144 соат ажратилган бўлиб, маълумат учун 100 соат, амалий иш учун 44 соат вақт ажратилган. “Информатика ва ва ахборот-коммуникация технологиялари” фанини ўқитиш учун жами 130 соат ажратилган бўлиб, маълумат учун 100 соат, амалий иш учун 30 соат вақт ажратилган. “Умумий педагогика” ўқув фани талабаларнинг педагогик билимларини кенгайтирса, “Информатика ва ва ахборот-коммуникация технологиялари” фани аралаш таълим шароитида талабаларнинг мустақил таълим олишга тайёргарлигини таъминлашга

ёрдам беради. Бундан ташқари, кўшимча фан сифатида 28 соатга мўлжалланган “Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” махсус ўқув курси ҳам киритилади. Лекин аралаш таълим муддати ушбу вақт билан chegarланиб қолмай, талабанинг имконияти ва таълим олиш шарт-шароитидан келиб чиққан ҳолда, мустақил таълим муддати ва вақти индивидуал ҳолда, эркин тарзда белгиланади.

“Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” ва “Аралаш таълим шароитида талабаларни мустақил таълим олишга тайёрлаш методикаси” махсус ўқув курсларини лойиҳалаш, ишлаб чиқиш, етказиш ва таълим жараёнини олиб бориш турли мутахассисларнинг вазифаларидир. Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришнинг ўқув-методик таъминотини яратиш бир неча мутахассислардан иборат ишчи гуруҳининг вазифаси ҳисобланади [35,60].

Г. Юлдашевнинг эътироф этишича, махсус ўқув курсини ишлаб чиқувчилар гуруҳининг таркиби куйидагилардан иборат бўлиши лозим (3.1.1-расм):

3.1.1-расм. Курсни ишлаб чиқувчилар гуруҳи таркиби

Унинг фикрича, махсус ўқув курсини ишлаб чиқувчилар гуруҳи раҳбарини “менеджер” деб ҳам аташ мумкин ва у асосан ташкилий ишлар билан машғул бўлади. Менеджернинг курс бўйича мутахассис бўлиши шарт эмас, лекин мазкур йўналиш бўйича асосий маълумотларга эга бўлиши максалда мувофиқ.

“Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” курси мазмунини ишлаб чиқиш бўйича мутахассислар гуруҳига бир неча фан ўқитувчилари, методистлар ва муҳаррири киритиш мумкин. Чунки педагогик амалиёт, тажрибалар ва кузатишлар шуни кўрсатадики, икки ёки ундан ортиқ кишидан иборат бўлган муаллифлар гуруҳи яқка тартибда ишлайдиган муаллифга кўра курсни сифатлироқ ва мазмунлироқ яратади.

Методистнинг вазифаси аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришга оид ўқув-методик материалларни танлаш, талабалар билиминини назорат қилиш тури ва шаклини аниқлаш, ўқув материалларининг мазмунини тузилмасини ишлаб чиқишда ўқитувчиларга методик ёрдам кўрсатиш ҳамда курс мазмунини баён этишнинг шакли ва усули бўйича керакли таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат [21;13].

Муҳаррир эса ўқув материалларини орфографик ва грамматик жиҳатдан ўрганиб чиқади ва таҳрирлайди.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш технологиясига қараб, технология соҳасида тажрибага эга бўлган мутахассислар лойиҳалаш ишларига жалб этилади. Г. Юлдашевнинг таъкидлашича, технология бўйича ташкил этиладиган мутахассислар гуруҳига оператор, графика бўйича дизайнер, аудио-муҳандис, видео-муҳандис, дастурловчи ва веб-дизайнерни киритиш мумкин. Оператор матнни компьютерга киритади. Лекин ҳозирда курс мазмунини ишлаб чиқуви муаллифларнинг ўзлари матннинг электрон вариантини тақдим этмоқдалар. Шунинг учун баъзи ишчи гуруҳларида оператор вазифасини фан бўйича ўқитувчиларнинг ўзлари бажаришмоқда. Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш курси материалларида кўргазмалилик ва амалиётга йўналганлик даражаси муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун, графика бўйича дизайнернинг вазифаси ўта масъулиятлидир. Графика

бўйича дизайнер матн, расм, чизма, 2 ва 3 ўлчовли графикалар ва диаграммаларни керакли форматга келтириб, ўқув материаллари-га ишлов берилиб, улар талабаларни ўзига жалб этувчи чиройли кўринишда тақдим этилади.

Агар ўқув-методик таъминотда аудио- ва видеоматериалларнинг бўлиши, лойихалаш ишлари ёки электрон кўланманинг ишлаб чиқиши назарда тутилса, у ҳолда турух ишига аудиомуҳандис ва видеомуҳандислар ҳам жалб этилади. Аудиомуҳандис овоз ёзиш, унга ишлов бериш билан шуғулланса, видеомуҳандис видеолавҳаларни ёзиш, уларни қайта ишлаш ва монтаж ишлари билан шуғулланади. Ўвқа материалларни тўплаб электрон кўланма ҳолатига келтириш ёки уларни веб-саҳифага жойлаштириш дастурловчи ва веб-дизайнернинг вазифасига қиради. Дастурловчи ва веб-дизайнер аудиомуҳандис ва видеомуҳандис томонидан тайёрлаган ўқув материалларини электрон кўланмага киритиш, матнда тизмужаматлардан фойдаланиш, тест дастурлари ва бошқа дастурларни кўллаган ҳолда, талабаларнинг курсни ўзлаштиришини оsonлаштириш ва кўргазмалиликни ва амалий йўналганликнинг юкори даражани таъминлаш билан шуғулланади.

“Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” курсини ишлаб чикувчилар турухига аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришининг ўқув-методик таъминотини тўлиқ яратиш масъулияти юклатилади.

Таджикот ва тахлиллар натижасида аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришининг ўқув-методик таъминотини яратиш технологияси ишлаб чиқилди (3.2.3-расм).

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришининг ўқув-методик таъминотини яратиш технологияси қуйидаги босқичлардан иборат:

- I босқич - лойихалаш;
- II босқич - тайёрлаш;
- III босқич — баҳолаш ва татбиқ этиш.

Биринчи босқич				
“Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” махус курсига оид ўқув материалларини тўплаш, ўрганиш, таҳлил этиш, тизимлаштириш				
Курснинг ўқув режаси ва дастурини ишлаб чиқиш		Курснинг тузилмаси ва мазмунини ишлаб чиқиш		
Курс бўйича таълим бериш методларини ишлаб чиқиш (анъанавий, масофавий, мустақил таълим шароитида)	Талабаларга ўқув маълумотларини тақдим этиш шакллари танлаш	Ахборот элтувчи воситаларни танлаш	Талабаларнинг билими, амалий иш, мустақил таълимини назорат қилиш тизимини ишлаб чиқиш	
КУРСНИ ЛОЙИХАЛАШ		Намунавий модулни ишлаб чиқиш		
Курснинг намунавий модулини таҳки тақризга бериш		Курснинг намунавий модулини ички тақризга бериш		
Курс лойихасини ДТС, маслака талаблари асосида қайта ишлаб чиқиш бўйича қарор	Курс лойихасини институтнинг илмий-методик кенгашига тақдим этиш	Курс лойихасини қабул қилмаслик бўйича қарор		
Курс материалларини тайёрлаш				
Курс материалларига услубий ишлов бериш ва тахрирлаш	Графикали материалларни ишлаб чиқиш	Мультимедияли таркибий қисминини ишлаб		
Курс материалларини чоп этиш, аудио- ва видеотасма ҳамда компакт-дискларга ёзиш, веб-саҳифага жойлаштириш				
Курс материалларини баҳолаш	Тажриба-синов ўтказиш	Тажриба-синов натижаларини баҳолаш		
Қайта ишлаб чиқиш	Курс материалларини расмийлаштириш ва кўтайитириш			
Якуний ҳулосалар чиқариш				

2.3-расм. Аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантиришининг ўқув-методик таъминотини яратиш технологияси

Лойихалаш босқичида аралаш таълим шароитида талабаларнинг педагогик компетентлигини тақомиллаштиришининг таъминотини яратиш учун, энг аввало, аралаш таълим курси мазмунини лойихаланади. Аралаш таълимни лойихалашда қуйидаги ишлар амалда оширилади: ўқув материалларини тўплаш ва ўрганиш; аралаш таълим курсининг ўқув режасини ишлаб чиқиш; курснинг ўқув

мақсадлари ва тузилмасини ишлаб чиқиш; курс материалларида қўлланиладиган дидактик методларни танлаш; маълумотларни тақдим этиш шакллариини танлаш; ахборот ташувчи воситаларни танлаш; назорат тизимини ишлаб чиқиш; намунавий модульларни ишлаб чиқиш; курс лойиҳаси ва намунавий модульлар бўйича тақриз олиш; институтнинг илмий-методик кенгашга курс лойиҳаси ва намунавий модульларни муҳокама қилиш учун топшириш.

Тайёрлаш босқичида лойиҳаланган вазифалар амалга оширилади. Тайёрлаш босқичи ўқув материалларини ишлаб чиқиш, методик ишлов бериш ва таҳрирлаш, уларни ахборот базасида акс этишини ўз ичига олади. Курс материалларини тайёрлаш бўйича қарор қабул қилингандан сўнг, ишчи гуруҳи аралаш таълим курсининг ўқув-методик таъминотини яратишнинг кейинги босқичи – тайёрлаш босқичи бўйича ўз ишини бошлайди.

“Аралаш таълим шартларида талабаларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш методикаси” материаллари шакллантирилганидан сўнг, қуйидаги ишлар амалга оширилади: курс материалларига методик ишлов бериш ва таҳрирлаш; курс материалларидаги графикали материалларни, ЭЎММ ва мультимедияли таркибий қисмини ишлаб чиқиш; курс материалларини чоп этиш, аудио- ва видеотасма ҳамда компакт-дискларга ёзиш, таълим муассасасининг веб-саҳифага жойлаштириш.

Электрон материалларда фойдаланиладиган графикаларни ишлаб чиқишда Adobe Photoshop, Corel Draw, Corel Xara, анимация ва мультимедияларни ишлаб чиқишда Macromedia Flash, Distreet 3D Studio MAX, Adobe Image Ready, Gif Animator, аудиома-териаллар яратишда Sound Recorder, Wave Lab каби дастурлардан фойдаланилади.

3. Баҳолаш ва татбиқ этиш босқичида аралаш курс материаллари экспертлар томонидан баҳоланиб, тажриба-синов ишлари амалга оширилади ва натижалар баҳоланади. Иккунинг натижаларига эришган тақдирдагина, курс материаллари расмийлаштирилиб, таълим жараёнига татбиқ этилади.

Аралаш таълим ўқув жараёнини нормал амалга оширишда унинг ўқув-методик таъминоти муҳим роль ўйнайди. У иккунинг компонентни ўз ичига олади: ўқув-методик хужжатлар ва ўқув-методик ўқув воситалари.

Ўқув-методик хужжатларнинг асосий мақсади аралаш таълимни режалаштиришнинг мазмуни ва асосларини аниқлашдан иборат. Ўқув-методик ўқув воситалари - аралаш таълимнинг оптимал ишлашини таъминлайдиган моддий объектлар. Шу боис, бу ерда фақат аралаш таълимни ўқув-методик воситалар билан таъминлашни оқилона ташкил этиш масалаларини кўриб чиқилади.

Бундай таъминотнинг асосий тамойили мажмуавийлик (комплекс) тамойили бўлиши керак. Методик жиҳатдан таъминланган доимий равишда мажмуавий (комплекс) методик таъминотта (ММТ) айлантирилиши керак. Бу ўқув жараёнининг ўқув-методик таъминотини режалаштириш, ишлаб чиқиш, яратиш, ҳисобга олиш ва назорат қилишда ҳақиқатан ҳам илмий ёндашшга имкон беради.

Ўқув жараёнини комплекс ўқув-методик таъминотнинг моҳияти ўқув жараёнини комплекс ўқув-методик таъминоти деганда талабаларни тўлиқ ва сифатли ўқитиш учун зарур бўлган оптимал тизимни, ўқув-методик хужжатлар ва дидактик ўқув воситаларини режалаштириш, ишлаб чиқиш ва яратиш тушунилади. Ўқув жараёнининг интеграциялашган ўқув-методик таъминоти мезонлари ва мазмунини белгилашда, биринчи навбатда, давлат таълим стандарти талабларини акс эттирувчи, ўқув жараёнининг мазмуни лойиҳасини белгилайдиган ўқув фани, касб бўйича хозирги замон талабларига мос ишчи ўқув дастуридан фойдаланиш керак.

Ўқув-методик хужжатлар таълим воситалари тизими, биринчи навбатда, дастур материалларнинг барча асосий мазмунини қамраб олиши керак. Бу ҳолда мажмуавийлик шу билан ифодаланадики, ўқув дастурининг ҳар бир мавзуси (бўлими) бўйича таълим мазмунининг ҳар бир асосий масаласини ўрганиш зарур бўлган минимал ўқув воситалари ва керакли хужжатлар билан таъминланади ва улар ўз навбатида ўқув жараёнини сифатли ташкил этиш имконини беради. Кейинги мезон ўқув воситаларининг дидактик имкониятларини ҳисобга олишдир. Ҳар хил ўқув воситалари ҳар хил мақсадга, турли дидактик вазифа ва имкониятларга эга. Ўқув жараёнини ўқув-методик қўллаб-қувватлашга комплекс ёндашув, уларнинг хусусиятлари ва имкониятлари, шунингдек, одатий амалий вазиятларда қўлланилишини ҳисобга олган ҳолда, тегишли ўқув воситалари комплексини режалаштириш ва яратишнинг ўз ичига олади.

Ўқув жараёнининг ўқув-методик таъминотга комплекс ёнда-

шув, шунингдек, ўқув воситалари таълим жараёнининг барча босқичларида ўқитувчининг ҳам, ишлаб чиқариш устасининг ҳам, методистнинг ҳам, тьоторнинг ҳам, талабаларнинг ҳам таълим фаолиятини таъминлашни талаб қилади. Аралаш таълимга нисбатан қўллайдиган бўлсак, булар: талабалар ҳаракатларининг йўналтирувчи асосларини шакллантириш, янги ҳаракат усулларини шакллантириш (ишлаб чиқиш), ўзлаштирилган фаолият усулларини қўллаш, талабаларда шаклланаётган ва шаклланган кўникма ва малакаларни назорат қилиш ва баҳолаш.

Ўқув жараёни учта асосий функцияни бажаради: таълим, тарбия ва ривожлантириш. Ўқув-методик таъминотга комплекс ёндашув педагогик жараёнининг барча асосий функцияларини биригаликда жорий этишни назарда tutади.

Ўқув жараёнини ўқув воситалари ва ўқув-методик ҳужжатлар билан таъминлашда иқтисодий омилни ҳисобга олиш керак, бир томондан, ўқув воситалари мажмуасини режалаштиришда иқтисодий жиҳатдан асосли ёндашузда касбнинг омавийлиги ва истиқболлиги ҳисобга олинishi, бошқа томондан эса, ўқув-тарбиявий вазифаларни ҳал этишга имкон бeрувчи воситаларни ишлаб чиқиш ёки танлашниши лозим. Бундан ташқари ўқув-методик комплекс таркибига кiрувчи воситалар ўқув жараёнида улардан фойдаланишда эрғономик, гигиеник, экологик, ҳавфсизлик талабларига жавоб бeриши керак.

Бу мезонларнинг барчасини ҳисобга олиш (2-расм) - ўқув жараёнининг ўқув-методик таъминотига комплекс ёндашувнинг моҳиятини ташкил этади.

Ўқув дастури ўқув материалларининг барча асосий масалаларини қамраб олиш		Афзаллиқлари ва дидактик вазифалари ва типик ўқув вазиятларидан кейин чиққан ҳолда, турли ўқув воситаларидан фойдаланиш
Ўқув жараёнининг барча асосий босқичларини қамраб олиш	Аралаш таълим ўқув-методик таъминоти тизими	Таълим жараёнининг барча функцияларининг жорий этилишини таъминлаш: таълимий, тарбиявий, ривожлантириш
Ўқитувчи ва талабаларнинг таълимий фаолиятини таъминлаш		Таълим жараёнида ўқув воситаларидан фойдаланишда эрғономик, гигиеник, экологик, ҳавфсизлик омилларини ҳисобга олиш

2-расм. Аралаш таълимнинг ўқув-методик таъминоти тизими мезонлари

Комплекс ўқув-методик таъминотни режалаштириш

Аралаш таълим бўйича ўқув-методик ҳужжатлар ва ўқув воситаларининг оптимал мажмуини режалаштириш (лойиҳалаш)ни комплекс методик таъминот паспортларини киритиш орқали амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Бундай паспорт - бу барча ўқув-методик ҳужжатлар, ўқув-методик адабиётлар, шунингдек, аралаш таълим ўқув дастурининг барча мавзуларини тўлиқ ва сифатли ўргатиш учун зарур бўлган ўқув воситалари қайд этилган ҳужжатдир.

Аралаш таълимнинг комплекс ўқув-методик таъминоти паспорти қуйидагиларга имкон бeради:

дастур материални ўргатиш учун зарур бўлган ўқув воситаларининг турини, номини ва зарур бўлса, сонини аниқлаш;

мавжуд ўқув воситалари ва ўқув-методик ҳужжатларини ҳисобга олиш;

етишмаётган ўқув воситаларини яратиш бўйича жорий ишларни (мулдатлар, масъул шахслар ва ҳ.к.) режалаштириш;

аралаш таълимни ҳар томонлама методик қўллаб-қувватлаш режаларининг бажарилишини назорат қилиш ва қайд этиш.

Аралаш таълимни ҳар томонлама методик қўллаб-қувватлаш паспорти қуйидаги асосий бўлимларни ўз ичига олади:

1) ўқув-методик ҳужжатлар: ўзбекистон олий таълими давлат стандарти ҳужжатлари; ишчи ўқув-дастурий ҳужжатлар (ўқув режаси ва дастурлари, аралаш шароитида талабаларда педагогик компетенгтикни шакллантириш методикаси курси дастури); аралаш таълим бўйича талабаларнинг ўқув ва мустақил ишлари рўйхати; ўқув аудиторияларини жиҳозлаш стандарти; педагогик амалиёти дастури; ўқув аудиториясида машғулотлар пайтида ва аралаш таълим амалиёти даврида талабаларнинг амалга оширадиган фаолияти жалваллари; гуруҳ аралаш режаси ва бошқалар.

2) ўқув адабиётлари: дарслик; ўқув воситалари; маълумотно-малар, лутатлар, масалалар тўплами;

3) методик қўлланмалар: хусусий методика; методик ишланмалар; методик кўрсатмалар; педагогик тажрбаларни ўргатиш бўйича рисоалар; тьотрлар ишлари ва ўқитувчилар конспектлари, мавзуалари тўплами ва бошқалар;

4) ўқитишнинг дидактик воситалари: экран қўлланмалар (видео ва видеокилиплар, мультимедиялар, слайдлар, ленталар, код шиф-

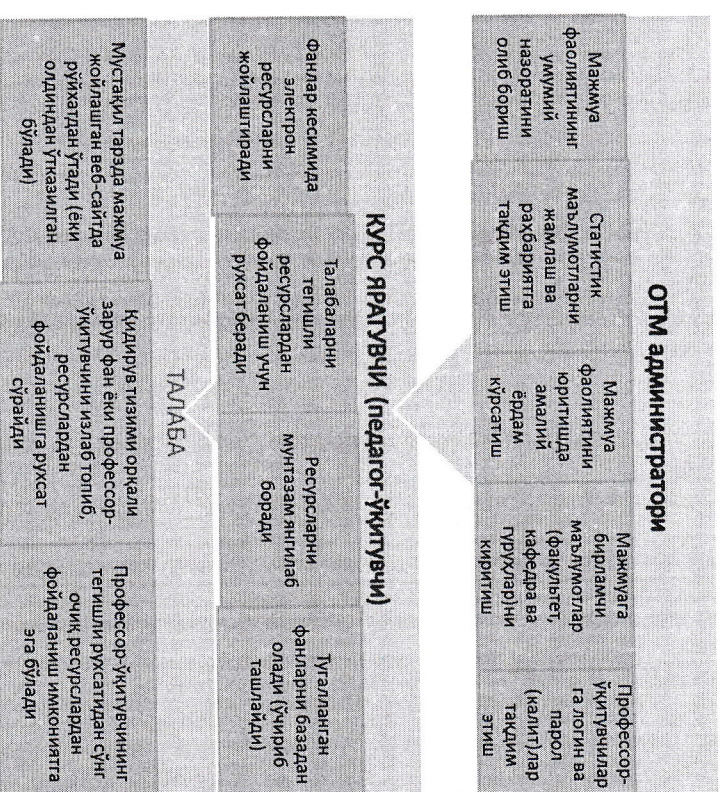
фофлари ва бошқалар); марказда нашр этилган ва бевоcита таълим муассасасида ишлаб чиқарилган кўргазмали воситалар (табиий ва график, ҳажмли ва текиc); тренажёрларда машқ бажариш бўйича кўрсатмалар; ўқув алгоритмлари; карточка-топириклар; ўқув-а-малий ишларини оқилona танлаш учун ўқув-техник ва ўқув-тех-нологик талаблар; типик дидактик ўйинларнинг рўйхати ва сценарийлари (ролли ўйинлар, педагогик вазияларга оид топириклар ва бошқалар); лаборатория ва амалий ишлар учун кўрсатма-топ-шириклар; таълим муассасасида ишлаб чиқилган кўрсатмалар ва технологик хариталар; ўрганилаётган операциялар ва типик ўқув ишларининг бажарилишини баҳолаш мезонлари, тестлар тўплами; ахборот-коммуникация воситалари ва бошқалар.

Ўқув жараёнининг комплекс ўқув-методик таъминоти учун па-спортдан фойдаланиш, унинг мазмунни шахсий компютер мавзу-мотлар баъзасига киритилганда энг қулай ва самарали ҳисобланади.

Аралаш таълимнинг комплекс ўқув-методик таъминоти бўй-ча ишлар аралаш таълим шароитида ўқитувчилар ва талабаларни синовдан ўтказишда, уларнинг педагогик ва амалий меҳнатини моддий ва маънавий рағбатлантиришнинг шакллари ва ҳажмини аниқлашда, шунингдек, умуман таълим муассасаси фаолиятини баҳолашда ҳисобга олинади.

3.3. Аралаш таълим технологияси — масофадан ўқиш самарадорлигини оширишнинг муҳим усули сифатида

Электрон таълим тизим асосидаги талабалар фойдаланадиган электрон мажмуанинг асосий вазифаси электрон таълим адми-нистрацияси, профессор-ўқитувчилар ҳамда талабалар ўртасида-ги турли хил электрон ресурслар алмашиши, мажмуага вазифа ва масалаларни жойлаштириш орқали таълим бериш самарасини оширишдан иборат бўлиб, мазкур электрон мажмуа бир катор ташкилий қисмлардан иборат бўлади (4.1.2-расм).

4.1.2-расм. “Moodle” объектга йўналтирилган динамик таълим муҳити (мажмуаси)нинг ташкилий қисмлари

Институтнинг масофавий таълим шакли тажрибаси асосида та-лабаларнинг мустақил таълим кўникмасини шакллантиришда фа-олият даражаларини белгиловчи мезонлар ҳамда мустақил таъ-лимни шакллантириш йўналишлари белгилаб олинди.

Шунингдек, аралаш таълим шароитида талабалар педагогик компетенциясини муҳим компонентлари ва даражалари тадқиқот модели (3.1 параграф) да келтирилганидек, бир канча муҳим босқичлардан иборат бўлади. Мазкур компоненталарни баҳолаш бўйича тавсияларни келтириб ўтамиз.

Буюк файласуф Сукрот айтганидек, «Кимда истак бўлса — йў-лини кидиради, кимда истак бўлмаса — сабаб кидиради». Бўлажак ўқитувчилар компетенциясининг ривожланганлигини аниқлаш ҳам айнан шу ғоянинг натижавий мезонлари ҳисобланади.

1. Мотивацион компонент бунда фаолиятига катъий қизиқишлар, аралаш таълимга бўлган ижобий муносабатлар, касбий фаолиятида аҳборот-коммуникация технологияларини самарали қўллаш истати, аралаш таълим шароитида замонавий методларни ўзлаштириш ва қўллашга интилиши шакллантирилади.

Мотивацион компонентнинг муҳимлик жиҳати, у ҳамма нарсасага ундаши керак: хонанинг ҳолати, аудиториянинг психологик ҳолати, ўқитувчининг ташқи кўриниши ва унинг кайфияти, дарс бооскичларининг ташкил этилиши, вазифалар, орзу, эхтирос, иделлик ва юзага келадиган психологик тўсиқлар ҳам инобатга олинishi керак¹. Психологик жиҳатдан когнитив (фан ҳақидаги билим ва тушунчалари) ва эмоционал (фанта бўлган муносабати) компонентлари бoғлиқ.

Аралаш таълим шароитида «ўқитувчи-бу абадий доскага чакирилган талабадир», бу- бошқаларга ўргатиб, ўзинг ўрган, детани. Мазкур тамойил асосида талабаларнинг аралаш таълим шароитида шахс ривожланиш мотивацияси тузилмасини (4.2.2-жадвал) қўйидаги мезонлар асосида баҳолаш мумкин:

4.2.2-жадвал

Аралаш таълим шароитида шахсининг ривожланиш

мотивацияси тузилмаси

1-босқич	2-босқич	3-босқич	4-босқич	Натижа
Мақсад ёки ОМТ томонидан қўйилган шартлар	Талабалардаги психологик тўсиқнинг маълумлиги	Талабаларнинг тўсиқни енгитишга бўлган муносабати	Талабалардаги ишонарлик, иккиланish	Фанни ўзлаштиришга қийинчиликсиз, фанг киришди.
1-босқич	2-босқич	3-босқич	4-босқич	Натижа
Талабаларнинг касбий фаолиятига йўналишга ундаш (ўйин-тувчи имбилуле)	Талабаларнинг касбий фаолиятига йўналиш (моделиштирувчи, фаолият)	Талабаларнинг касбий фаолиятига йўналиш жарайин (нисбатан тутилган характер)	Талабаларнинг профессионал касбий фаолияти (педагогик компетенция-ларининг шаклланиши)	Аралаш таълим шароитидаги компетентли педагог

Хўса: *мотив ҳар доим ҳолат (вазаят) дан келиб чиққан ҳолда ҳолати (иситки)ни ўйинлади.*

¹ Р.Х.Шакурова, Мотивация и стимулирование качества педагогической деятельности в ССУЗ. В 2 х ч. Ч.1 Казан: ИССО, РАО, 1996

Хўса: <i>Профессионал педагогик фаолият "мотив-мақсад-ҳаракат-натижа"</i> <i>тамоилли асосида аниқлаш олади.</i>					
1-босқич	2-босқич	3-босқич	4-босқич	Натижа	
Қизиқишлар (фан ёки ихти- сослик бўйича билиш даражаси аниқланади)	Мойилликлар (таплаган, ўрга- надиган фаолият йўналиши ўргани- лади)	Истаг-хоҳиш (аниқ касбий йўналиш бўйича қониқиб ҳосил қилувчи мотив ўйинотилади)	Маилуғ бўлиш (ўзига бўлган ишонар- чи ҳосил қилиш, касбий фаолиятни аниқлаш)	Ўз касби бўйича йўналишларини, му- тақассис сифатида шаклланиган шахс	
Хўса: <i>Шахсини шакллантиришда мултиаспектликка мақсадли йўналишларни устувор вазифа ҳисобланади.</i>					
1-босқич	2-босқич	3-босқич	4-босқич	Натижа	
Эмоционал даража (фани ўрганишга ҳиссий муносабатлар)	Интеллектуал дара- жа (ўқиб ва касбий фаолиятга ўзини намоян этишлари)	Билиш даражаси (когнитивлик, маълумотларнинг билишга айланиши)	Мулоқот даражаси (билимларини нутқий ифодалиш, еткази олиш)	Бўлажак ўқитувчи шахсининг фуқаро- ионал маънасини эгаллаш	
Хўса: <i>Талабалар касбий йўналишларини баҳолашда ўқирнинг ижтимоий мақсади (роли), шахсни шакллантириш, маданияти, ҳамада шикитишларини инноватга олиш зарур</i>					

Мутахассислар фикрича, 20-30% инсонларнинг фаолият натижаси уларнинг интеллектига ва қолган 70-80% муваффақиятлари уларнинг мотивларига боғлиқ бўлади. Яъни шахсининг мотивация майдони унинг муайян шароитдаги талабига боғлиқ бўлиб, мақсада аниқ йўналтирилган ташқи мотив (белгилар, мажбуриятлар, престиж, лидерлик, моддий рағбат учун учун ўқиш ёки жазодан қочиш) ва ички мотив (ўз фаолияти натижаларидан қониқиб, муваффақиятга интилиш, ҳаётдаги ўрнини тўғри англаш, имкони даражасида таълим олиш ва ижтимоийлашиш)ҳамда шахсни фаолликта ундовчи ички мотивация ҳолатини баҳолаш муҳим жинат ҳисобланади.

Америкалик психолог А. Кинг талабалар мотивациясини аниқлашда қўйидаги саволлардан фойдаланишни таклиф қилди:

- Агар сиз ... қилсангиз, оқибати кандай (ҳодиса рўй) бўлади? Мисол келтиринг.
- Қучли ва заиф томонларингиз нимада?
- ... нимага ўхшайди?
- ... ҳақда нималар билимиз?
- ... қилиш учун, кандай усул ... қўллаш керак?
- ... қилиш ... га кандай ёрдам беради?
- ... ларнинг қай бири устун ва нима учун?

Талабаларнинг мотивация даражасини аниқлаш структураси бўйича самарали таълим олаётган талабаларнинг: ҳаётий таъмин-

ланганлик; комфорт; ижтимоий маком; мулоқатчанлик; жамоат ишларидаги фаоллик; ижодкорлик каби диагностика натижаларининг умумлаштирилган тахлили орқали мотивацион компонент сифатларини баҳолаш мумкин.

Аралаш таълим шароитида талабаларнинг мустақил ишларини таъкил этиш ва баҳолаш. Аралаш таълим шароитида ўқитувчилар талабаларни мустақил таълимга жалб этиш ва унинг натижаларини баҳолаш билан боғлиқ жиддий муаммоларга дуч келадилар. Ўқитувчилар талабаларни масофадан ўқитишда уларнинг ўзлаштириш натижаларини қандай баҳолаши билимга бўлган эҳтиёжларини қандай аниқлаши мумкин; деган савол туғилиши табиийдир.

Аралаш таълим шароитида ва берилган топшириқларнинг бажарилишини реал тарзда баҳолаш методикасини шакллантириш модели талабаларнинг ўқув мотивини ошириш, уларни мустақил ўрганишга ўргатиш ва ўзлаштириш натижаларини назорат қилиб боришнинг самарали муҳитни яратишга кўмаклашади. Шунингдек, талабаларнинг билиминини ўзлуксиз баҳолаш тизимини шакллантириш аралаш таълим шароитида ўқиб жараёнини максимал даражада таъкиллаштириш учун имкон яратди. Бунда талаба ёки талабалар гуруҳлари қаерда жойлашганлигидан қатъий назар, қатта маълумотлар тушунчаларини бир зумда тезкор ва аниқ тушулаш ҳамда тахлил қилиш имкониятини берувчи янги кўшма бўлутли (Module) технологиялардан фойдаланиш мумкин.

Бу ўқув моделида талабаларнинг ўзлаштиришларини ўзлуксиз баҳолашни шакллантирувчи технологиялардан фойдаланилади. Кўшма бўлутли электрон жадваллар, ҳужжатлар, саҳифалар ва тақдимотлар электрон таълим муҳитида баҳолашни амалга ошириш имконини беради.

Баҳолаш тизимини шакллантириш, талабаларнинг ўзлаштириш даражасини баҳолаш юзасидан кўпгина илмий педагогик тадқиқотлар олиб боришган. Кўплаб тадқиқотларнинг натижаларини тахлил қилиб хулосага келиш мумкинки, шакллантирувчи баҳолаш тизими «кўзда тутилмаган ҳолатлар (вазиятлар)»ни, яъни таълим мазмунининг баҳолашга боғлиқ равишда ўзгаришга эришган критик нуқталарни таъминлайди. Пухта ўйланган шакллантирувчи баҳолаш тизими реал вақт режимида талабаларнинг эҳтиёжларини қондириш учун

ўқув дастурларига киритилган зарурий ўзгаришларни прогност қилиш имконини беради [6]. Шакллантирувчи баҳолашларда қўлланиши мумкин бўлган кўпгина технологиялар мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат: кўл кўтариш (саволларга аниқ жавоб бериш), хор бўлиб жавоб қайтариш (унда ўқитувчининг берган саволларга жўр бўлиб жавоб қайтариш тақлиф қилганиди), «ўйлаб кўриш – ҳамфикр бўлиш – жавобини бўлишиш» (жавобни турух билан бўлишадиган вазиятда талабаларнинг ўзлаштириши баҳолагани), тезкор ёзувлар (бунда аниқ саволларга ёзма равишда жавоб берилади), чиқиш карточкалари (аудиторияни тарқ этишдаги савол ёки жавоблар кўзда тутилади), ўз-ўзини баҳолаш (талабалар ўзларининг иш дафтари(вазифалари) ёки аудиторияда берган жавоблари асосида ўз тушунчаларини текшириб кўради) ва викториналар (бунда талабаларнинг тушунишларини текшириш учун савол берилади) [8].

Ушбу методларнинг барчаси анъанавий дарс шаклида самарали бўлиб, уларнинг кўпчилиги талабалар эҳтиёжларини тезкор баҳолаш имконини беради. Масалан, карточкалар ёки дарсдан сўнг викториналар орқали баҳолаш асосан яхши ўзлаштирмаётган талабалар учун самарали ҳисобланади. Ўқув курси юзасидан талабалар билиминини таълим циклининг бошида аниқлашни мумкин, бу эса паст кўрсаткичга эга талабаларнинг ўзлаштиришда орқада қолиб кетишидан олдин таълимга ўзгаришлар киритиш имконини беради. Шакллантирувчи баҳолаш интегратив «ҳамкорликдаги продуктив фаолият»ни ифода этиб, унда талабалар йнгилади, билимларни етказиб бериш, изоҳлаш ва тушунчаларини ўқитувчи та тақдим этиш, ўқитувчи эса таълимни оптималлаштириш ҳамда тавсияларга тузатиш киритиш орқали ўқув жараёни давомида таққорланади [1]. Шунингдек, шакллантирувчи баҳолаш талабалар

¹ Black, P., & William, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. Educational Assessment, Evaluation and Accountability, 21, 5–31.

² Falkner, K., & Falkner, N. J. (2012). Supporting and structuring “contributing student pedagogy” in Computer Science curricula. Computer Science Education, 22(4), 413–443.

³ d’Alessio, M. A., & Lorraine L. L. (2013). Computer supported collaborative rocketry: Teaching students to distinguish good and bad data like an expert physicist. The Physics Teacher, 51(7), 424–427.

та ўзининг имкониятларини намён килиш ва шахсий самарадорликни ривожлантирувчи, рефлексив мақсадга эга бўлган автоном (мустақил) таълим стратегияларини ишлаб чиқишдаги асосий талаб ҳисобланади.

Бугунги кунда аудитория муносабатини ўрганишнинг кўплаб тизимлари мавжуд бўлиб, таълим муассасаларида қўлланиладиган талабаларнинг маълумотларини бирлаштирадиган махсус «кликерлар», компьютер дастурий таъминоти ва смартфонлар учун иловалар шулар жумласидандир¹ [10]. Бундай тизимлар орқали индвидуал жавобларни кузатиб борилади, сўров натижаларини қайди, мавзунинг асосий жихатларининг тушуниланлиги тасдиқланади, ҳисобот ва таҳлил учун маълумотлар тўпланади. Ушбу ихтисослаштирилган портатив тизимлар талабалар учун ўқитувчилар томонидан берилган саволларга жавобларни киритиш, уларнинг ўзлаштириш даражаси тўғрисида тезкор маълумотлар статистикасига эга бўлиш имконини беради. Бу борадаги тадқиқотлар талабаларнинг иштироки, давомати ва билим олиши яхшиланишини кўрсатди.

Бундай тизимлар жавобларни киритиш имкониятлари чекланган ва янада юқори тушуниш даражаларини баҳолашда қўллаш мумкин бўлган мураккаб матн, аудио, видео ёки график жавобларни қабул қила ололмайдди. Айрим фойдаланиш вариантлари ҳам баҳоларни олдиндан тайёрлашни талаб қилади. Бу эса ўқитувчининг спонтан баҳолашни ўтказишига ҳалакит беради.

Биргаликда фойдаланиладиган хужжатлар ҳам ўқитувчи, ҳам талаба учун текзор фойдаланиш имконияти яратилган шакллантирувчи баҳолаш платформасини таъминлайди. Масалан, компьютерлар билан жикхоzланган аудиторияларда ёки онлайн-синхрон дарсларда талабаларнинг жавобларини қайд этиш учун умумий онлайн-жадвалдан фойдаланиши мумкин. Ўқитувчилар биринчи ўстунда талабаларнинг исми ва фамилиясини ёзиб, иккинчи ўстун сарлавҳасида савол беради. Талабалар уларнинг исмлари ёнидаги ячейкада саволларга жавобни белгилайди. Бу ўқитувчига дарсининг

талаба томонидан тушунилиши даражаси тўғрисида тезкор маълумот беради. Ўқитувчи ушбу жараёنни ўқитиш даврида такрорлаши ва ўқувчиларни доимий баҳолаб бориши мумкин.

Ҳозирги пайтда кўпгина компаниялар онлайн-хужжатларни тақлиф қилмоқда, Google бепул ресурслар тўпламини тақдим этмоқда. 2006 йилда Google биринчи матнли веб-процессорни ифодаловчи Urstatle дастурий таъминотини сотиб олди. Бундан ташқари, Google 2Web Technologies компаниясидан Интернетдаги биринчи электрон жадвал хужжатларини сотиб олди¹ [11]. 2007 йилда Google биринчи веб тақдимоглар дастурини ишлаб чиқди ва учаласини GoogleDrive сифатида маълум бепул ишланмалар пакети сифатида тақдим этди. Бепул Google қайд этиш ёзувини очган хар қандай киши автоматик равишда Google Диск хаволасига эга бўлади. Фойдаланувчилар Интернетда исалган замонавий браузер ёрдамида хужжатлар, электрон жадваллар ва тақдимоглар яратиши ҳамда уларни турли форматларда импорт қилиши мумкин. Google хужжатлари автоматик равишда Google серверларида сақланади, уларнинг жойлашган манзили ёки номи зарур эмас. Ушбу хужжатлар «булутда» жойлашган деб таърифланади. Тегилли викитехнологиялар билан ҳолатдаги каби, ўзгартиришлар тарихи хар битта хужжат билан боғланган, шу боис фойдаланувчилар таҳририй ўзгартиришларни кўриб чиқиши, тузатиши ва ёки бекор қилиши мумкин.

Булутдаги хужжатлар талабаларнинг самарали таълим ҳамжамиятлари учун ҳамкорлик ва ахборот алмашув муҳитини яратадил² [8]. Ўқитувчилар ва талабалар айни бир файл билан ишлаши мумкин. Талабалар ҳамкорликдаги фаолият жараёнида уларнинг курсдошлари қандай ўзгартиришлар киритганини кўриб чиқиши, ўзгартиришлар тарихидати параметрларни танлаш орқали ўзгартиришларни бекор қилиши ёки тиклаши мумкин. Талабалар бошланғич хужжатлар билан ишлаш ва курсдошларга нусхаларни

¹ Google Press Center. (2006). Google press center: Google announces limited test on google labs: Google Spreadsheets. Retrieved from http://googlepress.blogspot.com/2006/06/google-announces-limited-test-on-google_06.html

² Falkner, K., & Falkner, N. J. (2012). Supporting and structuring "contributing student pedagogy" in Computer Science curricula. *Computer Science Education*, 22(4), 413-443.

жуънатиш ўрнига, хужжатнинг жорий макомида тушунмовчилик бўлмаслиги учун, бевосита оригинал билан ишлайди. Бундай веб ишланма киммат дастурий таъминотга эҳтиёжни бекор қилади, чунки бепул юкланадиган веб-браузер барчасини бажаради.

Биргаликдага хужжат айланиш бўлутли технологияси шакллантирувчи баҳолаш учун янги имкониятларни вужудга келтиради. Интернет хужжатлар талабаларга эмпирик тадқиқотларнинг мураккаб ва биргаликдаги хусусиятини тушуниш имконини беради, зеро улар маълумотларни бир нечта лаборатория гуруҳлари, аудитория ёки олий таълим муассасаларидан тўплайди ҳамда таҳлил қилади¹ [9,10]. Маълумотлар тўплашни Google шакллари сингари сўров воситалари ёрдамида соддалаштириш мумкин бўлиб, улар Google электрон жадваллари билан бевосита боғланган. Ўқитувчилар ва талабаларнинг онлайн ишлаш шароитларини ишлаб чиқиши, сўнгра таълим олувчинини таълим жараёнида иштирок этишга жалб қилиш мумкин. Жадваллар лаборатория ёзувлари (каторлари) ва аник саволларга жавобларни акс эттирувчи майдонлар (устунлар) ёрдамида яратилади. Сўров шакллари ва у билан боғлиқ электрон жадвалларга ҳаволалар электрон почта хабарларида, янгиликлар блоглари ёки вебсайтларда хужжатларнинг манзилларини кўрсатиш орқали ифода этилиши мумкин. Талабалар онлайн шакллари тўлдиради ва биргаликда ҳамма учун очик бўлган ягона электрон жадвал файлини яратади. Бир неча секунд ичида бутун аудитория ўз маълумотларини киритиши, лаборатория гуруҳлари сонига тенг ёзувларга эга жадвал яратиши, шакл бўйича канча савол бўлса, шунча майдон ҳосил қилиши мумкин. Ушбу маълумот тўпламларини ўрнатилган онлайн-воситалар ва «гибрид иловалар» (веб-иловалар гибриdlари) ёрдамида таҳлил қилиш ёки Microsoft Excel каби анъанавий воситалар ёрдамида таҳлил қилиш учун ҳар битта

¹ Nett, N. & Rivas M. (2010, October). Teaching the nature of scientific research by collecting and analyzing whole-class data using collaborative Web-based documents. Proceedings of the Association for the Advancement of Computing in Education. Orlando, Florida.

Hett, N., Rivas, M., Foley, B., Vandergon, V. & Simila, G. (2011a, January). Computer supported collaborative education: Strategies for using collaborative Web-based technologies to engage all learners. Proceedings of the 9th Annual Hawaii International Conference on Education. Honolulu, Hawaii.

гуруҳга юклаш мумкин. Ўйриқчи ёки тыотор ҳар битта юкланмани, иштирокчиларнинг жойлашув манзилидан қатъий назар, битта экранда осон таҳлил қилиши мумкин. Бу шакллантирувчи тескари алоқа имкониятини беради. Ушбу алоқа курсдошлар билан бўлиши мумкин, зеро натижалар барчага очик бўлади. Масалан, онлайн-ўйриқчи ёки тыоторларидан таълим ҳақидаги маълумотларини тўплаши, сўнгра уларни талаба институт ички хужжатларида акс этган маълумотлар билан такослаб таҳлил қилиши мумкин. Аудитория машгулотларини GoogleHangouts (видеоконференцалоқа учун бепул илова) ёки Collaborate (Интернетда синхрон ишлаш учун Blackboard воситаси) ёрдамида ўтказиш мумкин. Ўқитувчилар ва талабалар Google жадвалида акс этадиган таълим олувчилар тўрисидаги барча маълумотларни узлуксиз кузатиб бориши мумкин. Ушбу мониторинг маълумотлар тўплаш учун шакллантирувчи баҳолашнинг янги даражасига кўтарилиш имконини беради, чунки кўпгина хатоларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда тузатиш мумкин бўлади¹.

Веб-хужжатлар талабаларга илм-фаннинг ўзига хос жиҳатларини ўрганишда ва катта жамоаларда ишлаш тажрибасига эга бўлишда ёрдам бериши мумкин. Хужжатлар веб-технологиялари (масалан, Google хужжатлар, Жадваллар, Шакллар ва Тақдимотлар) биргаликда ишлаш учун муҳит яратади, бироқ онлайн-ўйриқчилар, алар улар технология берадиган имкониятлардан фойдаланмоқчи бўлса, тегишли машқлар ва дарсларни ишлаб чиқишлари лозим. Масалан, талабалардан мантиқ масаси, узунлиги ва даври ўртасидаги боғлиқликни топишни сўраши мумкин. Онлайн таълим олувчи талабалар ёки аралаш таълим жараёнида физикадан уйда ўтказилган тажрибалар натижаларини биргаликда таҳлил қилиш, қайта ишлаш учун шаклга ёки электрон жадвалга айлантириб тақдим этиши мумкин. Битта лаборатория гуруҳи томонидан тўпланган, бир нечта маълумотлар нукталарига эга кўринмас алокалар бутун аудитория маълумотлари кўшилгандан сўнг янада аниқлашади. Агар ҳар бир гуруҳ турли вазн ва узунликка эга ма-

¹ d'Alessio, M. A., & Lorraine L. L. (2013). Computer supported collaborative rocketry: Teaching students to distinguish good and bad data like an expert physicist. The Physics Teacher, 51(7), 424-427.

ятник даврини ўлчаसा, талабаларга таҳлил учун катта маълумотлар тўпламлари тақдим этилади. Талабалар электрон жадвалларда эгри чизик аппроксимацияси технологиясини қўллаган ҳолда аудитория маълумотларига мос келадиган тенгламани топишлари мумкин. Талабалар бутун маълумотлар туркумини таҳлил қилган ҳолда матнникнинг тебраниш даври массага боғлиқ эмаслиги, бироқ матнник узунлиги квадрат илдизига бевосита боғлиқлигини аниқлаши мумкин. Бундай ҳулосата бутун туркум маълумотлари билан ишлашда тез келиш мумкин, бироқ ҳар битта лаборатория туруҳи барча зарур маълумотларни мустақил генерация қилиши лозим бўлса, бу кўп вақтни олиши мумкин. Бирлаштирилган маълумотлар хатони аниқлаш ва уни иш жараёнида тузатишни соддалаштиради. Ўқитувчилар ва талабалар лабораториянинг якуний ҳисоботини қўтиш ўрнига маълумотларни улар буғутдаги электрон жадвалга киритиладиган пайтда баҳолашлари мумкин. Бу пайтда хатолар тушиб қолаётган нукталар кўринишида кўзга ташланади. Ўйриқчи талабаларнинг маълумотларини киритишдан сўнг шакллантирувчи баҳолашни тезкор бақарган ҳолда талабаларнинг хато маълумотларни изоҳлашга беҳуда сарфланадиган кўп вақтини тежаши мумкин.

IV БОБ. АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ТАЛАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИ

4.1. Талабаларни аралаш таълим шароитида ишлашга тайёрлаш орқали педагогик компетентлигини ривожлантириш модели

Жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги кескин ўзгаришлар ёшларни мустақиллика, ўзини намоён этиш соҳаларини эркин танлаш, ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантиришни талаб этмоқда. Бутунги кунда билим беришга устуворлик беришдан таълимнинг компетентлик парадигмасига ўтиш, жумладан, педагогик таълим кластери шароитида талабаларда ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантиришнинг педагогик шарт-шароитлари ва замонавий дастурий-методик таъминотини жорий этиш тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Халқаро тажрибаларга кўра, тез ўзгараётган социумда ишлаш ва ишлашга тайёр профессионални тайёрлаш — бу олий таълим муассасалари олдида турган стратегик вазифалардан ҳисобланади. Ана шу нуктаи назардан, маляка ва кўникмалар таҳлили асосида бўлажак мутахассисларда ўзини ўзи ривожлантириш компонентлари (шахсий, интеллектуал, касбий, жисмоний ривожланиш) ни компетентивий ёндашув асосида шакллантириш долзарб вазифадир.

Таълимни модернизациялаш шароитида назария ва амалиётнинг мажмуавий бирлиги, таълим муассасалари ва таълим олувчилар имкониятларини интегралловчи кластер модели (integrate cluster model) асосида кадрлар тайёрлашни ташкил этиш, индвидуал мустақил таълимни, ўзини ўзи ривожлантириш жараёнини педагогик лойиҳалаштириш, ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантиришга қаратилган ўқув дастурини “кластер” методи асосида такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Мамлакатимизда таълими тизими ислох қилиниб, ISCI 88 ва ISDEC 97 каби халқаро стандартлар асосида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш мақсадида ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи энг мақбул пе-

дагогик шарт-шароитлар ва замонавий ўқув-ўқув-ўқув таъминотларни комплекс жорий этиш борасида тизимли ва изчил равишда ишлар амалга оширилмоқда.

Кузатиш ва таҳлиллар, таълим кластери шароитида олий таълим муассасалари талабаларида ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантириш муаммоларига қаратилган ишлар кампинини кўрсатади. Бу борада замонавий педагогик дастурий воситалар, ўқув-ўқув-ўқув таъминотлар, компьютерли лойиҳалаш воситалари ва ўқитиш технологиялардан фойдаланишга кўпроқ эътибор қаратиш зарур. Бунинг учун таълим кластери шароитида талабаларнинг ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантиришга замонавий ёндашувларни ишлаб чиқиш; унинг илмий ўқув-методик таъминотини такомиллаштириш, модели мазмуни ва тузилмасини ишлаб чиқиш ҳамда амалда жорий этиш каби вазифаларни амалга ошириш лозим. Бу ўз навбатида таълим кластери шароитида талабаларда ўзини ўзи ривожлантириш компетенциясини шакллантиришга хизмат қилади.

Компетенция кент камровли тушунча бўлиб, у инглизча “competence”, яъни “маҳорат”, “қобилият” муайян бир соҳада бўлимли, тажрибали деган маъноларни англатади. Бу шахсни муайян бир маҳорат ва қобилият даражасига ёки тажрибасига етатиши. Уни шахс ҳаёт фаолиятининг турли жабҳалари, жумладан таълим учун ҳам ишлатиш мумкин. Мазкур тушунча таълимга илк бор, ЮНЕСКО таълимоти қошида тузилган Э.Фор бошчилигидаги комиссиянинг 1972 йилдаги “ўқимок” деган маърузаси орқали кириб келган.

Талабаларда ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияларини шакллантириш жараёнларини ташкил этишда илгир педагогик тажрибалар ва замонавий ўқитиш воситалари, энг самарали ҳисобланган методлар ва ёндашувларни амалиётга татбиқ этиш зарур ҳисобланади. Бунда талабаларнинг мустақил ва самарали фикрлашнинг муҳим механизми сифатида инновацион ёндашув ўзига хос аҳамият касб этади. Бунда улар ўз фаолиятини ўзи таҳлил қилиши ва объектлар баҳолаши ҳамда педагоглар эса мавжуд таълимий вазиятларни ўз вақтида таҳлил қилиб бориши ҳамда талабаларнинг ўз тушунчалари, хатти-ҳаракатларини фаол ўйлаб кўриши учун шарт-шароитлар яратилади.

Талабаларда ўзини ўзи ривожлантириш компетенцияларини шакллантириш жараёнларини ташкил этиш ва бошқаришда шахс-фаолият ёндашуви ҳам зарур ҳисобланиб, бу ёндашув талабалар рефлексив фаолиятини ташкил этиш жараёнида уларнинг фаоллигини таъминлаш ва аниқ мақсадларга кўра уларни мотивлаштириш воситаси сифатида вужудга келади. Бу жараён самарадорлигини аниқ вазиятларга кўра баҳолаш ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, мазкур жараён самарадорлигини таъминлашда вақт ўтиши билан вужудга келган вазиятларга кўра талабалар рефлексив фаолиятини мувофиқлаштириб бориш вазияти ёндашуви ифодалайди. Бунда бошқаришчи объект ҳисобланаётган компетенцияларни шакллантириш жараёнларининг аниқ шароитдаги ички ва ташқи вазиятга қараб талабалар фаолиятини мувофиқлаштириш мазкур жараён самарадорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Компетенцияларини шакллантириш жараёнлари самарадорлигини ошириш, кўзланган мақсадга эришишда жалб этиладиган сарф-харажатларнинг метёрдан ортмаслигини таъминловчи, талабаларнинг имконияти, қобилияти ва тушунчаларига ҳамда мавжуд вазиятлар ва шарт-шароитларга мос келувчи, энг қулай бўлган тизимни вужудга келтириш мувофиқлаштирилган ёндашуви жорий этишдир. Унинг талабаларда мазкур компетенцияларни шакллантириш жараёнларига татбиқ этилиши натижасида уларнинг фаоллигини ҳамда компетенцияларини шакллантириш жараёни самарадорлигини таъминлаш учун сарф этиладиган меҳнат ва вақт тежасида, уларнинг фаоллиги таъминланади ва самарадорлиги ошади.

“Компетентлилик”, “компетенция” тушунчалари тавсифларида куйидаги ҳолатларга алоҳида эътибор қаратилади: билимлар мажмуининг амалда қўлланилиши; шахснинг ўқув, хислатлари, фаизлатлари; амалий фаолиятга тайёргарлик ўлчови; муаммоларни ҳал этиш, амалда зарур натижаларни қўлга киритиш лаёқати; шахснинг профессионал фаолиятини таъминловчи билим, кўникма, малакалар яхлитлиги; фаоллашган (амалиётга татбиқ этилган) ўқув, билим, тажрибалар мажмуи; шахснинг мақсадли йўналтирилган эмоционал ирода қучи.

Кўйидаги 3-жадвалда компетенция турлари келтирилган:

3-жадвал

Компетенция турлари

№	Компетенция номи	Мазмуни
1.	Қийматли-мазмунли	Бу компетенция дунёқараш доирасидан ўраб олган дунёни тушуниш ва кўра олиш қобилияти, ўзининг роли ва бурининг антагани, ҳа- ракатлари учун мазмунли йўл тутишни танлаш, ечим қабул қилиш билан боғланган. Бу компетенциялар ўқув ва бошқа фаолият вазиятларида талаба- нинг ўз мавқеини белгилаб олиш механизмининг таъминлайди.
2.	Умумийликнинг	Бу фаолият тажрибаси ва билишни эгаллашни талаба томонидан яхши ха- бардор бўлиш муҳимлигига оид саволлар доираси. Унга миллий ва умумин- сонийлик маданиятининг ўзига хос хусусиятлари, қилиш ҳаётининг, аҳолида ҳалқ ва инсониятнинг диний-ахлоқий асослари, урф-одат, ижтимоий ва жа- моавий ҳодисалар, ҳаётини маданиятшунослик асослари, қилиш ҳаётини фан ва диннинг роли, уларнинг дунёга таъсири, маданий-оқарув ва миллий компетенциялар қиради. Бунга талабанинг дунё килим картинасини эгал- лаш тажрибаси ҳам тааллуфли.
3.	Ўқув-билиш жараёни	Бу мустақил билиш фаолияти доирасидан компетенциялар мажмуа бўлиб, у ўз ичига аниқ билиш мўлдат бўлган объект-ларнинг маънавий элемент- лари, методологияси, умумий фаолиятини олади. Бунга ўқув-билиш фа- олиятини баҳолаш, таҳлил қилиш, рефлексия, режалаштириш, максимал йўналтиришни таъмин этиш билан ва кўникмалари қиради. Талаба ўргана- диган объектга нисбатан продукт фаолият кўникма-ларини мўлдат счи- мининг эришестик методларини, ностандарт ҳолатларда ҳаракат усулларини эгаллаш, бевосита реал билимлари орқали эгаллайди. Бу компетенция ма- дмуотлари доирасида саволхонлигининг мос талаблари аниқланади. Улар, уйдирмалардан фактларни ажратиб билиш, ўзлаш кўникмалари-рини эгаллаш, билишнинг статистик, эҳтимолийлик ва бошқа методларидан фойдаланиш. Бу компетенция талабанинг мустақил билиш фаолияти, маънавий фикрлаш, ўқув-билиш фаолиятини баҳолаб олиш, билан ва кўникмаларини таҳлил қила олиши.
4.	Ахборот	Бу замонвий ахборот-компьютер технологияларидан комплекс фойдала- ниш асосидан ахборот фаолият доираси компетенцияси. Реал объект (теле- визор, магнитофон, телефон, факс, компьютер, принтер, модем, сканер) ва ахборот технология (аудио-, видео-, электрон почта, СМТ, Интернет)лар ёридами керакли ахборотларни мустақил излаш, таҳлил қилиш, сақлаш, ёбориш, таъминлаштириш кўникмалари шаклланади. Ушбу компетенция- лар, талаба фаолиятининг ўраб олган дунёда, таълим соҳалари ва ўқув фан- ларига нисбатан кўникмаларини таъминлайди.
5.	Коммуникатив	Бу коммуникатив фаолият соҳасидан компетенциялар мажмуидир. Улар ўз ичига - муҳим тилларни билиш, апроф-муҳит, ҳодиса ва кишилар билан хамкорлик қилиш усуллари, турмушда ишлаш кўникмалари, жамоада тур- ли ижтимоий ролларни эгаллашни олади. Талаба ўзини танитиш, хат ёки ариза ёзиш, анкетани тўлдирш, савол бериш, дискуссия-ларда ишти- рок этиш қабилари билан олиши. Бу компетенцияларни ўқув жараёнида ўзлаштириш учун комму-никативнинг муҳим ва етарли даражада сифтини объектлари қай эгаллаш ҳамда таълим соҳаси ёки ҳар бир фанни ўргатиш доирасида талаба билан ишлаш усуллари берилади.

6.	Ижтимоий-меҳнат	Бу инсоннинг турли ижтимоий ва меҳнат фаолият доирасидан компетен- циялар мажмуидир. Бунга фуқаролик-жамоатчилик фаолияти (фуқаролик ролини бажариш) доирасидан билим ва тажрибалар, ижтимоий-меҳнат (истеъмолич, сотиб олувчи, клиент, ишлаб чиқарувчи) доирасида, оила- вий муносабатлар (ўғил-қиз, ота ёки она, бува роли) доирасида, иқтисод ва хўжалик (меҳнат бозоридан холати таъмин қилиш маҳорати, жамият ва шах- сий фойдаланиш қўзғалган ҳолда ҳаракат қилиш, ўз хўжаликдан фойдаланиш- ни билиш) доирасида, қасбий соҳада ўз мавқеини белгилаб олиш қиради. Талаба ижтимоий-меҳнат компетенциясини ўзлаштириш билан замонвий жамиятда ҳаёт учун зарур минимал ижтимоий ва меҳнат фаолияти кўник- маларини эгаллайди.
7.	Шахсий ўзини ўзи ривожлантириш	Бу физик, диний, интеллектуал ривожланиш, эмоциональ ўз-ўзини ретла- ши қилиш ва ўз-ўзига малад бериш усулларини ўзлаштиришга йўналтирил- ган компетенциялар мажмуидир. Бу компетенция доирасида талабанинг ўзи реал объект сифатида қатнашади. У ўз қизиқиш ва имкониятларида фаолият усулларини эгаллайди, бу унинг ўзлуқия ўз-ўзини билиш, замонвий ин- сонга зарур бўлган шахсий сифат-ларнинг ривожланиш, психологик савод- хонлик, фикрлаш маданияти ва аҳоли шаклланиш билан фойдаланади. Бу компетенцияга - шахсий титиена қоидалари, ўз соғлиги ҳақида қайтарин, иқли экологик маданият тааллуфли. Шу билан бирга, бунга шахс ҳаёт фа- олиятининг хавфсизлиги асослари билан боғлиқ сифат компетенцияри ҳам қиради.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим жараёнида ўз-
лигини англаган ҳолда тегишли билим, кўникма ва малакаларга
эга, дунёқарашни кенг, турли соҳаларда креатив (танқидий фикрлаш
ва ижобий тақлиф бериш) ва инновацион фикр-мулоҳаза юрита
оладиган, мулоқотга кириша оладиган, қасбий маҳорати юксак ва
интеллектуал салоҳиятли кишилар мамлакатимиз тараккиётига
муносиб ҳисса қўша оладилар.

АҚТни ўқитишда фойдаланиш усули бу талабаларнинг ушбу
технологиялар элементларига асосланган билим ва таълим вази-
фаларини ҳал қилиш учун ўз зиммасига олган фаолияти бўлиб,
АҚТдан фойдаланишни ўргатиш методикаси ўқитувчининг ах-
борот-коммуникация воситалари ва уларнинг таълим имконият-
ларини ўзлаштириш тўғрисида маълумотларини тарқатиш, қайта
ишлаш, когнитив (масалан, амалиётга йўналтирилган) вазифалар
ва ўзлаштиришдаги ҳаракатларини англаш (шахсий, семантик).
Шу нуктаи назардан, АҚТ таълимнинг мақсади «техник» компо-
нентни эгаллаш билан чекланиб қолмасдан, балки ахборот-комму-
никация технологияларининг коммуникатив ва ривожланиш қоби-
лиятлари учун тадқиқот қилишларини шакллантиришни ҳам ўз
ичига олади. Талабаларда АҚТ дан фойдаланиш компетенциясини
шакллантириш нафақат масофавий таълим шаклида талаб қили-

нади, балки таълимнинг барча шаклларида муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, аралаш таълимнинг ҳам зарур компоненти ҳисобланади ва ўқув жараёни куйидаги коидаларга асосланади:

- талабалар ўқув материали назариясининг бир қисмини аудитория мавзусидан олдин ўқитувчи учун тайёрланган мавлудотларни белгиланган муддатларда ўзлари мустақил равишда (асинхрон офф-лайн режимида) ўрганадилар. Бунда талабалар дарс вақтида асосий эътиборини ўқув материалларини такрор эшитиш эмас, мавзунинг ўзлаштириш қийин бўлган қисмларини муҳокама қилишга йўналтиради;

- дарсларнинг бир қисми (мавзусалар, консултациялар) масофавий интерактив режимида ўтказилади (синхрон он-лайн) - бу таълим олувчилар иштироки ва уларнинг камровини оширади, масофада жойлашган кўплаб талабалар учун дарсларни параллел равишда ўтказишга имкон беради (масалан, сиртки бўлим талабалари);

- семинар ва амалий машғулотларнинг мавлуд қисмини интерактив бўлмаган хизматлар (форумлар, суҳбатлар) ёки интерактив (виртуал аудитория) орқали интернет тизими орқали он-лайн тарзда амалга ошириш мумкин;

- ўқув материаллини ўзлаштиришни бошқариш ва ўзини назорат қилиш, асосан, ахборот таълими муҳитининг модули бўлган таълим платформасида масофавий тест тизими орқали амалга оширилади.

Аралаш таълим моделининг мослашувчанлиги шундан иборатки, анъанавий (юзма-юз) ва масофавий ўқитишнинг «аралашлиши» нисбати ҳар хил бўлиши мумкин, бу бир неча омилларга боғлиқ:

- ўқув фаннининг мазмуни;
- талабаларнинг ёши;
- тингловчиларнинг ўз-ўзини тарбиялашга тайёрлик даражаси;
- таълим муассасасининг таълим ахборот муҳити, таълим платформасининг ички тузилиши ва қўлланилиш имкониятлари;
- ўқув-услубий таъминот, ахборот муҳитининг бойитилганлик даражаси.

Ўқув курси бўйича белгиланган фан кредитини ўзлаштириш самарадорлиги тўғридан-тўғри шакллар нисбати (анъанавий, масофавий ва мустикал таълим нисбатлари)ни тўғри танлаш, аудитория ва мустикал ўрганиш учун берилган материалларни тақлим

эшти хусусиятига бевосита боғлиқдир. Ушбу шартлар учун мабқул бўлган ўқитиш шакллари ва усулларининг комбинацияси аралаш таълим технологиясининг моҳиятини очиб беради. Шу билан бирга, кундузги ва масофавий таълим шаклларнинг ҳар қандай нисбатини учун бир бутунликдаги ўқув жараёнини шакллантириш керак. Бунда ўқувчиларнинг таълим олиш фаолиятининг бир қисми аудиториядаги ўқитувчининг бевосита раҳбарлиги остида бир қисми эса мустикал иш учун ўқитувчи билан масофавий ёки юзма-юз мулоқот орқали амалга оширилиши олдидан режалаштирилиши мақсадга мувофиқ.

Д. Кларк аралаш таълим тизими моделларини танлашда бир неча босқичларини ажратиб кўрсатган:

- биринчи босқич ўрганилаётган фаннинг ўқув материаллини тақлим этишнинг мумкин бўлган усуллари ва воситалари нуктаи назардан таҳлил қилиш, қўнқма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантириш билан боғлиқ;

- иккинчи босқич - мақсадли аудиторияни таҳлил қилиш, бутингловчиларнинг психологик хусусиятлари, уларнинг умумий ва ахборот маданияти даражаси, мотивацияси ва бошқаларни ҳисобга олишни назарда тутати;

- учинчи босқичда ўқув жараёнини бошқариш ва таълим сифатини таҳлил қилиш билан боғлиқ ташқилий талабалар белгиланади; - тўртинчи босқич - танланган аралаш таълим моделини бевосита амалга ошириш ва синовдан ўтказишдан иборат.

Аралаш таълимни ташқил қилиш учун мавжуд схемалардан фойдаланиш интернет тизими моделини амалга оширишга қай даражада имкон беради? Албатта, масофавий ўқитишдан анча кўпроқ. Чунки, дастаб аралаш таълимнинг мақсади тингловчига машғулотнинг энг қулай ташқилий шаклини танлаш имкониятини беришдан иборат бўлган бўлса, амалда талаба кундузги ва масофавий ўқитишнинг шахсан ўзи учун мабқул бўлган нисбатини танлай олмайди. Аралаш таълим схемаси (моделли) таълим муассаса томонидан белгиланади ва талабага ушбу модел доирасида факат эркинлик берилади. Ўқув жараёнининг жадвали ҳам ҳамма учун бир хил ва шартли равишда ўқув семестрининг бутун давомийлигини ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда, ўқувчининг мавжуд аралаш моделларида ҳақиқий танлов эркинлиги йўқ. Ва ниҳоят, масофавий таъ-

лида ўқитувчи томонидан катта ҳажмдаги материал тайёрланиши талаб этилиши сабабли ўқитувчилар иш юкларасининг анъанавий таълим шаклига нисбатан ортиб кетишига олиб келмоқда.

Аралаш таълим ўзига хос психологик-педагогик ва методологик ёндашувлар, ахборот технологияларидан фойдаланиш кўникмасини талаб этади. Хусусан, аралаш таълим босқичларида ўқитувчи ва бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик компетентлигини ривожлантириш, талабаларнинг фаолияти, таълим методлари ҳамда аралаш таълим шароитлар ахборот технологияларидан фойдаланишнинг педагогик шарт-шароитларини инобатга олиниши керак бўлади (2.4.1-жадвал).

Шундай қилиб, аралаш таълим моделини ташкил этилган ўқитиш усуллари - ўқитувчи ва ўқувчилар фаолияти усуллари ҳамда уларнинг диалектик бирлигидир. Талабаларнинг мушаккил ишла-рининг нисбатининг ошишида уларнинг автоном, мушаккил фао-лийт усулларининг шакллантилиши муҳим аҳамиятга эга бўлади. Ушбу шарт, бизнинг фикримизча, аралаш таълимнинг индивидуал траекториясини ишлаб чиқиш учун энг муҳим ҳисобланади. Ўқи-тувчи талабалар учун шахсий таълим йўналишларини лойиҳалаш бўйича махсус машғулотлари ташкил қилиши ва уларнинг му-стакил таълим олиш қобилиятларини шакллантиришлари керак.

Олий таълим муассасалари талабаларининг шахсий ривожла-ниш тизимини ўрнатиш жараёнида ўқитувчи ва талабаларнинг мақсадли ҳамкорлиги шароитида аралаш таълим орқали бўлажак мутахассиснинг юқори сифатли касбий тайёргарлигини назарий, услубий ва технологик жиҳатдан кўллаб-қувватлаш жиҳатлари ўр-ганилди. Педагогик жараённинг ўзига хос қонунилари, таълим си-фатини бошқариш тамойиллари, умумий таълимнинг қамраб олишни тизимли, синергетик ва квалитетик ёндашувлар, шу жумладан, ахборот-технологик, мотивацион-мақсадли, режалашти-риш-прогностик, ташкилий-ижро этилиши, назорат-диагностик, нор-матив-коррекцион ва сафарбарлик функцияларини институтида таълим сифатини бошқариш тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар мажмуаси таъмин-лайди. Бу ташкилий, мазмуний, илмий ва жараёндаги компонента-лари, бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик компетентлиги асосида аралаш таълим шароитида бўлажак мутахассисларнинг ижодий салоҳиятини ривожлантиришга шароитлар яратишни кўзда тутилади.

2.4.1-жадвал

Аралаш таълим шароитлар ахборот технологияларидан фойдаланишнинг педагогик шароитлари

Аралаш таълим босқичлари	Талабанинг фаолияти	Ўқитувчининг фаолияти	АКТ фойдаланилган ҳолдаги таълим методлари	АКТ дан фойдаланиш усуллари
1	2	3	4	5
Талабаларнинг пси-хологик-педагогик диагностикаси	Талабаларнинг психофизиологик хусусиятларини, мотивация соҳалари шаклланилиги даражасини, касбий ва бошқа кизиқишлари бўйича ўзини-ўзи диагностика қилиши	Талабаларга психологик-педагогик диагностика қилишнинг (танлашга ёрдам) махсус методикаларини тақдим этиш	Талабаларни уларда регулятив универсал ўқув ҳаракатлари шаклланиши учун ўзини-ўзи диагностика қилишга ўқитиш	Психологик-педагогик диагностика (ўзини-ўзи диагностика қилиш) учун тармоқ ресурслари ва автоматлаштирилган компьютер назоратидан фойдаланиш
Давлат таълим стандартлари-га мувофиқ ўқув фанларини ўрганиш учун мақсад ва вазибаларни аниқлаб олиш	Аралаш таълимнинг шахсга йўналтирилган модели учун умумий мақсад ва аниқ вазибаларни (танлаш) белгилаб олиш	Ўқув фанлари бўлимларини ўрганишда мақсадлар ва вазибаларни белгилаб олиш (танлаш) да талабаларга тўғри йўналиш бериш	Таҳлил, синтез ва аниқлаштириш бўйича фикрлаш операциялари орқали регулятив ҳаракатларни шакллантириш	Тавсиялар, форум, чат, электрон почта, ўқув ахборотларини етказишда АКТ (жумладан, интерактив хизмат) воситаларини қўллаш
Ўқув материални танлаш ва тузилишини белгилаш	Ўқув материални аниқлаштирилган мақсад ва вазибалардан келиб чиқиб танлаш ва тузилишини белгилаш, ўқитиш шакли (матрицаси) ва фанни ўрганиш дастури (режасини) яратиш	Аудитория ўқув машғулотлари ва масофадан ўқитиш учун ўқув материалнинг тузилишини белгилашда йўналиш кўрсатиш	Таҳлил, синтез, аниқлаштириш ва классификациялаш бўйича фикрлаш операциялари орқали регулятив ҳаракатларни шакллантириш	Тавсияларни етказиш, ўқув ахборотларини етказишда форум, чат, электрон почта орқали мулоқат қилиш тарзида АКТ (жумладан, интерактив хизмат) воситаларини қўллаш

Ўқитиш технологиясини (усул ва шакллари) танлаш	Ўқитиш усуллари, шакл ва воситаларини танлаш, ўқув вақтини режалаштириш, ўқув ва амалиёт топшириқлари бажарилиши графигини тузиш	Диагностика натижалари ва қўйилган вазифаларга мувофиқ ўқитишнинг усуллари, шакли ва воситаларини лойиҳалаштиришда тавсиялар бериш	Таҳлил, синтез, аниқлаштириш ва солиштириш бўйича фикрлаш операциялари орқали регулятив ҳаракатларни шакллантириш	Ўқитишнинг усул ва шакллари лойиҳалаштириш технологияларини безатиш учун электрон ўқув воситаларини (махсус тренажерлар, жумладан, электрон жадвалларда ишлаб чиқилган тренажерлардан фойдаланиш
Асинхрон off-line режимда («... гача таълим» босқичи)	Белгиланган ўқув материални мустақил ўзлаштириш, ўқув ва ўрганиш топшириқларини (доираси олдиндан белгиланган билимларни мустақил ўзлаштириш), форумларда ишлаш, электрон почта орқали мулоқат қилиш, ўқитувчи ва гуруҳдошлар учун саволарни тайёрлаш, дарснинг мазмунини ва тузилишини белгилаш	Ўқув машғулотини ўтказиш тартибини белгилаш, жумладан, ташкилий масалаларни ҳал қилиш учун талабалар билан форум, чат, виртуал синфхона тарзида, электрон почта орқали мулоқат қилиш	Фикрлаш, қабул қилиш, тасаввур, диққат, эътибор қилиш жараёнлари орқали ўқув материални репродуктив билим (ўқув материали ва ўқув объектларини ажрата олиш) даражасигача мустақил ўзлаштириш ва мулоҳаза қилиш қобилиятларини шакллантириш	Тавсияларни етказиш, ўқув ахборотларини етказишда форум, чат, электрон почта орқали мулоқат қилиш тарзида АКТ (жумладан, интерактив хизмат) воситаларини қўллаш
Синхрон on-line режимда лекция (консультация) («... айти вақтда таълим» босқичи)	Янги билимлар олиш, талабаларнинг ўқитувчи, экспертлар, гуруҳдошлари билан ҳамкорлиги, ўқув фаолиятида жамланган тажрибалари билан ўзаро алмашиш	Мустақил ўрганилган материални муҳофаза қилишни, ўқув фаолиятида орттирган тажрибасини, талабаларнинг қийинчилик ва муаммолари таҳлилин ташкил қилиш	Ўқув топшириқларини ечиш учун зарур бўладиган материални тушунишни, ўқув фаолиятидаги қўникмаларни (уқувларни) когнитив жараёнлар асосида шакллантириш	Тезкор қайтар (иккитомонлама) алоқани ўрнатиш мақсадида ўқув ахборотлари тақдироти учун яратилган электрон ўқув материалларини ва ўқув фаолиятини бошқаришнинг интерактив воситаларини қўллаш
Синхрон «on-line» режимда семинар ва амалий машғулотлар	Ўқитувчи ва гуруҳдошлар билан материалларни, бажарилган топшириқ натижаларини муҳофаза қилиш, интерактив ўқув материалларидан фойдаланиш, видеоконференция, турли ўйинлар ва тадбирларда қатнашиш	Ўқув материални, берилган ўқув топшириқларининг бажарилиши ва натижаларини муҳофаза қилиш	Фикрлаш, диққат, хотира ва нутқнинг когнитив жараёнларини фаоллаштириш орқали ўқув материални тушунишни, амалий фаолиятга тайёргарликни шакллантириш	Интерактив қайта (иккитомонлама) алоқани ўрнатиш ва ўқув-ўрганиш фаолиятини бошқариш мақсадида электрон ўқув материаллари ва АКТдан фойдаланиш

Гуруҳ бўлиб ишлаш, коммуникация хизматлари ёрдамида мисоллар бажариш («... кейинги таълим» босқичи)	Гуруҳда ишлаш бўйича вазифаларни тақсимлаш ва натижалари учун жавобгарликни белгилаш, форумда, виртуал синфхонада ва чатда ишлаш, электрон почта орқали мулоқотни таъминлаш	Гуруҳ бўлиб бажариладиган ҳамда индивидуал йўналтирилган лойиҳаларни кузатиб бориш, тьюторлик хизмати	Фикрлаш, диққат, хотира, нутқ ва бошқа қобилиятларнинг когнитив жараёнларини фаоллаштириш орқали амалий, касбга йўналтирилган фаолиятга тайёрлаш, коммуникатив универсал ўқув фаолиятларини (УЎФ) шакллантириш	Талабалар билан қайта (иккитомонлама) алоқани ўрнатиш ва индивидуал ўқув йўналишларини амалга ошириш мақсадида АКТдан фойдаланиш
Ўз-ўзини назорат қилиш, мақсадни амалга ошириш ва компетентлик даражаси диагностикаси	Ўз-ўзини назорат қилиш ҳамда мақсад қилиб белгиланган ўзлаштириш ва компетентликнинг ривожланиши даражасини диагностика қилиш	Диагностика (тўғри йўналишни белгилаш) усулини ва психологик-педагогик диагностикани ташкил қилиш усулини тақлим қилиш	Фикрлаш, диққат, хотира қобилиятларнинг когнитив жараёнларини фаоллаштириш орқали регулятив универсал ўқув фаолиятларини (УЎФ) шакллантириш	Автоматлаштирилган компьютер назорати тизимини, педагогик диагностика учун электрон жадваллар, талабаларнинг ўқув фаолиятини бошқарув тизимини қўллаш
Таълим фаолияти натижаларига тузатишлар киритиш	Мақсад ва вазифаларга эришиш даражасини диагностика қилиш, индивидуал йўналтирилган қўшимча ўқув топшириқларини тузиш ва бажарилишини таъминлаш	Гуруҳдаги ва индивидуал ўқув фаолияти натижаларига тузатишлар киритиш, талабаларнинг қийинчилик ва муаммолари сабабларини таҳлил қилиш	Амалий-касбий йўналтирилган вазифаларни ечишга тайёрлаш ҳамда таҳлил ва солиштиришнинг фикрлаш операциялари асосида универсал ўқув фаолиятларини (УЎФ) шакллантириш	Ўқув фаолияти натижаларига АКТ ёрдамида тузатишлар киритиш
Якуний диагностика	Нazorat тартибидagi диагностика топшириқларини (компьютерда йўналтирилган тестлар ўтказиш) бажариш	Академик ўзлаштириш, компетенциянинг ва бошқа қобилият даражаларини диагностика қилиш, гуруҳдаги ва индивидуал ишлар учун якуний баҳолашни бажариш	Амалиётга йўналтирилган ва касбга йўналтирилган вазифаларни бажаришга тайёргарликни шакллантириш	Тармоқ ресурсларидан, психологик-педагогик диагностика учун ўқув жараёнининг натижадорлиги статистикасини тўплаш ва ахборотларни тизимлаштириш воситаларидан фойдаланиш

Аралаш таълим уч даражали концептуал моделга асосланган бўлиб, улар:

- моделнинг ядроси аралаш таълимни ташкил этишининг анъанавий, масофавий ва мустақил (интернет) таълим тамойиллари мажмуи (профессионал таълим ва ижтимоий муҳитлар бирлиги тамойили; андрагогик таълим, компетенциявий ва шахс йўналтирилган ёндашувлар синтези тамойили; педагогик, бошқарув ва АКТ технологиялари синтези тамойили)ни ташкил этади;

- кичик тизимлар мажмуи (маъмурий, ўқув, кадрлар, илмий-методик, молиявий ва бошқалар)дан иборат;

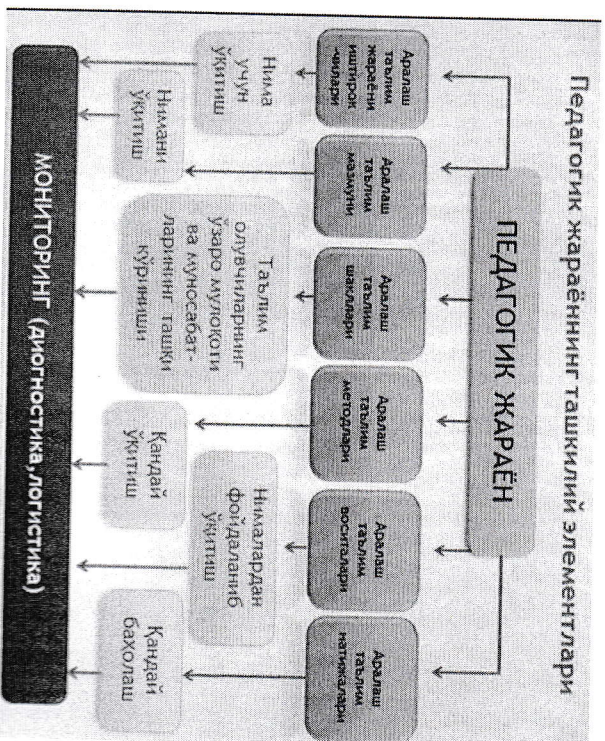
- аралаш таълимни ривожлантириш тизими (marketing, инновацион ва ўз-ўзини ривожлантириш) механизмларидан иборат.

Бундай модел, бўлажак ўқитувчиларнинг аралаш таълим шароитида педагогик компетентлигини ривожлантириш имкониятини яратиш учун фаолиятга асосланган ёндашувни кенг жорий этиш ва таълим тизимини ташкил этиш, шунингдек, таълимнинг турли ўзлуксиз босқичларида талабалар фаоллигини кўллаб-қувватлаш ҳамда ўрганиш учун ўқув мотивини шакллантиришнинг махсус тизимини яратиш орқали амалга оширишни кўзда тутади.

Бўлажак ўқитувчиларнинг аралаш таълим муҳитига тайёрларлик жиҳатлари таълим моделини амалга оширишнинг педагогик шарт-шароитлари самарасининг энг муҳим жиҳатларини намён қилади. Педагогик фаолият таълим самарадорлигини оширишнинг педагогик шарт-шароитларни таҳлил қилиш нуктаи назаридан бўлажак ўқитувчиларнинг аралаш таълимга тайёрларлик муҳитини шакллантириш муҳим шартлардан ҳисобланади.

Фалсафада “шарт” тушунчаси «объектга бўлган муносабат» билан боғлиқ ҳолда агрофидати ҳодисалар, бошқа нарсаларга (шартли) боғлиқлик, объектларнинг муҳим таркибий қисми (нарсалар, уларнинг ҳолатлари, ўзаро таъсирлари) мавжудлиги билан ифодланади. Шароит эса, давлат ва жамият, масъул маъмурий ташкилотлар, муайян ташкилот раҳбарлари ва унинг жамоаси томонидан яратиладиган ёки таълим олувчининг ўрганиш фаоллиги на-тижасида юзага келтириладиган таълимий жараёнларни, ўрганиш, ташкиллаштириш ва самарали педагогик усуллар, воситаларни қўллаш имкониятлари мажмуасини камраб олади. Бунда педагогик жараённи ташкил этиш алоҳида эътибор бериш зарур бўлган

устувор жиҳат ҳисобланади ва ўз таркибига таълим олувчилар, таълим жараён мақсади, шакллари, методлари, воситалари ҳамда натижаларини бирлаштиради (3.2.2-расм).

2.4.1-расм. Педагогик жараённинг ташкилий элементлари

Аралаш таълим шароитидаги педагогик компетентлик шартлари; педагогика назарияси ва психология асосларини билиши; педагогик маҳоратга эга бўлиши; замонавий технологияларини ўзлаштири олиши; ҳиссий барқарор бўлиши; тинглай билиши ҳамда касбий, ташкилотчилик, мулоқотга киришувчанлик, бошқарувчанлик, ижодий фаолиятни ташкил эта олиш ҳамда воқеликни тўғри баҳолаш олиш сифатлари билан белгиланади. Шунингдек, талқикотчилик, мақсадни аниқ қўя олиш ва унга эришиш; вақтни тўғри тақсимлай билиш ҳамда ижодий фаолиятни ташкил этиш кўникмасига эга бўлиши ахлоқли, ўз фаолиятини танқидий баҳолай олиши зарур¹.

¹ Педагогика: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов [Текст]/ Под ред. Ю.К. Яманского. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Просвещение, 1988. — С.385-409. <http://www.grandars.ru/college/psihologiya/professionalnye-kachestva-pedagoga.html>.

БАБАХОДЖАЕВА ЛОБАР ГАФУРДЖАНОВНА

**АРАЛАШ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА
ТАЈАБАЛАРНИНГ ПЕДАГОГИК
КОМПЕТЕНТЛИГИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МЕТОДИКАСИ**

Ўқув-методик кўллиғи

Мухаррир: Х. Тахиров

Техник муҳаррир: Т. Рахматуллаев

Мусаххих: Н. Исматова

Саҳифаловчи: А. Муҳаммад

Нашр. лиц № 2244. 25.08.2020 й.

Босишга рухсат этилди 29.10.2021 й.

Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Оффсет коғози. "Times New Roman"

гарнитураси. Ҳисоб-нашр табоғи. 9,75.

Адади 100 дона. Буюртма № 70.

«МАЛІК РІNТ SO» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Манзиг: Тошкент вилояти, Чирчиқ шаҳри, Амир Темур кўчаси.

- 12394 -

